

SAARE MAAKONNA KESTLIKU TURISMI ARENGUSTRATEEGIA 2022-2030

Saaremaa Vallavalitsus, Muhu Vallavalitsus, Ruhnu Vallavalitsus

2022

Sisukord

Mõisted	5
Lühikokkuvõte	6
1. Hetkeseis	7
1.1. Külustusstatistika kokkuvõte	7
1.2. Turundus ja kommunikatsioon.....	7
1.3. Saaremaa vald	9
1.4. Muhu vald.....	11
1.5. Ruhnu vald.....	12
2. Arengustrateegia 2030	14
2.1. Visioon.....	14
2.2. Tegevuspõhimõtted	14
2.3. Strateegilised arengusuunad ja eesmärgid 2030	15
2.3.1. Kestliku turismi arendamine.....	15
2.3.2. Sujuva külastajateekonna edendamine	17
2.3.3. Külastajate hulga ja nende ööbimiste arvu kasvatamine	19
2.3.4. Koostöö ja sihtkoha strateegiline juhtimine.....	26
Lisa 1. Seosed teiste arengudokumentidega.....	28
Lisa 2. Saare maakonna turismiressursid.....	32
Vaatamisväärsused.....	32
Majutus.....	33
Toitlustus	35
Aktiivne puhkus	35
Sündmused.....	36
Loodusressursid.....	36
Teed ja liikumisvõimalused	37
Lisa 3. Saare maakonna turismistatistika	40
1. Majutusteenuse pakkujad	40
2. Majutatud turistid Saare maakonnas ja nende ööbimiste arv.....	41
3. Turistide ööbimised Airbnb poolt vahendatavatel üüripindadel	52
4. Praami- ja lennuliikluse statistika.....	52
5. Turismitulud	53
Lisa 4. Saare maakonna kestliku turismi arengustrateegia tegevusplaan.....	54
Lisa 5. Ligipääsetavuse ja külastajateekonna 6 põhietappi.....	76
Lisa 6. Saare maakonna turismistrateegia koostamisel osalejad	77
Kasutatud kirjandus.....	79

Sissejuhatus

Käesolev arengustrateegia on koostatud mai 2021 – veebruar 2022, et fikseerida Saare maakonna turismiga seotud huvigruppide ootused, eesmärgid ja suunised Saare maakonna kestliku turismi arendamisel aastatel 2022–2030.

Arengustrateegia peaesmärk on tagada Saare maakonna konkurentsivõime ja atraktiivsus turismisihtkohana läbi jätkusuutliku sihtkoha arendamise, eristumise, digitaliseerimise ja külastaja vajadustele vastavate uuenduslike turismitoodete ja -teenuste väljaarendamise. Turismist peavad eelkõige kasu saama siin elavad ja töötavad inimesed, loodus, kultuur ja majandus. Teeme seda kõike läbi koostöö. Turism ning turismiga seotud tooted ja teenused mõjutavad oluliselt kõiki Eesti majandusnäitajaid, muu hulgas ekspordi ja investeeeringuid, tööhõivet ja piirkondade arengut. Seetõttu on oluline koostöö selle nimel, et Eesti oleks mitmekülgseid elamusi pakkuv atraktiivne reisisihtkoht ja et nii välis- kui siseturistid viibiksid huvitavates paikades üle Eesti kauem¹. **1 euro turismisektoris loob 0,44 eurot käivet teistes sektorites ja iga külastaja kulutatud 1 eurost jõuab maksudesse 0,29 eurot.**²

Turism on Saare maakonnas oluline majandussektor moodustades 2019. aastal 6% Saare maakonna ettevõtlussektorite kogukäibe osakaalust (majutus ja toitlustus) ning 2020. aastal 4%. Turismis hõivatute osakaal oli 2019. aastal 10% ning järgneval aastal 9% (Statistikaamet). Turismil on suur majanduslik mõju ka teistele sektoritele, see kujundab meie kuvandit välismaal ja aitab hoida transpordiühendusi (sh teiste riikidega), tasakaalustab regionaalset arengut ja pakub töökohti, mis on paljudele esimeseks võimaluseks tööturul alustada. **Külastajad jätsid Saare maakonda 2019. aastal 59,4 miljonit ning 2020. aastal 44,7 miljonit eurot.**

2020. aastal alanud koroonapandeemia on turismisektori täiesti uude olukorda seadnud. Turisminõudluse taastumine kriisieelsele tasemele võtab konsultatsioonifirma McKinsey prognooside järgi aega neli kuni seitse aastat³. Uuest olukorrast lähtuvalt otsivad kõik sihtkohad lahendusi, kuidas püsida atraktiivsena neile, kes hetkel reisida saavad ja julgevad, ning pikas perspektiivis taastada nõudlus. Siinkohal tuleb arvestada, et muutunud on ka külastajate käitumisharjumused – nõudlikumaks, kalkuleerivamaks ning vastutustundlikumaks. Digikanalitest leitav info märgib reisiotsuse tegemisel üha suuremat rolli.

Turismipiirkondade atraktiivsus sõltub üha enam sellest, kuidas hoolitakse reisisihtkohas looduskeskkonnast ning kui vastutustundlik on turismi pakkumine. Jätkusuutlikkuse põhimõtteid toetab ka üleriigiline planeering „Eesti 2030+“⁴ ning Saaremaa, Muhu ja Ruhnu valdade arengukavad. Alates 2021. juunist omab Saare maakond Rohesihtkoha (*Green Destinations*) hõbetaset.

Saare maakonna kestliku turismi arengustrateegia toetub **neljale strateegilisele arengusuunale:**

- **Kestliku turismi arendamine**
- **Sujuva külastajatekonna edendamine**
- **Külastajate hulga ja nende ööbimiste arvu kasvatamine**
- **Koostöö ja sihtkoha strateegiline juhtimine**

Käesolev strateegia on koostatud aastateks 2022–2030. Valitud ajavahemik võimaldab valdkonna arengu kavandamisel silmas pidada pikemaajalist perspektiivi ning selle lõpuaasta ühtib Saaremaa, Muhu ja Ruhnu valdade arengukavade ja Saare maakonna arengustrateegia lõpuga.

Arengustrateegia vaadatakse üle igal aastal. Kui ülevaatamise käigus selgub vajadus arengustrateegiat muuta, valmistab strateegia koostamist koordineerinud Saaremaa Vallavalitsuse turismi- ja turundusteenistus (edaspidi Visit Saaremaa) ette muutmissetepanekud. Arengustrateegia muutmise

eelnõu menetlemisel järgitakse kohaliku omavalitsuse korralduse seaduses sätestatud korda. Tegevusvaldkonna arengustrateegia täitmise aruanne koostatakse ning esitatakse seaduses, seaduse alusel antud õigusaktis või Saaremaa Vallavalitsuse poolt sätestatud korras ja tähtajaks.

Saare maakonna kestliku turismi arengustrateegia toetub järgmistele arengudokumentidele (tekstilised asjakohased seosed on välja toodud lisas 1):

- Saare maakonna arengustrateegia 2019-2030
- Saaremaa valla arengukava 2019-2030
- Muhu valla arengukava 2019-2030
- Ruhnu valla arengukava 2020-2030
- Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“
- Eesti keskkonnastrateegia aastani 2030
- Turismistrateegia 2022-2025

Arengustrateegia esimeses peatükis antakse ülevaade Saare maakonna turismi hetkeseisust, järgnevad visioon aastaks 2030 ning arengu kavandamise aluseks olevad tegevuspõhimõtted, strateegilised arengusuunad ja eesmärgid. Arengustrateegial on kuus lisa: lisa 1 on esitatud lühiülevaade valdkonnaga seotud arengudokumentidest, lisa 2 kajastab Saare maakonna turismiressurssi ning lisa 3 statistilist ülevaadet, lisa 4 toob välja arengustrateegia rakendamiseks vajalikud tegevused koos vastutajate ja mõõdikutega ning lisa 5 kirjeldab külastajateekonna põhietappe läbi ligipääsetavuse spektri, lisa 6 on kirjas arengustrateegia koostamise juhtgrupi ja töögruppide liikmed ning kaasatud eksperdid.

Turismi arengustrateegia koostamine algatati järgimiste otsustega:

Muhu Vallavolikogu võttis 19. novembril 2020. a vastu otsuse nr 153 „Saare maakonna turismi arengustrateegia koostamise algatamisega nõustumine“, Saaremaa Vallavolikogu võttis 20. novembril 2020. a vastu otsuse nr 1-3/69 „Saare maakonna turismi arengustrateegia koostamise algatamine“ ja Ruhnu Vallavolikogu võttis 21. detsembril 2020. a vastu otsuse nr 15 „Saare maakonna turismi arengustrateegia koostamise algatamine“.

Arengustrateegia koostamises osales ligikaudu 70 isikut (vt Lisa.6), sealhulgas Visit Saaremaa teenistujad, töögruppide liikmed, vallavolikogude esindajad, piirkondlikud aktivistid ja valdkonna eksperdid. Teksti on koostanud Saaremaa Vallavalitsuse turismi- ja turundusteenistuse (Visit Saaremaa) arendusspetsialist Egle Puhk, AdviseLab OÜ juhatuse liige Birgit Prikk (Lisa 3) ja Tartu Ülikooli Pärnu kolledži tudeng Annabel Aer (Lisa 2).

Mõisted

Jätkusuutlik/kestlik turism – loodusvarade vastutustundlik kasutamine, tegevuse keskkonnamõju arvestamine (jätmete teke, mõju veele, pinnasele ja elurikkusele jne), nn puhta energia kasutamine, pärandi kaitse, sihtkohtade loodusliku ja kultuurilise algupära säilitamine, loodud töökohtade kvaliteet ja jätkusuutlikkus, kohaliku majanduse probleemid ja teeninduse kvaliteet.⁵

Kestlik areng – tasakaalu leidmine inimestele heaolu loomise ja planeedi piiratud ressursside vahel. 2015. aasta septembris lepitati ÜRO-s globaalselt kokku 17 kestliku arengu eesmärki (*Sustainable Development Goals* – SDG), et lõpetada ebavõrdsus, kaitsta keskkonda ja tagada heaolu kõigile.⁶

Külastajateekond – tervikprotsess, mida reisija läbib ja kogeb, alates reisihuvi tekkimisest, reisil olemisest kuni reisilt koju tagasi jõudmiseni.⁷ See hõlmab külastaja kokkupuutepunkte teenusepakujate, sihtkoha, kohalike elanike ja teiste külastajatega teekonna eri etappides (sh reisimotivatsiooni tekkimine, info kogumine ning valikute ja broneeringute tegemine, kohale minek ja kohapealsed tegevused, tagasipöördumine ning meenusfaas), mille alusel kujuneb terviklik külastuselamus.⁸

Ligipääsetavus – käesolevas strateegias on käsitletud ligipääsetavuse mõistet kui füüsilise ja virtuaalse keskkonna leitavust, juurdepääsu ning info selgust.

Ligipääsetavus tähendab, et kogu elanikkond on elu- ja infokeskkonda kaasatud ja kõigile on tagatud võrdsed võimalused ühiskonnaelust osa võtta.⁹ Kõigile ligipääsetav on selline keskkond, mida saavad mugavalt ja ilma kõrvalise abita kasutada väga erinevad inimesed. Mitte üksnes erinevat kasvu ja eri vanuses inimesed, vaid ka inimesed, kes kasutavad liikumiseks ratastooli, näevad või kuulevad halvasti või üldse mitte. Ligipääsu loomise eelduseks on see, et hoones, sündmusel, teenuse juures või info edastamisel on arvesse võetud erinevate inimeste vajadusi ja omadusi. Ligipääsetavus puudutab ka info jagamist alates teeviitadest, menüüdest, videofilmidest kuni veebilehtedeni. Siin tuleb eelkõige mõelda sellele, et info edasiandmiseks kasutatakse erinevaid viise ja meediume. Ligipääsetav keskkond on parem keskkond kõigile.¹⁰

Madalhooaeg – käesolevas strateegias on kasutatud madalhooaja mõistet turismi mõistes vaikes perioodi puhul, mis kestab septembrist maini. Hooajalisuse nähtust peetakse üheks kõige olulisemaks probleemiks turismisektoris, mis kujundab inimtegevust nii ajas kui ka ruumis. See väljendub kõige enam turismi ja vaba aja veetmise eesmärgil ehitatud ehitiste ja looduskeskkonna tarbimishulga kõikumistes. Hooajalisust saab seletada kui pakkumise ja nõudluse mittevastavust sihtkoha tasandil, mis tuleneb turismivoo ajalisest tasakaalutusest.¹¹

Sihtkoha arendusorganisatsioon ehk DMO (*Destination Management Organisation*) on sihtkoha strateegiliseks juhtimiseks, arendamiseks ja turundamiseks loodud organisatsioon, mis koostöös teiste turismiasjalistega planeerib, koordineerib ja viib ellu sihtkoha arendus- ja turundustegevusi ning panustab toetava keskkonna loomisse.¹²

Turismoode koosneb kahest osast:

- materiaalse osa moodustavad rajatised, infrastruktuur, ruumid, sisustus ja hind
- mittemateriaalse osa teenused, tegevused, üritused, elamused, kogemused, suhtlemine, teenindus, miljöö, õhkkond, ohutus ja turvalisus.

Turismoode tugineb füüsilistele, emotsionaalsetele ning elamuslikele elementidele. Ta koosneb erinevatest teenustest (näiteks reisi-, majutus-, toitlustus-, ja muud teenused) ja toodetest (näiteks tuba, toit, söök, suveniirid või muud tooted) ning viisidest, kuidas neid külastajale pakutakse.

Turismoode põhineb kohaliku kultuuri ja kogukonna positiivsel esitlemisel ning puhtal füüsilisel keskkonnal. Turismoode eesmärgiks on pakkuda külastajatele unikaalset ja kordumatut elamust.¹³

Lühikokkuvõte

Visioon: Saare maakond on 2030. aastal roheline sihtkoht, meite ehedate traditsioonide ja leidlike inimestega.

Lubame, et *oiame sind kut silmatera*.

Eesmärk: tagada Saare maakonna konkurentsivõime ja atraktiivsus turismisihtkohana läbi jätkusuutliku sihtkoha arendamise, eristumise, digitaliseerimise ja külastaja vajadustele vastavate uuenduslike turismitoodete ja -teenuste väljaarendamise.

KESTLIKU TURISMI ARENDAMINE	SUJUVA KÜLASTAJA-TEEKONNA EDENDAMINE	KÜLASTAJATE HULGA JA NENDE ÖÖBIMISTE ARVU KASVATAMINE	KOOSTÖÖ JA SIHTKOHA STRATEEGILINE JUHTIMINE
<p>Lääne-Eesti saared on ühtne kestlik turismisihtkoht, mis pakub külastajale vaheldusrikast ja ehedat reisielamust kõikidel aastaegadel</p> <p>TEGEVUSSUUNAD:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kestliku turismi arengu koordineerimine Saare maakonnas - Green Destination hõbetaseme säilitamine / kuldtaseme saavutamine - UNESCO biosfääri programmiala parem kuvamine ja tutvustamine 	<p>Turismitooted lähtuvad külastaja soovidest/vajadustest ning nendele on tagatud nii füüsiline kui digitaalne ligipääsetavus</p> <p>TEGEVUSSUUNAD:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Külastajateekonna (p)arendamine - Info kättesaadavuse parendamine – selle kasutajasõbralikkus, funktsionaalsus, lihtsus - Liikumisvõimaluste/ transpordi arendamine 	<p>Siseturist viibib Saare maakonnas keskmiselt 2,2 ööd, nautides ehedaid ja mitmekesiseid turismitooteid</p> <p>TEGEVUSSUUNAD:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uute koostöövõrgustikul põhinevate piirkonnaspetsiifiliste turismitoodete arendamine (sündmused, teenused, paketid atraktsioonid, marsruudid) - Turismi taastumine kriisist ja väliskülastajate ööbimiste arvu kriisieelsele tasemele viimine - Teematurismi arendus toetab madalhooaega 	<p>Saare ja Hiiu maakonna koostöömudel viib läbi strateegilise juhtimise ellu ühise sihtkoha arendus- ja turundustegevusi</p> <p>TEGEVUSSUUNAD:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Saarteülese (sh Hiiumaa) arendus- ja juhtimise kontseptsiooni koostamine - Sihtkohtade kolmeetapilise arenguplaani elluviimine (Turismiarenduskeskus)
<p>EESMÄRK 2030</p> <p>Saare maakonnas on välja arendatud ja rakendatud roheliste saarte kestliku turismi kontseptsioon</p>	<p>EESMÄRGID 2030</p> <ul style="list-style-type: none"> - Külastajatele on tagatud terviklik külastaja-teenus, kus info on lihtsasti leitav ja kättesaadav, teenused/tooted vastavad külastajate ootustele ning tagatud on ligipääsetavus - Saarelt saarele reisimise toode Abruha, Muhu, Ruhnu, Vilsandi, Saaremaa ja Hiiumaa vahel 	<p>EESMÄRGID 2030</p> <ul style="list-style-type: none"> - Majutatute keskmine ööbimine sihtkohas on tõusnud (+15%) - Tasandatud hooajalisus: pikendatud suvehooaeg mai ja septembrikuu võrra 	<p>EESMÄRK 2030</p> <p>Saare ja Hiiu maakonnal on üks toimiv sihtkoha turismiorganisatsioon (DMO), mille strateegiline juhtimismudel on toimiv ja tõhus. Toimub sisuline koostöö turismiasjaliste ja erinevate osapoolte vahel.</p>
<p>TURUNDUS toetab kõiki eelnimetatud strateegilisi arengusuundi</p>			
<p>TEGEVUSSUUNAD</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kohalikud ja külastajad mõistavad ja tunnetavad teineteise väärtust - Visit Saaremaa on tugev bränd, mida toetab tuntav visuaalne identiteet - Visit Saaremaa turundustegevused on nutikad ja andmepõhised ning tagatud on hea online kättesaadavus - Iga saare unikaalsus ja eripära tõuseb esile ja piirkonda turundatakse ühiselt - Saare maakonna turundus on teemapõhine, mis eristub ja tõuseb esile 			
<p>EESMÄRK 2030</p> <p>Kasutades kangelt kut kadakad kaasageid turundusvahendeid jätame valitud sihtrühmadele Saare maakonnast atraktiivse sihtkoha kuvandi ja mälestuse, mis võimas kut viiking, seda nii koduturul kui ka rahvusvaheliselt.</p>			

1. Hetkeseis

Saare maakond koosneb Saaremaa, Muhu ja Ruhnu vallast. Maakonna turismi iseloomustab, sarnaselt paljude muude sihtkohtadega, hooajalisus – kui suvel võib sõltuvalt piirkonnast tekkida puudus vabadest majutuskohtadest, siis talvel on majutuasutuste keskmine täitumus madal (keskmine voodikohtade täitumus jääb iga-aastaselt alla 20%, Statistikaamet). Sesoonsuse tasandamiseks oleks vajalik luua juurde turismitooteid ja -teenuseid, mis ei sõltu niivõrd ilmastikust, ning keskenduda sihtturgudele ja kliendigruppidele, kellel on suurem valmisolek reisida Saare maakonda väljaspool kõrghooaega. Lisaks on kitsaskohaks ühenduste tagamine, eriti väikesaarte vahel liiklemiseks, info (digitaalne) kättesaadavus ning turismisektori tööjõupuuduse (sh giidid) leevendamine. Suuremat rõhku tuleb pöörata koostööle ja kogu maakonna atraktiivsuse tõstmisele.

1.1. Külustusstatistika kokkuvõte

Kui Eesti turismisektor on suures osas sõltuv välisõudlusest (välisküllastajate ööbimised moodustavad ca 70% majutustevõtetes veedetud öödest), siis Saare maakonnas on olukord vastupidine ning julgelt üle poolte küllastajatest on siseturistid. Välisküllastajatest valdava osa moodustavad lühiajalisi reise tegevad küllastajad lähiriikidest (Soome, Läti, Leedu). Sõltuvalt COVID-19 kriisist oli 2020. aasta suvel lätlasi veerandi võrra vähem (-25%) kui eelmisel aastal, aga leedukate arv kasvas (+29%). Tõenäoliselt reisis Eestisse Lätist ja Leedust jõukam sihtgrupp, kes tavaliselt oleks reisinud Lääne- ja Lõuna-Euroopasse, kuid kes tol hetkel ei riskinud kaugemaid reise ette võtta (Turismiarenduskeskus). Kõige teravamalt andis tunda senise suurima välisturu, soomlaste, suur langus (-66%)¹⁴. Küllastaja keskmine saartel viibimise aeg on 1,85 ööd.

Majutatud	Eestlased	Välismaalased
2019	109055	65117
2020	98321	24214
2021	110449	15554

Suvehooajal on maakonna keskmine tubade täitumus 42% (Statistikaamet), aga kui Kuressaares on paljud majutuskohad välja müüdnud, siis teistes piirkondades kasvuruumi veel on. Turismiettevõtjatel on uute toodete ja teenuste väljatöötamisel vajalik senisest rohkem arvestada erinevate küllastajarühmade ootuste ja vajadustega. Eristumaks teistest sihtkohtadest, on vajalik leida uuenduslikke viise turismitoodete ja -teenuste arendamisel, kvaliteedi, klienditeeninduse ja *online*-kättesaadavuse parendamisel ning kõrgema lisandväärtuse saavutamisel. Senisest enam peaksid toeks olema turismivaldkonna uuringud ning nende tulemustele tuginevad arendustegevused.

Detailsemat statistilist ülevaadet on võimalik lugeda lisast (Lisa 3).

1.2. Turundus ja kommunikatsioon

Visit Saaremaa eesmärgiks on Saare maakonna atraktiivse ning jätkusuutliku sihtkoha arendamine ning turundus. Turundusest rääkides kasutame läbivalt (s-h käesolevas dokumendis) kaubamärki Visit Saaremaa. Meie tegevused toetavad Saare maakonna kui reisisihi tuntuse kasvu nii Eesti turul kui ka rahvusvaheliselt ning selle tulemusel suureneb ka teadlike küllastajate arv ning maakonda jäetav raha.

Samuti ei jäeta tähelepanutata Saare maakonna head elu- ning töötamise keskkonda ning soov on suurendada laiemat huvi piirkonna vastu.

Saare maakond on üllatuslik sihtkoht, kus on ehedad inimesed nutikate tegemiste ja ettevõtmistega, hoitud loodus ning mitmekülgsed ja unikaalsed saarte omased elamused. Väärtustame saarte olemist-olemust ning pärandit, kuid oleme uuendusmeelsed ning värsked „meie loo“ jutustamisel ning kasutame kaasaegseid vahendeid, et seda valitud sihtrühmadeni viia.

Peamisteks tegevusteks on:

- Saare maakonna turismi turunduskontseptsiooni arendamine (teemade arendamine, lugude jutustamine jne).
- Nutika andmepõhise digiturunduse rakendamine ja mõjusate koostööprojektide elluviimine.
- Ettevõtete ja organisatsioonide toetamine nende sõnumite ja tegevuste kajastamisel laiema kõlapinna saavutamiseks.
- Prioriteetsete sihtturgude põhise turunduskontseptsiooni töövahendite loomine ja rakendamine Visit Saaremaa kanalites (turundusmaterjalid, stilistika ja sõnumite kasutamise põhimõtted).
- Järjepidev töö meedia ja reisikorraldajatega.
- Uute rahastusvõimaluste aktiivne otsimine ning leidmine laiemapõhjaliste ning mõjusamate turundustegevuste elluviimiseks.
- Eesti turismi turunduskontseptsiooni laialdasele eesmärgile kaasa aitamine.

Sõnumite valik sõltub konkreetsest sihtturust ja -rühmast, kuid läbivad nn katusteemad Visit Saaremaa turundustegevustes on:

- **Kõik saared pilti.** Tõstame esile kõik maakonna saared ning teeme varasemast tihedamat koostööd piirkonnas. Iga saare ainulaadne ajalugu, kultuur, hoitud elukeskkond ning lugu peab tõusma esile, kuid samaaegselt taotleme piirkonna terviklikkuse presenteerimist.
- **Roheline sihtkoht.** Kestlikud põhimõtted, et toetada roheliste saarte kuvandi väljatöötamist ja aeglase turismi mentaliteeti piirkonnas. Meie saarte loodust ja keskkonda hindavad kohalikud, mandriinimesed ning välisküllastajad. Piirkonna mainekujunduse nurgakivi saab nüüdsest enam olema kestlik turism, mida arendada ning turundada. Hoiame rahvusvahelise rohelise sihtkoha tunnustust, mida tulevikus soovime rohkem kommunikeerida ning sisustada.
- **Kohalikud on sihtkoht.** Kohalikud inimesed, elamused pakuvad emotsionaalset ja isiklikku sidet sihtkohaga, mida toetab ka Visit Saaremaa 2019. aasta küllastajauuring. Autentse sihtkohakogemuse pakkumine küllastajale sõltub kohalike toetusest, näeme neid saadikutena, kes saavad tagada, et meie sihtkoha elavus ja veetlus tuleks välja ja tõmbaks meid huvitavate sihtrühmade tähelepanu.

Sihtturud ja sihtrühmad

Keskendume lähiajal turgudele, millel on suurim potentsiaal tuua turundusinvesteeringutelt tulu ja proovime taastada lähiturgude nõudluse tehes järjepidevaid turundustegevusi. Esmatähtsad on **Eesti, Läti, Soome ja Rootsi**. Teisese tähtsusega on **Saksamaa, Leedu ja Venemaa**. Kaugturgude, nagu Jaapan, USA ja Hiina suunal tegevused viiakse ellu koostöös Ettevõtluse ja Innovatsiooni SA Turismiarenduskeskusega (edaspidi Turismiarenduskeskus).

Piirid sihtrühmade vahel hägustuvad aina enam ning külastaja motivatsioon reisimiseks liigub enam huvipõhisuse poole. Külastaja otsib elamusi konkreetselt teda huvitaval teemal. **Sihtrühmad:**

Perepuhkaja – inimesed, kes väärtustavad perega veedetud aega ja ühiselt loodud mälestusi, kes soovivad peresidemeid hoida ja arendada. Neile on oluline esile tõsta pereturistidele suunatud turismitooteid – ja teenuseid, mis tekitaksid iseseisvat sihtkohta reisimise motivatsiooni.

Spaa- ja kultuuripuhkuse huvilised – kohalikust kultuurist ja elustiilist inspireeruvad külastajad, keda paeluvad pärand, keel, ajalugu, film, muusika, kunst, disain-arhitektuur ja toit. Külastajad, kelle jaoks on oluline, kust tulevad nende eine koostisosad, mis on koka salajased nipid ning lood, mis roogadele lisandväärtust pakuvad.

Looduslembesed – inimesed, kes soovivad puhkusele tulles võtta aja maha. Nad väärtustavad „aeglast elu“ ja soovivad leida puutumata loodusest elamusi. Saare puhul saab siin eristada just merelisust hindavaid külastajad.

Ärituristid – MICE-i valdkonna (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions) reisijad, kelle esindajaks on ka distantstöötajad ja diginomaadid. Neile on oluline nii meeldiv reisikogemus kui ka sihtkoha suutlikkus pakkuda heal tasemel digitaalseid teenuseid.

Sugulaste ja tuttavate külastajad – inimesed, kellel on juba tugev kohakiindumus ning kelle suhet sihtkohaga võib iseloomustada mõistega hargmaisus. Nad elavad mujal, kuid hoiavad suhteid oma pere ja lähedastega ning võivad olla seotud ka sihtkohaga läbi igapäevaste tehingute ja toimetuste. Neid kõnetades on tähtsal kohal ühtsustunde hoidmine ja/või tekitamine.

1.3. Saaremaa vald

Turism on Saaremaal oluline majandussektor, mille arendamises on suur potentsiaal.

Saaremaad iseloomustab suur hulk rikkumata loodust, mis pakub nii vaimset kosutust kui ka aktiivpuhkuse võimalusi. Saaremaal on rikas ajaloopärand, mis kajastub nii ajaloolistes vaatamisväärsustes (saarte külade keskkond, maalinnad, vanad kirikud, Kuressaare piiskopilinnus, mõisad, kivilalmed jne), militaarobjektides, merekultuuris, mütoloogilistes kangelas/legendides kui ka mitmekesisel kultuuris. Lisaks on Saaremaal ka ligi 200-aastane tugev spaa-kultuur, armastatud kultuurisündmused ning nüüd ka vägevad viikingileiud, mis pakuvad rohkelt inspiratsiooni.

Saaremaa turismivaldkonna tugevused:

- loodud on head eeldused saarelise elujõu hoidmiseks ja arendamiseks;
- Saaremaa on tuntud oma pärimuskultuuri poolest. Kohalike kihelkondade pärand, keeleline eripära, rahvariided, tantsud, laulud ja töökspidamised on osa kultuurist, mida toetab ja väärtustab ka ühtse Saaremaa valla visioon;
- Saaremaa rikka kultuurilise ja loodusliku pärandi hoidmine ning kaitsmine on oluline nii praegustele kui ka järgnevatele põlvkondadele;
- mitmekesine loodus ja turvaline, puhas elukeskkond;
- Saaremaa positiivne kuvand tekitab kutsuva ja meeldiva mulje;
- tugev ajalooline spaa kultuur. Saaremaale loodi Eesti esimene ravispaa 1824. aastal. Tänapäeval on Saaremaal seitse omanäolist spaahotelli;
- Kuressaare oma ajalooliselt väärtusliku vanalinna arhitektuuri ning kuurortlinna staatusega on üks suurima külastatavusega turismikeskusi Eestis;
- UNESCO biosfääri programmiala;
- Green Destinations hõbetase;
- suur taastuvenergiat põhineva energiasõltumatu mahesaare potentsiaal.

Saaremaa turismivaldkonna kitsaskohad:

Saaremaa valla arengukavas on turismi suunal välja toodud mitmeid arendust vajavaid valdkondi, mis ühtivad käesoleva strateegia tegevussuundadega ning on välja toodud vastava tegevussuuna juures (vt lk 15).

Lisaks võib välja tuua, et:

- turism on suures osas koondunud Kuressaarde;
- majutus- ja toitlustusvõimaluste vähesus madalhooajal väljaspool Kuressaaret;
- koostöö puudumine turismiteenuste pakkujate vahel;
- turismitoodete ebaühtlane kvaliteet, madal teeninduskultuur;
- vähene digitaliseerimine ja e-teenuste arendamine;
- suursündmuste vähesus madalhooajal;
- mereliste tegevuste vähesus;
- rahvusvaheliste transpordiühenduste puudumise
- suuremate investeeringute sõltuvus lisarahastuse (toetusmeetmete) võimalustest.

Lühiajalised eesmärgid turismi arengus:

- turismi taastumine kriisist ja väliskülalistate ööbimiste arvu kriisieelsele tasemele viimine;
- turundusstrateegia koostamine;
- valdkondade ülese koostöö arendamine;
- kaasaegsete tehnoloogiliste ühenduste toetamine;
- rahvusvahelised transpordiühendused;
- saarteülese sihtkoha juhtimise organisatsiooni loomine.

Pikaajalised eesmärgid turismi arengus:

- UNESCO märgise teadlik kasutamine ning kohaliku kogukonna kaasamine, rahvakultuuri ja traditsioonide eksponeerimine;
- suurürituste ja festivalide kasutamine uute ning innovatiivsete lahenduste ja toodete testimiseks (sh ringmajandusega seotud teemad);
- regulaarsete rahvusvaheliste transpordiühenduste loomine;
- turismihooaja pikendamine;
- taastuenergia tootmisüksuste rajamise ja kasutuselevõtu toetamine, millega luuakse eelised ettevõtetele, inimestele ja keskkonnale;
- ühekorrapakendite vähendamine ja ringnõude süsteemi kasutuselevõtu soodustamine toitlustussektoris;
- kestlike põhimõtete järgimine ning erinevate rohe- ja mahemärgiste kiirem kasutuselevõtmine.

Püasustusega väikesaared – Abruca, Kõinastu ja Vilsandi

Abrukal on aktiivne kogukond koos suvesaarlastega (kinnistuomanikke on 2020. a seisuga kokku 98). Saare eeliseks võib pidada Kuressaare lähedust. Saarega peab ühendust liinilaev Abro Roomasaare ja Abruca sadama vahel.

Arendusvajadustena on kohalikud välja toonud RMK matkaradade kaasajastamise ja haldamise (analoogselt Vilsandi saarega), Metsapõllule loodusmaja rajamise ja Metsapõllu puhkekohta avaliku telkimisala rajamise. Lisaks laevaliikluse arendamise ning kultuuri- ja sportimisvõimaluste arendamise.

Kõinastul on ühtehoidev ja tegutsemissooviga kogukond. 2018. aastal asutati Kõinastu külaselts. Kohalikud elanikud peavad oluliseks Kõinastu loodusliku ja kultuurilise pärandi ning omanäolisuse säilitamist, saare elanikest ja kinnistuomanikest kogukonna ühistegevuse edendamist külaseltsi kaudu ning võimaluse loomist elada saarel aastaringselt. Selleks on ennekõike vajalik elektri ja transpordiühenduse olemasolu ning (juurdepääsu)teede väljaehitamine. Kõinlased mõistavad oma

vastutust looduse (poollooduslike koosluste säilitamine ja metsastumise peatamine), kultuuritraditsioonide (algupära säilitamine) ja kogukonna püsimise ees.

Vilsandi on Eesti läänepoolseim inimasustusega saar (kinnistuomanikke on 2020. a seisuga kokku 129), mis ühtlasi kuulub Vilsandi rahvuspargi koosseisu. Vilsandiga peab ühendust liinilaev Papissaare ja Vikati sadama vahel.

Saarel on aktiivne kogukond (MTÜ Vilsandi Külaselts). Suvel on võimalik külastada tuletorni. Kohaliku elu elavdamise võimalusena näeb kogukond rahvamaja ehitamist.

1.4. Muhu vald

Muhu saar koos ümbritsevate väikesaarte, loodusmaastike, ajaloo ja kultuuriga on populaarne sihtkoht nii sise- kui ka välisküllastajate hulgas. Suvekuudel on Liiva keskuses avatud turismiinfopunkt. **Toitlustuse ja majutuse** pakkujad tuginevad Muhus paljuski turismile. Viimastel aastatel on muutunud sihtkohana piirkonna oluliseks turismimagnetiks **Viirelaid**.

Muhu valla koosseisu kuulub üks püsiasiustusega väikesaar - **Kesselaid**, mis asub Suures väinas Muhu saare kirderanniku ja mandri vahel. Saarel tegeletakse loomakasvatuse, mesinduse, turismi, sadamateenuste ja meretranspordi pakkumisega. RMK poolt on rajatud puhkeala, eraomanike poolt Uueõue puhkemaja, mis pakub külalistele transpordi, majutuse ja toitlustuse võimalust, ning Kesse-Jaani sadam, mis pakub sildumisvõimalust, majutuse- ning transporditeenust.

Positiivne on, et teenusepakkujate valik kasvab - juurde on tulnud ettevõtjaid, kelle tegevus on suunatud ainult suveperioodile, samas ei ole vähenenud ka aastaringselt tegutsevate ettevõtete arv.

Koguva küla taluarhitektuur ja **Muhu Muuseum** oma ekspositsioonide ning sündmustega on olnud populaarseks reisisihiks juba üle 50 aasta, sellest 30 aastat on muuseum ühena vähestest Eestis tegutsenud valla hallatava asutusena.

Muhu vallas on kasvamas **mereturismi** osakaal. Saarel teenindab küllastajaid kolm väikesadamat: Koguva, Kuivastu ja Lõunaranna sadam. Transpordiameti andmetel oli Kuivastu väikelaevasadamate küllastajate arv 2019. aastal Naissaare järel 2. kohal.

Muhu turismivaldkonna tugevused:

- toitlustus- ja majutusteenuse pakkujate mitmekesisus ja rohkus kõrghooajal;
- Liiva keskuse kiire areng;
- muhulaste ettevõtlikkus;
- traditsiooniks kujunenud ürituste rohkus (Juu Jääh, kohvikutepäev, Ilu Elab. Eput päe, Saarte avatud aiad, - talud, Muhu suvekontsert, Muhu Jooks, lahtised tennisevõistlused jne);
- tugevad käsitöötraditsioonid;
- merelisis, sadamate areng;
- elutähtsate teenuste säilimine kohapeal.

Muhu turismivaldkonna kitsaskohad:

- hooajalisus koos pakkumuste vähesuse ja piiratud võimalustega madalhooajal;
- hooajaliste kvalifitseeritud töötajate (nt kokad) nappus;
- suuremate investeeringute sõltuvus lisarahastuse (toetusmeetmete) võimalustest;
- küllastajate vähene ligipääs merele, ujumiskohtadele ning looduslikult sobiva avaliku ranna puudumine;
- matka- ja jalgrattateede ning puhkekohtade vähesus;
- piiratud majutusvõimalused talveperioodil;
- piiratud liikumisvõimalused Muhus isikliku transpordi puudumisel;
- puudub jalgratate ja autode rentimise võimalus.

Lühiajalised eesmärgid turismi arengus:

- turismiinfo kättesaadavuse tagamine kogu külastaja teekonna vältel;
- avalike puhkekohtade ja matkaradade rajamine;
- avalike ligipääsu võimaluste suurendamine merele ning olemasolevatele supluskohtade arendamine;
- koostöö tõhustamine valdkonna ettevõtjate vahel;
- Muhu kui sihtkoha turunduskava ja/või arengukava koostamine;
- infotehnoloogiliste lahenduste teadlikum kasutamine turunduses.

Pikaajalised eesmärgid turismi arengus:

- turismitoodete ja -teenuste valiku ja kvaliteedi parendamine;
- loodusturismi, aktiivse ja perepuhkuse võimaluste suurendamine;
- tehnilise taristu arendamine (mustkattega teed, parklad, kiire internetiühendus jne);
- hooajalisuse vähendamine;
- Kuivastu-Väikese väina tammi kergliiklustee rajamine.

1.5. Ruhnu vald

Ruhnu saare eraldatus ning kultuuriline eripära (ruhnurootslaste ajalugu) on soodustanud senisest enam Ruhnu turismimajanduse arengut. Viimastel aastatel on saare turism liikunud tõusvas joones. Saare külastajad on peamiselt eestlased, järjest enam käib saarel lätlaste jahtlaev Palsa ühepäevastel turismireisidel. Ringsu sadam mahutab tänu laiendusele varasemast kaks korda rohkem jahte ja muid aluseid, regulaarne laevaühendus tagab enam-vähem püsiva turistide külastatavuse, toimiv väike lennuväli tagab sobivate ilmastikuolude puhul liinilendude ja eralendude toimumise.

Ruhnu turismivaldkonna tugevused:

- Ruhnu saar on ainus saar Eestis, kus mitte kuski silmapiiril ei paista maismaad - see loob erilise eraldatuse tunde;
- loodus on väga mitmekesine ja varieeruv, samas puutumata ja metsik, pikem soe periood (rohkem päikest, vähem vihma kui mandril);
- laevagraafik soodustab turistide pikemaajalisemat viibimist saarel (miinimum kaks ööd);
- ainulaadne ruhnurootslaste kultuuripärand;
- enamus kohalikest elanikest ei ole seotud turismisektoriga, vaid elavad autentset saare elu;
- turismihooajal on söögikohad igapäevaselt avatud;
- aktiivseks puhkuseks on loodud sportimisvõimalused (koolimaja ümber);
- puudub massiturism, saare külastajad on need, kes tõesti on näinud vaeva ja soovivad saart avastada, seega ei ole ka rannad kunagi üle rahvastatud ning saarel saab nautida rahulikku elurütmi;
- toimuvad traditsioonilised sündmused.

Ruhnu turismivaldkonna kitsaskohad:

- transport – olemasoleva sadama faarvaater seab piirid saare arenguks (süvis on madal, sissesõit kitsas), lennurada on konarlik ja lõhub lennukit;
- transpordi võimalikkuse sõltuvus ilmastikust;
- avalike tualettide puudumine avalikes randades;
- suunaviitade vähesus;
- aastaringselt saarel elavate inimeste nappus;
- hooajalisus.

Lühiajalised eesmärgid turismi arengus:

- saavutada mõistlikud hanketingimused uue liinilaeva operaatori hankele järgmiseks 5 aastaks, eesmärgiga muuta suvine transport muretumaks kohalikule, turistile ja vallale;
- parandada ja arendada jalgrattaga liikumise võimalusi.

Pikaajalised eesmärgid turismi arengus:

- saavutada meretranspordi stabiilsus läbi laiendatud sadama ja uue laeva, mis aitaks kaasa ka turistide voo ühtlustamisele.

2. Arengustrateegia 2030

2.1. Visioon

Saare maakond on 2030. aastal roheline sihtkoht, meite ehedate traditsioonide ja leidlike inimestega.

Lubame, et oiame sind kut silmatera.

Roheline sihtkoht:

- väärtustab kohalikke traditsioone ja pärandkultuuri
- on lugupidav kohaliku kogukonna suhtes ning väldib massiturismi
- on kõigis oma tegevustes ja valikutes võimalikult keskkonna-, kliima- ja loodussõbralik
- pooldab nutikate digilahenduste arendamist
- edendab turismi kohalike ettevõtjate (sh soodustatakse uute töökohtade teket) kaudu ja tugevdab piirkonna konkurentsivõimet (eriti väiksemates piirkondades)

Rohelises sihtkohas (Green Destination¹) arvestatakse järgmiste teemavaldkondadega:

- loodus (kogu ökosüsteem);
- keskkond (veekäitlus, õhukvaliteet, prügimajandus);
- kliima, kultuur ja traditsioonid;
- elanike sotsiaalne heaolu (sh elanike tervis, tööhõive);
- ettevõtluskeskkond ja külalislahkus;
- elanike kaasatus ja kohaliku omavalitsuse juhtimine.

2.2. Tegevuspõhimõtted

Kokkulepitud põhiväärtused on eesmärkide saavutamise ning ühise tegevuse aluseks. Käesoleva dokumendi koostamisel lähtuti arengustrateegia juhtgrupi poolt kokkulepitud väärtustest:

KESKKONNASÕBRALIKKUS – jätkusuutlik turism, kestlikud tooted ja vastutustundlikkus on väärtused, millest oma tegevustes lähtutakse. Hinnatakse ja väärtustatakse oma kvaliteetset looduskeskkonda ning kommuniqueeritakse seda ka oma külalistele, et ka nemad käituksid keskkonnasõbralikult. Turismitegevustes arvestatakse võimalike keskkonnamõjudega.

KOGUKONNA KAASAMINE – turismis tegutsejad toimivad kogukonnas, ning kogukond kaasatakse arendustegevusse. Hoitakse tasakaalu elanike ja turistide ootuste vahel. Turismi arendamine peab toetama kohalikele kogukondadele väärtusliku ja atraktiivse elukeskkonna säilitamist ja loomist, mis tagab positiivse eluhoiaku, seeläbi positiivse külastuskogemuse, kohaliku turismitulu kasvu ja kestliku turismi.¹⁵

KOOSTÖÖ – turismi arendamiseks on vajalik koostöö kõigi vahel, kes turismiga seotud sh valdade, osakondade, organisatsioonide ja ettevõtjate vahel. Sünergiat loov koostöö kujuneb piirkondlikult, maakonnaüleselt, sektoripõhiselt või teemapõhiselt.

PROFESSIONAALSUS – külalistele pakutakse vaheldusrikast, ehedat, kvaliteetset ja turvalist külastuskogemust (teenus + teenindus) aastaringelt.

¹ <https://greendestinations.org/>

TERVIKLÄHENEMINE – Saare maakond on tervik. Saare maakond = Saaremaa + Muhu + Ruhnu. Kogu maakonna ühisosa ja üldise kasu tähelepanu alla tõstmine on edu saavutamise aluseks.

TOOTESTATUS – turismimajandus on tootepõhine, külastatavuse suurendamiseks peab olema ligipääsetavaid tooteid, mida külastajale pakkuda. Turismitoode – terviklik külastuselamus, mis koosneb erinevatest toodetest ja teenustest, mida külastaja oma reisi ajal tarbib.

2.3. Strateegilised arengusuunad ja eesmärgid 2030

Strateegilised arengusuunad käesolevas arengustrateegias on kestliku turismi arendamine, sujuva külastajateekonna edendamine, külastajate ja nende ööbimiste arvu kasvatamine ning koostöö ja sihtkoha strateegilise juhtimise arendamine.

Nende nelja suuna arendamine toetab arengustrateegia eesmärki tagada Saare maakonna konkurentsivõime ja atraktiivsus turismisihtkohana läbi jätkusuutliku turismi arendamise, eristumise, digitaliseerimise ja külastaja vajadustele vastavate turismitoodete ja -teenuste väljaarendamise.

Detailsem tegevuskava strateegiliste arengusuundade kaupa on leitav lisana (Lisa 4).

2.3.1. Kestliku turismi arendamine

Turismisektori konkurentsivõime on tihedalt seotud selle jätkusuutlikkusega, sest turismisihtkohtade kvaliteet sõltub suures osas nende loodus- ja kultuurikeskkonnast ning seotusest kohaliku kogukonnaga.¹⁶

Eesti säästva arengu eesmärgid aastani 2030 on strateegias „Säästev Eesti 21“ järgmised: Eesti kultuuriruumi elujõulisus, inimese heaolu kasv, sotsiaalselt sidus ühiskond, ökoloogiline tasakaal. Selle järgi peab Eesti turismitoode põhinema säästva turismi printsiipidel – majandusliku ja sotsiaalse kasu saamisel tuleb arvestada elu- ja looduskeskkonna, ajaloo- ning kultuuripärandi kaitse vajadusi.¹⁷

Jätkusuutliku turismi teadlik arendamine (sh valdkondlikud koolitused) on oluline kõigile, kes sellega seotud - ettevõtete omanikele ja investoritele, juhtidele, giididele, töötajatele, tarbijatele, turistidele ja lõpuks ka kohalikele inimestele. Turism hõlmab paljusid keskkonnahariduse valdkondi: pinnas, õhk, müra, maastik, bioloogiline mitmekesisus, reoveeprobleemid, energia, hooldus ja jäätme probleemid jne. Turismiettevõtjad, kes astuvad teadlikke samme, et neid puudutavates valdkondades oleks võimalikult kõrge kvaliteet, saavad kasu nii kulude kokkuhoiu kui pikemas perspektiivis teadlike ja maksejõuliste klientide arvu kasvu läbi.

Saaremaa valla tuleviku kujundamisel järgitakse kestliku arenguga seotud arengusuundi: jätkusuutliku arengu tagamine; elukeskkonna väärtustamine; piirkondliku pärandi, külaelu ja keele hoidmine; Saaremaa kui külalislahke ja erinevaid puhkamisvõimalusi pakkuva sihtkoha arendamine ning turundamine (Saaremaa valla arengukava 2019-2030). Sarnaseid väärtuseid kajastavad ka Muhu ja Ruhnu valla arengukavad.

Saare maakond on osa Lääne-Eesti saarte biosfääri programmialast. UNESCO võrgustikku kuuluv Lääne-Eesti saarte biosfääri programmiala (BPA) tegutseb juba 1990. aastast. Nimetatud programmialale on seatud järgmised eesmärgid:

- on saavutatud Lääne-Eesti saarestiku kujunemine Eesti juhtivaks rohemajandusliku innovatsiooni ja pilootprojektide piirkonnaks kohalike looduslike ja poollooduslike maismaa- ja merekoosluste loodusvarade kestliku kasutamise alal;

- piirkonna teadlikkus säästva arengu põhimõtetest on kõrge ja suhtumine toetav;
- saarte kogukonnad, ettevõtjad ja avalikkus toetavad laialdaselt rohemajanduse arengut ja tunnustavad seda piirkonna sotsiaalse ja majandusliku edu saavutamise toimiva koostöömudelina.¹⁸

2021. aasta suvel nomineeriti Saare maakond Rohesihtkoha hõbetasemega (Green Destinations Silver award) ning kindlasti on eesmärk seda taset hoida ja loodetavasti ka tõsta. Seega kõik Saare maakonna planeeritavad turismitegevused peavad olema jätkusuutliku iseloomuga.

Kogukonna ja külastajate teadlikkus ning kaasamine on jätkusuutliku turismi sihtkoha võtmeelemendid. Kohaliku kogukonna käitumine ja teadlikkus on vajalik roheliste ning jätkusuutlike saarte tutvustamiseks, käitamiseks ja levitamiseks. Piirkonna külastajad peavad teadma, et see on jätkusuutlik turismi piirkond, ning seetõttu on oluline, et kõigil kohalikel osapooltel oleks sama nägemus sihtkohast ja sellest, kuidas seda kaitsta, et nad saaksid seda külastajatega jagada. Säästvat turismi mõistetakse kui "turismi, mis hindab ja austab nii kohalikke inimesi, reisijaid, kultuuripärandit kui keskkonda". Selle eesmärk on pakkuda inimestele põnevat ja harivat puhkust¹⁹, mis täielikult ühtib Saare maakonna visiooniga turismi arendamisel.

Saaremaa valla arengukava seab eesmärgiks jätkusuutliku looduskasutuse, väärtustatud pärandmaastikud ja suurenenud keskkonnateadlikkuse kohalike elanike hulgas. Plaanitud on Saaremaale omaste looduskoosluste säilitamine ja hooldamine ning loodusväärtustega arvestamine planeerimisprotsessides.

Kestliku turismi seisukohalt on kõnekaimaks eesmärgiks Saaremaa kui roheline saare (sh kilekotivaba ja plastiknõude vaba saare) kontseptsiooni väljatöötamine ning rakendamine aastaks 2030. Lisaks on arenguvaldkonnana välja toodud *Green Destination* ehk roheliste sihtkohtade kvaliteedistandardite rakendamine, UNESCO märgise teadlik kasutamine ning kohaliku kogukonna kaasamine, rahvakultuuri ja traditsioonide eksponeerimine.

Saaremaa valla arengukava järgi annavad kohalikud spetsiifilised ressursid ja arenguvõimalused eeldused järgmisteks innovatsioonisuundadeks:

- ringmajanduse ja ressursitõhususe edendamine ning rohemajanduslik innovatsioon (sh Lääne-Eesti saarte biosfääriala unikaalse loodus- ja elukeskkonna võimaluste kasutamine ning Saaremaa kui uuenduste katselava ja tõhusalt toimiv säästva arengu mudel);
- säästva arengu põhimõtete järgmine ja kestliku majandamise alase teadlikkuse edendamine;
- suurürituste ja festivalide kasutamine uute ning innovatiivsete lahenduste ja toodete testimiseks (sh ringmajandusega seotud teemad).

Muhu valla arengukavas nähakse ette väärtuslike pärandkultuurimaastike taastamist ja hooldamist, maaomanike teadlikkuse tõstmist, tõhusamat põhjavee kaitset, samuti lahenduste leidmist Väikese väina seisundi parendamiseks.

Ruhnu valla arengukavas tõstetakse esile ainulaadse kultuuripärandi hoidmist ja edasikandmist, samuti loodushoidu ning turvalise elukeskkonna hoidmist. Üks valla strateegilistest eesmärkidest on tasakaalustatud ja arukas kogukonna vajadusi arvestav ja keskkonnasäästlik majandamine, mis säilitab Ruhnu puhast looduskeskkonda ja ökoloogilist tasakaalu (Ruhnu valla arengukava, strateegiline eesmärk 2). Selle eesmärgi alla koonduvad tegevused on seotud kohaliku ressursi kasutamise, loodusväärtuste kaitse, nutikate ja roheliste lahenduste kasutuse ning saare elanike ja külaliste keskkonnavalise teadlikkuse tõstmisega.

Eesmärk 2030: Saare maakonna kui roheliste saarte kestliku turismi kontseptsiooni arendamine ning rakendamine

Alaesmärgid:

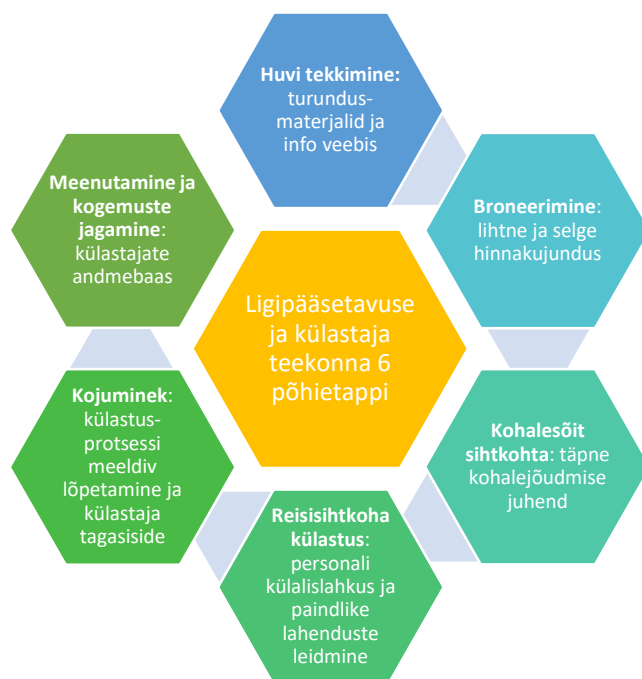
- Kestliku turismi arengu koordineerimine Saare maakonnas
- *Green Destination* hõbetaseme säilitamine / kuldtaseme saavutamine
- UNESCO biosfääri programmiala parem kuvamine/tutvustamine

Detailsem tegevuskava strateegiliste arengusuundade kaupa on leitav lisana (Lisa 4).

2.3.2. Sujuva külastajateekonna edendamine

Turismi sihtkoha edu mõjutavad suuresti külastajate regulaarsed saabumised ja nende tegevused seal viibimise ajal. Külastajate voogu sihtkohta määravad mitmed tegurid, sealhulgas sihtkoha füüsiline juurdepääsetavus, külastuse hind ja see, kui teadlikud on potentsiaalsed külastajad sealsetest vaatamisväärsustest ja pakutavatest võimalustest (info ligipääsetavus).²⁰

Järgnevalt on välja toodud ligipääsetavuse ja külastajateekonna põhietappide kokkuvõte,²¹ mille detailsem käsitus on leitav lisana (Lisa 5).

Saaremaa valla arengukavas on turismi suunal välja toodud mitmeid arendust vajavaid valdkondi, näiteks külastajate rahulolu suurendamine ning säästva ja jätkusuutliku turismiteenuse/-toote arendamine. Ruhnu valla arengueesmärgiga ühtib viidastuse ja infrastruktuuri parendamise soov. Muhu valla arengukavas on muuhulgas välja toodud turismitoodete ja -teenuste valiku suurendamine ning kvaliteedi parendamine, lisaks turismiinfo kättesaadavuse parendamine.

Läbi kompetentside kasvu ja innovatsiooni on saavutatav turismisektori arenguhüpe terviklikuks ja hästi ligipääsetavaks külastajateekonnaks ning vaheldusrikkaks ja ehedaks kogemuseks.

Arengustrateegia koostamise teemagruppide kohtumistel sõnastati klienditeekonna kitsaskohad Saare maakonnas ligipääsetavuse seisukohalt:

- turismiteenuse pakkujatel on vananenud (infoga) veebilehed;

- turismisektori digitaalse turunduse kompetentsi tase on ebaühtlane (väikeettevõtjad vajavad tuge, kuidas sotsiaalmeediat paremini ära kasutada);
- info puhkuse-, meelelahutusvõimaluste, sündmuste jms turismiga seotud tegevuste kohta on puudulik ning keeruliselt leitav;
- eriline väljakutse on transpordiinfo, mille edastus peab olema palju loogilisem, lihtsam ja kergemini leitav;
- viidastuse puudujäägid.

Lisaks on Saare maakonna ettevõtlussektori esindajad välja toonud, et ettevõtluse ja majanduse arenguks on väga oluline regulaarsete rahvusvaheliste transpordiühenduste loomine (eelkõige lennuühendused), mis on vajalikud nii turismi kui ka töötleva tööstuse seisukohast.

Saaremaa valla arengukava toob välja, et puuduvad rahvusvahelised lennu- ja laevaliinid. Tallinna–Kuressaare liinil hakkas 2020. aasta detsembrist lendama 48-kohaline lennuk, mis teeb 12 lendu nädalas (jaanuar 2022 graafik). Saaremaa Vallavalitsusel oli kehtiv kolmeaastane leping (2020-2022) Rootsi lennufirmaga Braathens Regional Airlines (BRA), kuid COVID-19 leviku tõttu ei ole liinil Kuressaare–Stockholm ühtki lendu toimunud. Väljakutseks on rahvusvahelise laevühenduse taastamine ning Saaremaa turundamine Läti ja Leedu suunal.

Saaremaal Sõrves alustas 2021. aasta suvel nõudepõhise transpordi pilootprojekt (kestab kuni 30.06.2022), mille edu korral muutub ühistranspordi kasutamine ka turistile kättesaadavamaks (ühistranspordi graafikute sobivus).

Seega kõike eelnevat arvesse võttes, on külastajateekonna arendustegevused Saare maakonnas vajalikud, et planeerida ja arendada maksimaalselt sujuvat ja mugavat klienditeekonda, kus turismitooted lähtuvad külastaja soovidest ja vajadustest ning nendele on tagatud nii füüsiline kui digitaalne ligipääsetavus.

Eesmärk 2030: Külastajatele on tagatud terviklik külastajateekond, kus info on lihtsasti leitav ja kättesaadav, teenused/ tooted vastavad külastajate ootustele ning tagatud on ligipääsetavus.

Alaeesmärgid:

- Külastajateekonna (p)arendamine
- Info kättesaadavuse parendamine - kasutajasõbralikkus, funktsionaalsus, lihtsus

Meie saartele tulnud külalisele tuleb luua põhjused/võimalused külastada kõiki saari (Saaremaa, Muhu, Ruhnu, Vilsandi, Abruca ja Hiiumaa). Kõiki saari ei pea külastama sama reisi jooksul - loome külastajale põhjuse tagasi tulla ning teiste saartega järgmise reisi ajal tutvuda. Eesmärk on tekitada saarelt saarele reisimise toode.

Eesmärk 2030: Saarelt saarele reisimise toode Abruca, Muhu, Ruhnu, Vilsandi, Saaremaa ja Hiiumaa vahel.

Alaeesmärgid:

- Liikumisvõimaluste/ transpordi arendamine
- Saartespetsiifiliste turismitoodete loomise tegevused on välja toodud järgmise strateegilise arengusuuna juures

Detailsem tegevuskava strateegiliste arengusuundade kaupa on leitav lisana (Lisa 4).

2.3.3. Külastajate hulga ja nende ööbimiste arvu kasvatamine

Säästva turismi väärtuste najal saab luua hästi struktureeritud turismipakkumisi. Need võivad hõlmata erinevat liiki meetmeid ja teenuseid, mis on loodud, kaasates paljusid teenusepakkujaid. Tuginedes mitmete turismiettevõtete koostööle ühes konkreetses piirkonnas (majutus, toitlustus, teenused, atraktsioonid), on võimalik turismipaketti kavandada nii, et külastajatel on palju tegevusi ning nad jäävad piirkonda kauemaks. Lisaks kui turismiettevõtete poolt on loodud ühtne lähenemisviis nende teenuste osutamiseks ehk on kehtestatud standardid ja/või minimaalne kvaliteeditase, tagatakse suurema tõenäosusega kõikide teenuste osutamise jätkusuutlikkus ja säilitatakse ala looduslikkus, tagades samas parim kogemus klientidele.

Ettevõtja seisukohalt on oluline, et sihtkohta tuleks teadlikumad külastajad, kes viibivad saartel kauem ning tarbivad tooteid ja teenuseid mitmekesisemalt. Klienditeekonna uuringu tulemustest peaks selguma, mis turismitoodetest hetkel Saare maakonnas puudus on (viiakse läbi 2022 aastal, koostöös Hiiumaa Arenduskeskusega).

Statistikaameti 2019. aasta andmete kohaselt viibib nii välis- kui ka siseturist meie saartel keskmiselt 1,85 ööd, eesmärk on tõsta siseturistide näitaja 2030 aastaks 2,2 öö peale ning ka välituristide ööbimiste arvu näit suunata kasvutrendi (mõõtmise aluseks on Statistikaameti andmed).

Eesmärk 2030: Majutatute keskmine ööbimine sihtkohas on tõusnud (+15%).
--

Alaesmärk:

- Uute koostöövõrgustikul põhinevate piirkonnaspetsiifiliste turismitoodete (paketid, sündmused, teenused, atraktsioonid, marsruudid, turismiteed) arendamine
- Turismi taastumine kriisist ja väliskülastajate ööbimiste arvu kriisieelsele tasemele viimine

Madalhooaja toetamine

Üks iseloomulikumaid nähtusi turismis on madalhooaeg, mida sihtkohad püüavad vähendada või hooajalisust ühtlustada. Turismiga seotud inimeste, ettevõtete ja organisatsioonide koostöö on aluseks, et luua juurde madalhooaja reisimotivaatoreid, laiendada sihtrühmasid ja vaadata üle, et väärtuspakkumus vastaks muutunud sihtrühma ootustele ja vajadustele.

Hooajalisuse ja sellega kaasnevate negatiivsete aspektidega võitlemiseks on esmalt vajalik mõista turismi nõudlust sihtkohas (küllastajauuring ja potentsiaalsete küllastajate uuring). Oluline on olla kursis oma sihtturgude vajaduste ja soovidega, sest kõrghooajal ja madalhooajal reisivad turistid vajavad tõenäoliselt erinevaid tooteid ja võimalusi. Teades küllastajate soove ja eelistusi, on võimalik viia pakkumine vastavusse nõudlusega (uued hooaegadele vastavad turismitooted), mis aitab vähendada ka hooajalisi küllastatavuse kõikumisi.

Kõige enam kasutatakse hooajalisusega võitlemiseks ürituste ja festivalide korraldamist (väga hea näide on Saaremaa Rally). Alternatiivnõudlus võib tekkida näiteks ärireisijate, konverentsituristide, lühiajaliste puhkajate või sarnaste vaadete/hobidega turistide näol, kuna need sihtrühmad on kõige tõenäolisemalt ja võimelisemad reisima madalhooajal. Kuna erinevatel hooaegadel tekib erinev nõudlus, kaasneb ka alternatiivne turundus ja hinnatase.

Üheks madalhooaja toetavaks meetmeks on turismitoodete mitmekesistamine:

Loodusturist ehk looduslembene inimene on tänuväärne turismihooaja pikendaja. Kui tavakülastaja eelistab looduses viibimiseks suvist puhkuste kõrghooaega, siis näiteks linnuvaatlejad külastavad Eestit eelkõige kevadel ning sügisel kui on linnurände kõrgperiood. Lisaks veedavad loodusturistid sihtkohas rohkem öid (3+).

Loodusturismi mahu kasvatamist Eestis tervikuna takistab loodusgiidide vähesus. Paljud välisriikidest saabuvad linnu- ja loodusvaatlejad on teinud põhjaliku eeltöö ning suudavad omal käel sobivaid vaatluskohti leida. Suur osa huvilistest soovib aga ka saksa-või inglisekeelset giiditeenust, mis vastaks süvahuvidega loodusvaatleja ootustele.

Loodusturistide nõuded olmetaristule on väga erinevad. Eesti, Läti ja Vene looduses puhkajad võivad eelistada suvisel perioodil ka telkimist või kámping-tüüpi majutust, ent Lääne-Euroopast saabuvad loodusturistid soovivad majutuda vähemalt 3–4-tärni olmenõuetele vastavas väiksemas majutusettevõttes maapiirkonnas, looduskeskkonnas.²²

Loodusturismi toodete pakkumisele aitavad kaasa temaatilised marsruudid ja infokaardid veebi keskkonnas, aga ka objekti juures kohapeal mitmekeelsed viidad ja infotahvlid, märgistatud telkimis- ja piknikukohad ning karavanautode peatuspaigad.

Sporditurism on turismitööstuse kiirelt arenev sektor, mis viitab reisimisele ning sisaldab spordiürituste jälgimist või selles osalemist (nt matkamine, suusatamine, golf) väljaspool oma loomulikku keskkonda.

Saare maakonna suurimaks väljakutseks kultuuri- ja spordisuunal on hooajalisuse vähendamine ning spordielu mitmekesistamine üle saarte. Viimastel aastatel on rohkem mõeldud hooajavälistele üritustele, näiteks Karujärve rattamaraton, Saaremaa kolme päeva jooks, Saaremaa Rally, Ultima Thule maraton ja Saaremaa Rahvusvaheline Malefestival, mille korraldamisel tehakse koostööd ettevõtjatega.

Lisaks on veel hulk traditsioonilisi spordiüritusi, mis pakuvad nii kohalikele elanikele kui ka meie külalistele mitmekülgseid vaba aja veetmise võimalusi: Kuressaare Linnajooks, Kuressaare Open golfiturniir, Saaremaa võrkpalliklubide võistlused, Muhu Väina regatt, Saaremaa Cup jalgpallis, Muhu jooks ja karjamaa kümnevõistlus, Ruhnus Liise jooks.

Saaremaa vallas on hetkel üheksa terviseparki ja -rada, millele antakse lisaväärtust ketasgolfiradade või mobiilsete orienteerumisradade rajamisega. Muhus üks loodusrada koos koerte harjutusväljakuga. Hea koostöö on SA-ga Eesti Terviserajad (kaardistamine) ja RMK-ga (kaardibaas pehme kattedega ja valgustatud liikumisteedest, mida saab multifunktsionaalsetena kasutada aastaringelt).

Saaremaa vald taotleb ülemaailmsete Saarte Mängude² korraldamisõigust Saaremaale²³ (eeldab riigipoolset toetust), mis on hea võimalus oma saare ja riigi tutvustamiseks kogu maailmas (viimastel toimunud mängudel osalesid sportlased 22 saarelt).

Väljakutseks on talvised välitegevused, mis vahelduva ilmastiku tõttu ei võimalda rajada looduslikele oludele vastavaid suusaradasid ja uisuväljakuid. 2021. aasta lõpust on Kuressaares võimalik toota kunstlund, mis aitab täita tühimiku suusaõppes ja harrastuspordis.

² Saarte mängud on rahvusvahelised spordivõistlused maailma saarte elanike vahel, mis toimuvad igal paaritul aastal alates 1985. aastast. Mängudel saavad võistelda nii elukutselised kui ka harrastussportlased. Ainsaks tingimuseks on see, et sportlane peab olema esindataval saarel sündinud või enne mängu seal vähemalt ühe aasta elanud. Saarte mängud said alguse 1985. aastal. (et.wikipedia.org)

Kultuuriturism. Rikkalik kultuuripärand tuulikute, kirikute, kultuurilooliste paikade, linnuste ja militaarobjektide näol võimaldab arendada temaatilisi pakette ja marsruute (nt tuletornituur, muinaskultuur, militaarpärand). Kultuuriturism ei ole seotud hooajaga, seda saab tarbida aastaringelt, luues juurde järjest uusi ja huvitavaid tootepakette.

Meie ajalooline pärimuskultuur on kõrgelt väärtustatud ning tagatud on loodus- ja pärandkultuuri objektide säilimine ja väärtustamine, objektid on atraktiivsed ka külastajatele. Kultuuri- ja rahvamajade võrgustik mängib väga olulist rolli pärand- ja rahvakultuuri kandmisel ning hoidmisel. Toimub miljööväärtuslike paikade ja kultuurisündmuste interaktiivne tutvustamine kultuuriturismi edendamise eesmärgil.

Rahvusvaheline folkloorifestival Europeade on Euroopa kõige suurema haardega traditsiooniline rahvakultuuri festival, mis toimub igal aastal erinevas riigis. Igal aastal osaleb 150 kuni 250 erinevat kollektiivi kokku 4500 kuni 6000 osalejaga. Europeade 2025 toimumiskohaks saab Saaremaa ja Kuressaare linn. Kuressaares ja saartel toimuva Europeade teemaks ja motoks on: „Olla kultuurisillaks lääne ja ida vahel, suurte ja väikeste ning maa ja mere vahel“.²⁴

2019. aastal Saare Arenduskeskuse poolt ellu kutsutud **Saarte Filmifondi** eesmärgiks on edendada Saaremaal professionaalsete audiovisuaalsete teoste tootmist, tuua seeläbi piirkonda investeringuid ning turundada Saare maakonda nii Eestis kui ka välismaal. Saaremaa vald on fondi kaasasutajaks ning koos Muhu vallaga toetab selle tegevust iga aastaselt valla eelarvest. 2020. aastal toetas Filmifond kahe filmi („Apteeker Melchior“, „Laimjala muistsed maitset“) kokku 10 000 euroga ning see tõi maakonna ettevõtlusele tagasi ca 73 000 eurot. 2021. aastal oli toetussummaks 22 000 eurot, millega toetati neli filmi („Suvitajad“, „Salme Viikingid“, „Kuidas Näkkab“ ja „Ohtlik piir“) valmimist ning mis tõi Saare maakonna ettevõtlusesse otse tagasi 171 000 eurot.

Saaremaa valla arengukavas on välja toodud, et professionaalse kultuuri edendamiseks saarel ja eeskätt Kuressaares on vajalik tänapäevastele tingimustele vastav kontserdi- ja kunstihoone (Kahni keskus), et rikastada Saaremaa kultuurimaastikku sümfoonilise muusika, balletietenduste ja muusikalidega. Samuti oleks selles väärikas majas piisavalt ruumi erinevate vastuvõttude, sündmuste ja näituste korraldamiseks.

Lisaks toetavad kultuuriturismi arendamist antud arengukava kultuuri ja spordi valdkonna alaeesmärgid:

- Aastaringne aktiivne ning mitmekesine kultuuri- ja spordielu, mis pakub osalemisvõimalusi nii kohalikele elanikele kui ka Saaremaa külalistele.
- Saaremaal korraldatakse rahvusvahelisi ja üleriigilisi suurüritusi.

Need alaeesmärgid hõlmavad endas ka terviseradade võrgustiku ning kunstlume tootmise võimekuse arendamise tegevusi.

Ka Muhu valla arengukava üks alavaldkonna visioonidest toetab kultuuri(turismi) arengut: Muhu kultuuriruum säilib esteetilise ja omanäolisena ning areneb, põimides kokku pärimuse ja tänapäevase, hoides ja tugevdades Muhu identiteeti. Muhu identiteediga seotud väärtused on au sees ning neid kasutatakse aktiivselt nii kultuurielus kui ettevõtluses (nt. „Ilu elab. Eput päe“ – festivali korraldamine, kus traditsioonilist käsitööd kasutatakse uues võtmes moekollektsioonide loomisel ning murrakus köllid praamid).

Ranniku- ja mereturismi peamine tegevus toimub vastavalt kas ranniku- või merepiirkonnas. Rannikuturism toimub rannikualadel (maismaal ja kaldaäärsetel veealadel), ning hõlmab näiteks ujumist, surfamist, päevitamist, mereäärsetes hotellides viibimist. Mereturism toimub merel, mis jääb rannikualadest kaugemale. Mereturismi alla kuuluvad näiteks paadisõit, purjetamine, kruiisid. Kuna mereturism hõlmab ka tegevusi, ettevõtteid jms, mis asuvad maismaal, loetakse ka neid mereturismi osaks.

Mereturism on ajalooliselt üks pikaajalisemaid Eesti turismiliike, kuid selles peitub veel hulgaliselt kasutamata võimalusi. Rannäärset elukeskkonda iseloomustavad kaunis looduskeskkond, traditsioonilised huvitava ajaloo ja kultuuripärandiga rannakülad ning kogemustega kalurid, kes on rannapüügi traditsioonide kandjaks. Harrastuskalapüügiga tegelevate külastajate arv on kasvutrendis ja positiivne on see, et nad reisivad madalhooajal. Õige suunamise ja teavitamise korral saame kalastajad muuta saadikuteks, kes hoiavad looduskasutusel silma peal kohtades, kuhu tavakülastaja ei satu.

Väikesadamaid pidi kulgev mereturism on kasvutrendis ning riik panustab sadamate arengusse nii aluste teenindamise infrastruktuuri loomise kaudu kui ka investeerides vaba aja teenustesse sadamas ja lähipiirkonnas – avatakse söögikohti, pakutakse põnevat aktiivset puhkust, korraldatakse üritusi jne. Sadamate ja infrastruktuuri kõrval on maismaal pakutavad tooted ja teenused väga olulised, sest rahvusvahelised reisijad teevad sihtkohavalikuid suures osas just selle järgi.

Ligi 1250 km rannajoont koos mitmekesise rannamaastikuga ja rohkearvuliste merelepääsudega, teeb Saare maakonnast tugeva mereturismipotentsiaaliga sihtkoha. Mõistlik on mereturism siduda eri teemapuhkuste liikidega. Näiteks saab mereturismile kindlasti kaasa aidata kultuuriturismiga: tuues laevandusajalugu targalt tänapäeva ning viia külalisi ajaloolistele radadele.

Ka väikelaeva- ja rekreatsiooniturismil on mereturistide arvu suurendamisel suur potentsiaal. Suvel seilab Läänemerel ligi 200 000 jahti ning rahvusvaheliste külastajate ööbimiste koguarv on hinnatavalt 2 miljonit. Olles reisiril, kulutab jahimeeskond kohalikele kaupadele ja teenustele olulise summa – ligikaudu 1/3 purjeturistidest kulutab u 100 eurot päevas aluse kohta. Reaside pikkus on keskmiselt 1,5 nädalat. Purjeturismi areng sõltub eelkõige sobivate külalissadamate arvust, asukohast ning pakutavatest teenustest ja turistide sellekohasest informeeritusest. Optimaalne sadamate kaugus sadamavõrgustikus on kuni 30 meremiili.²⁵

Eesti merenduspoliitika üheks prioriteediks on, et rannäärne elu- ja külastuskeskkond on atraktiivne, soodustades mereturismi ja kohaliku ettevõtluse arengut, merekultuuripärandit kantakse edasi. Kitsaskohana on välja toodud, et:

- turismiteenused ja pakutavad turismipaketid vähe seotud kalapüügi ja kalatöötlemisega, mis võib olla tingitud ettevõtjate vähesest omavahelisest koostööst;
- mereturismi potentsiaali kasutatakse vähe, mida mõjutab infrastruktuuri ebapiisavus ja kohati halb seisukord (sadamad/lautrid ja sadamarajatised, turismiasutuste materiaalne baas);
- arengut pärsib ka tarbijate ja teenindajate nappus, atraktsioonide vähesus ning puudulik infrastruktuur.

Pereturism on turismiliik, mille arendamisel ja külastuselamuse pakkumisel on arvestatud erinevates vanuserühmades lastega pere puhkuseveetmise huvid ja vajadustega.²⁶

Lapsed moodustavad märkimisväärse osa maailma rahvastikust ning ka turismiturust ning lastega pere on üks suurimaid sihtrühmi nii reisikorraldajate kui ka teenusepakujate jaoks. Tuginedes Euroopas tehtud uuringutele, võib väita, et ca 30-40% puhkereisidest tehakse koos lastega. Peamisteks sihtkohtadeks on suured ja tuntud teemapargid, suuremad linnad, mis pakuvad suurel hulgal vaatamisväärsusi ning maapiirkonnad oma looduse ja aktiivsete tegevustega. Peredele turismitooteid luues ja arendades tuleks silmas pidada kolme A-d. Nendeks on *amenities* (mugavusteenused), *activities* (tegevused) ja *attitude* (suhtumine). Tooted, mille loomisel peetakse neid kolme kategooriat silmas, on sihtrühma jaoks kõige atraktiivsemad.

Perereisid ja pereturism on Euroopas suur ja kiirelt kasvav turg, mille arengut toetab ühiskonna soov tähtsustada perega veedetud aega ja mälestusi²⁷

Pereatraktsioonide ja elamuskeskuste hulga ja kvaliteedi tõstmise vajadus on välja toodud ka Saaremaa valla arengukavas. Nüüd, kus kogu Saaremaa viikingiajaloo alustala - Salme laevaleiud – on

ümber kirjutanud kogu Euroopa viikingiajaloo, on Saare maakonna ettevõtjatel suurepärase võimalus seda temaatikat turismitoodete arendamisel mitmekülgsest ära kasutada.

Äriturism sisaldab kõiki reise, mis on seotud reisija töö või ärihuvidega. Eelkõige on ärireiside eesmärgiks osaleda mõnel konverentsil, koosolekul, näitusel, messil.

Äriturism on maailmas hoogsalt arenev tööstusharu, mis toob suurt tulu ning mis on atraktiivne igale riigile ja sihtkohale. Sellest ei saa kasu ainult turismisektor, vaid kogu sihtkoha majandus, sest äriturism aitab võimendada erinevates valdkondades toimuvaid arenguid ning tegevusi käivitada.

Rahvusvahelistele ärikohtumistele ning kultuuri- ja spordiüritustele saabuvad külalised on üldreeglina altimad tutvuma sihtkoha vaatamisväärsustega ning huvituvad enam konkreetse piirkonna ajaloost ja kultuurist. Lisaks on tegemist külalistega, kes kulutavad tavaturistidega võrreldes tunduvalt enam.

Olulisemad arenguväljakutsed äriturismi vallas on paremate lennuühenduste ja multifunktsionaalse konverentsikeskuse olemasolu. COVID-19 negatiivsed mõjud äriturismile on olnud suured ja taastumine võtab aega kuni viis aastat. Taastuvad esmalt kohalikud üritused, siis piirkondlikud (Soome, Baltikum) ja alles viimases järgus rahvusvahelised konverentsid. Kindlasti suureneb hübriidürituste osakaal, väheneb osalejate arv aga üritused muutuvad eksklusiivsemaks. Kliendid eeldavad, et teenus on keskkonnasõbralik ja loomulikult turvalisem (*Health and safety*).

Elamusturism:

- Elamusturism (*incentive* või *corporate events*) on konverentsiturismi üks luksuslikumaid alaliike. Meeldejääva reisikogemusega motiveeritakse osalejaid tööalaseid eesmärke saavutama või premeeritakse heade töötulemuste eest. Elamusturismi eesmärk on parandada töötulemusi nii individuaalsel kui ka ettevõtte tasandil. Selline reisimine pakub üksikisikutele või spetsialiseeritud gruppidele võimalust saada väärtuslikke reisikogemusi ja -muljeid vastavalt varem püstitatud eesmärkidele.²⁸
- Elamusturism ehk aktiivturism on segu n-ö. tavalise turismi ja aktiivse puhkuse vahel - selles leidub rohkem väljakutseid, mitmekesisust ja aktiivsust, emotsionaalsemaid elamusi, rohkem matkale iseloomulike jooni, suuremat vabas looduses olemise ja sellega seonduva osakaalu. Aktiivne puhkus kogub üha enam populaarsust. Inimesed tahavad rohkem näha, rohkem kogeda, rohkem oma silmaga näha ja käega katsuda.

Spaa-turism - Kuressaare on Eestis viie peamise terviseturismi viljeleva kuurorti hulgas koos Pärnu, Haapsalu, Narva-Jõesuu ja Toilaga.

Saaremaa (ühtlasi Eesti) esimene mudaravila alustas tegevust 1824. aastal. Saaremaa madalate lahtede mineraalirikas muda on oma tervistavate omaduste poolest väga populaarne. Paarsada aastat tagasi raviti ülessoojendatud mudaga peaaegu kõike – reumast kuni suguhaigusteni. Tänapäevaks on ravitavate haiguste hulk küll vähenenud, kuid meremuda on Saaremaa spaades endiselt au sees.

Praegu on Kuressaares kaheksa spaahotelli, kus pakutakse mitmesuguseid hoolitsusi.

Saare maakonna turismisektori esindajad on välja toonud järgmisi teemavaldkonnaga seonduvaid kitsaskohti:

- matkaradasid on, kuid teavitus on vähene, märgistus ja korrasolu kohati ebapiisav. Infomaterjalide puudus (kaasaegsed trükised, infotahvlid, viidad jne), infrastruktuur puudulik (linnutornid, varjed, telkimisalad).
- Kuressaare matkaraja puudumine.
- madalhooajale suunatud loodusturismitooted ja -paketid praktiliselt puuduvad (nt toitlustusvõimalused väljaspool Kuressaaret). Madalhooajal puuduvad multifunktsionaalsed ruumid/hooned suuremate sündmuste korraldamiseks.
- potentsiaalseks arengusuunaks on terviseturismi (spaa-turismi) edasiarendamine ja senisest suurem teadlikustamine ning konverentsiturismi arendamine.

Eesmärk 2030: Hooajalisuse tasandamine: suvehooaja pikendamine mai ja septembrikuu võrra.

Alaeesmärk:

- Teematurismi arendus toetab madalhooaega

Alaeesmärgi saavutamiseks arendatakse prioriteetseid teematurismi valdkondi koostöös koostööpartnerite ja ettevõtjatega (loodus-, spordi-, kultuuri-, pere, äri- ja spaa-turism).

Detailsem tegevuskava strateegiliste arengusuundade kaupa on leitav lisana (Lisa 4).

Turundus ja kommunikatsioon

Saare maakonna kui sihtkoha strateegilise turunduse keskmes seisab saare identiteet. Visit Saaremaa eesmärk on pakkuda, toota ja vahendada huvitavat ja üllatavat sisu Saare maakonnast, mida presenteerime tõhusate ja kaasaegsete turundusmeetodite ja -vahenditega. Saare maakonna teadlik ja järjepidev arendamine on edukate turundustegevuste aluseks. Investeeringud maakonda mõjutavad sihtkoha nähtavust, maine kujundamist ning identiteedi loomist, mistõttu on oluline, et meie tegevus suudaks omakorda toetada investeeringute ja teiste rahastusvõimaluste meelitamist piirkonda.

Keskendume järgnevale:

Maakonna elanikud ja külastajad on sihtkoha **saadikud**. Kohalikud on sihtkoht, nende olemus, keelmeel ja tegevus pakuvad külastajale paremat mõistmist sihtkohast. Külastaja tunneb seda suuremat kohakiindumust, mida personaalsem ning emotsionaalsem elamus on. Üha rohkem külastajaid ei identifitseeri end turistina, vaid nad otsivad seda päris tunnet, tõelist ja ehedat, mis teeb valitud sihtkoha ainulaadseks. Seega näeme, et külastajale pakutav elamus peab tekitama neis n-ö ajutise kohaliku kogemuse. Usume, et elanike ja külastajate huvid ei erine määratult ning näeme vajadust teadlikult sihtkohta arendada nende osapoolte kokkupuutepunktides.

Head lood muudavad kõike. Seega pöörame rõhu lugude jutustamisele (**storytelling**). Sisu loomisel on ühteviisi oluline tugev kohalik hääl, seda nii ettevõtjate, organisatsioonide, üritusekorraldajate näol kui ka see, et suudame teised panna enda lugu rääkima (nt mõjuisikud, sisuloojad). Oma stiilis ei pelga kontraste ning saare huumorit, sekka väljapeetut arrogantsi ja maitsekat teravust. Kasutame turunduses uhkelt saarte murret. See on osa meie brändikontseptsioonist.

Visit Saaremaa on **tugev bränd**, mida toetab tuntav visuaalne identiteet. Loomes tööriistakasti, mida erinevad huvigrupid saavad kasutada, et kollektiivsed püüdlused sihtkoha turunduses ja arenduses oleksid brändipõhised ja külastajad mõistavad meie peamisi argumente üheselt. Nii tugevdame meie tunnet ning Saare maakond muutub nähtavamaks ja sihtkoha atraktiivsus tõuseb. Eesmärgi saavutamise keskmes on muu-hulgas järjepidev töö meedia ja reisikorraldajatega. Huvide põhiselt ja sihtturgudele vastavalt kaasame enda sõnumite levitamiseks professionaalseid ja valitud meedia esindajaid ja reisikorraldajaid.

Pidev **digitaalne areng**, kuna reisiotsuse tegemisel on digikanalitest saadud info aina olulisem. Kaasajale omaselt on meie peamine turunduse fookus digikanalitel ning ettevõtjate toetamine, et nende toodete-teenuste *online*-kättesaadavus paraneks (potentsiaalse) külastaja vaates. Kestliku sihtkohana vähendame trükimaterjalide mahtu ning planeerime hoolikalt ning teadlikult väheseid materjale, mida trükime. Liigume üha rohkem turundus protsesside automatiseerituse ning

personaliseerituse poole. Ja peame silmas, et ühel hetkel on digitaalne eilne küsimus ning uued andmed tänased. Seetõttu peab meie tegevus olema nutikas ja andmepõhine.

Üks kõigi ja kõik ühe eest. Ehk kõik Saare maakonna ja piirkonna saared tõusevad turundustegevustes ja – sõnumites esile ning **saarelt saarele reisimise toode Abruca, Muhu, Ruhnu, Vilsandi, Saaremaa ja Hiiumaa** vahel on jõudnud (potentsiaalsete) külastajate teadvuseni. Kommunikeerime, et kui oled tulnud saartele, siis vali +1 saar, sest nii saad jääda piirkonda pikemaks. Samas kinnitades, et kui sel korral kõiki saari ei jõua, siis oled tagasi oodatud.

Turundame prioriteetseid **teematurismi** valdkondi koostöös erinevate huvipoolte, partnerite ja ettevõtjatega (loodus-, kultuuri- (s-h spordi-), pere, äri- ja spaaturism) ja otsime erinevaid rahastuvõimalusi nende katustemate konkreetsemaks sisustamiseks. Oleme avatud ja julget pealehakkamist täis piirkonna ühisturunduses, seda nii sise- kui välisturgudel. Läbivalt teematurismi valdkonnast olenemata toome esile kõiki piirkonna saari ja võimalusi.

- **Loodusturism** – mainekujunduse nurgakivi saab nüüdsest enam olema kestlik turism, mida arendada ning turundada. Hoiame rahvusvahelise rohelise sihtkoha tunnustust, roheliste saarte kuvandi välja töötamine ja turundus. Puutumata loodus ja jätkusuutlik eluviis, aeglane elu ja sihtkoht. Olulised on ka nn nišiteemad näiteks linnuvaatlus, erilised liigid looduses ja looduse mitmekesis. Saartel ei saa me ilma mere ja kalastuse teemadeta.
- **Kultuuriturism** – Saare maakonna rikkaliku kultuuriruumi tutvustamine. Fookuses ehe saarte kultuur, ajalugu ning saarte keel ja meel, meil on pärandkultuur, mida hoida ja mille üle uhke olla. Otsime võimalusi, kuidas möödunud ning kaasaega loominguliselt siduda. Kultuuri- ja spordisündmused on oluline lisandväärtus sihtkoha külastamiseks ning võimaldab kohtuda kohalikega ning kogukonna tavadega. Toetame Saare maakonna ülese sündmuste kalendri [saare.events](#) arendamist ja turundame loodud kanalit, tõstame eraldi esile suursündmusi. Üha olulisemal kohal on filmiturismi turundus. Saare maakond on ahvatlev võttepaik erinevatele projektidele. Toiduturism – kohalikud maitset ning toidusekene kõrge tase annab suure panuse elamusse, mida sihtkohast saadakse. Fookuses: kohaliku tooraine väärindamine ning väärtustamine ning kohalike toodete ja tootjate tegevuse esitlemine.
- **Pereturism** – turunduses toome välja tegevusi, mida perega teha. Viikingi temaatika jääb oluliseks osaks pereturismi valdkonnas. Salme leiud, mis muutsid ajalugu on ja jääb oluliseks osaks meie ajaloost, mida kommunikeerida ning see on lugu, mida arendada ja üha uuesti rääkida. Nii külastajatele kui ka kohalikele.
- **Äriturismis** – esitleme kaugtöö võimalusi ja mugavat ühendust Saare maakonna ja mandri vahel (lennuliin). Turundame unikaalseid motivatsioonireiside võimalusi ja ettevõtteid, kes neid teenuseid pakuvad.
- **Spaaturismis** – tõstame esile Kuressaare ja kuurorti ajalugu. Rõhk, et inimesed võtaksid aega endale, hoolitseksid enda vaimu ja füüsi eest.

Eesmärk 2030: Kasutades kangelt kut kadakad kaasaegseid turundusvahendeid jätame valitud sihtrühmadele Saare maakonnast atraktiivse sihtkoha kuvandi ja mälestuse, mis võimas kut viiking, seda nii koduturul kui ka rahvusvaheliselt.

Alaeesmärgid:

- Kohalikud ja külastajad mõistavad ja tunnetavad teineteise väärtust
- Visit Saaremaa on tugev bränd, mida toetab tuntav visuaalne identiteet
- Visit Saaremaa turundustegevused on nutikad ja andmepõhised ning tagatud on hea *online* kättesaadavus

- Iga saare unikaalsus ja eripära tõuseb esile ja piirkonda turundatakse ühiselt
- Saare maakonna turundus on teemapõhine, mis eristub ja tõuseb esile

Detailsem tegevuskava strateegiliste arengusuundade kaupa on leitav lisana (Lisa 4).

2.3.4. Koostöö ja sihtkoha strateegiline juhtimine

Turismisihtkohtade vahel on pidev konkurents ja samalaadsed organisatsioonid, kus on vähe inimesi, eelarved on minimaalsed, tegevusi dubleeritakse ja ei suudeta katta rolle ega kompetentse, on liiga palju. Rahvusvahelise konkurentsieelise saavutamiseks on oluline turismitegevust tõhusalt juhtida ja selle jaoks luuakse sihtkoha juhtimise organisatsioonid (edaspidi DMO)²⁹. DMO on sihtkoha strateegiliseks juhtimiseks, arendamiseks ja turundamiseks loodud organisatsioon, mis koostöös teiste turismiasjalistega planeerib, koordineerib ja viib ellu sihtkoha arendus- ja turundustegevusi ning panustab toetava keskkonna loomisse.

DMO peaks katma terviku: sihtkoha kvaliteet ja tootearendus, müük ja turundus, kogukonna heaolu tagamine, partnerlus ja koostöö, haridus ja täiendkoolitus, piirkonna data (sh objektid, turismiinfo kvaliteet), ettevõtete teadlikkuse tõstmine ja investeringute suunamine.

Maailma kontekstis on Eesti tuntus nii üldiselt kui ka reisi sihtkohana täna madal.³⁰ Eesti turismi väärtusahela peamine eeldus on tugevad ja strateegiliselt juhitud sihtkohad. Tegevuste koondamine ühte organisatsiooni aitab täpsustada vastutust, vältida dubleerimist ning leevendada vähesest inimressursist tulenevaid turismiarenduse puudujäärke.³¹

Saaremaa valla arengukavas on turismi suunal arendusvaldkonnana samuti välja toodud koostöö edendamine ettevõtjate (sh erinevate sektorite), partnerite ning teiste saartega ehk sihtkoha strateegiline juhtimine. Saare maakonna turismi edukuse alus on koostöö kõikide osapoolte ja maakonna saarte vahel.

Hetkel on valdavalt Hiiu ja Saare maakonna sihtkoha organisatsioonidel koordineeriv roll ja tegeletakse peamiselt turundustegevuste ning koolitustega. Tootearendus ja kvaliteedi tõstmine jääb teisesse kohale. Samuti on organisatsioonide hallata maakonna turismiinfo keskused (TIKid). Üheks eesmärgiks on ka töötajate kompetentsi tõstmine, kuna teenuste pidev sisseostmine ei taga jätkusuutlikku arengut.

Saartel kokku on ca 660 turismiteenuse pakkujat, kellest valdav enamus on mikroettevõtted ning kellel endal puudub ressurss (nii ajaline kui finantsiline) tegeleda efektiivseks toimimiseks väga vajalike arendustegevustega (liikumine rohelisema majandamise suunas, uute piirkonnaspetsiifiliste toodete-teenuste arendamine). Kahe maakonna turismisektori arendusorganisatsiooni jõudude ja teadmiste kokkupanekul on võimalik palju rohkem kuluefektiivselt ära teha, sest likvideeritakse dubleerivad tegevused.

Uute koostööorgustikul põhinevate piirkonnaspetsiifiliste turismitoodete (paketid, sündmused, teenused, atraktsioonid, marsruudid, turismiteed) arendamine lähtuvalt klienditeekonna uuringu tulemustest edendab otseselt piirkonna majandust ning külastaja piirkonnas veedetud kvaliteetaja piknemist, kuid kaudselt toetab ja tõstab kogu Eesti kui turismisihtkoha mainet ja kvaliteeti. Piirkonnaspetsiifiliste toodete ja teenuste arendamise puhul soovime rõhutada, et eesmärgiks on kõikide saarte eripärade väljatoomine, kuna soovime külastajat motiveerida ja talle iga saar atraktiivseks sihtkohaks muuta. Kui külastaja tuleb Saaremaale, siis anname talle põhjuseid minna ka Muhu, Ruhnu, Vilsandi ja Abruka saartele ning seejärel Hiiumaale. Kõiki saari ei pea külastama sama reisi jooksul – loome külastajale põhjuse tagasi tulla ning teiste saartega järgmise reisi ajal tutvuda. Eesmärk on tekitada nõ saarelt saarele reisimise toode.

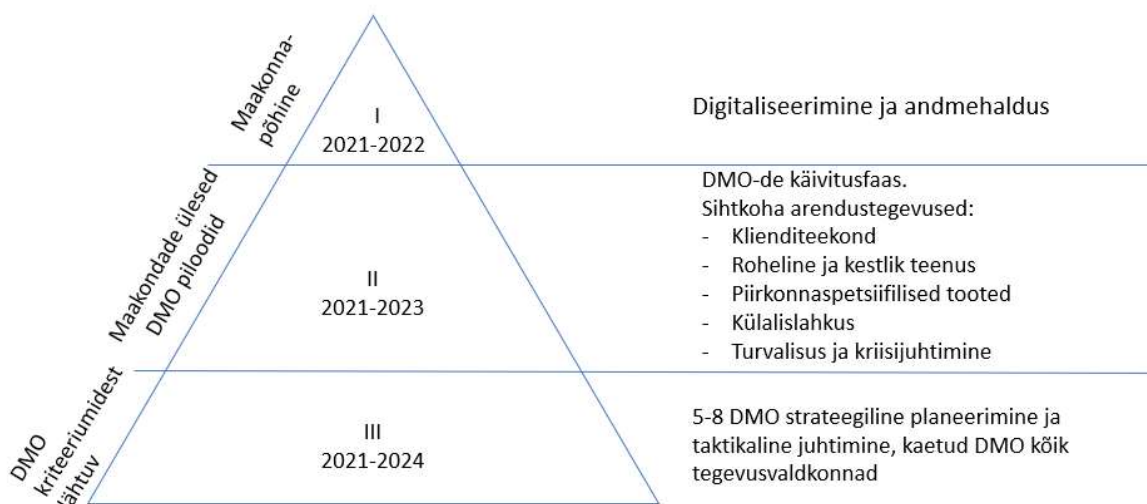
Lähtuvalt sarnasest klienditeekonna loogikast ning piirkonnaspetsiifilisest eripärast on mõistlik luua Saare ja Hiiu maakonna koostöömudel, mis läbi strateegilise juhtimise viib ellu ühise sihtkoha arendus- ja turundustegevusi ning panustab toetava keskkonna arendamisele. Koostöömudeli rakendamisel kaotatakse ära dubleerivad tööülesanded, mis loob aluse efektiivsemaks toimimiseks.

Eesmärk 2030: Saare ja Hiiu maakonnal on üks toimiv sihtkoha turismiorganisatsioon (DMO), mille strateegiline juhtimismudel on toimiv ja tõhus. Toimub sisuline koostöö turismiasjaliste ja erinevate osapoolte vahel. Lääne-Eesti saared on ühtne kestlik turismisihtkoht, mis pakub külastajale vaheldusrikast ja ehedat reisielamust kõikidel aastaegadel.

Alaeesmärk:

- Saarteülese (sh Hiiumaa) arendus- ja juhtimise kontseptsiooni koostamine (2024)
- Sihtkohtade kolme-etapilise arenguplaani elluviimine (Turismiarenduskeskus)

Detailsem tegevuskava strateegiliste arengusuundade kaupa on leitav lisana (Lisa 4).

Lisa 1. Seosed teiste arengudokumentidega

Saare maakonna arengustrateegia 2019-2030

Maakonna arengustrateegias seatakse majandusarengut toetava ettevõtlus- ja elukeskkonna kujundamiseks maakonnaplaneeringu elluviimisel järgnevaid põhimõtteid:

- Saarte elu- ja majanduskeskkonna säilitamiseks ning konkurentsivõime tõstmiseks arendatakse kiireid, regulaarseid ja usaldusväärseid ühendusi saarte ja mandri vahel nii laevade kui lennukitega.
- Keskkonnanohiu, majandusliku säästlikkuse ja terve eluviisi edendamise huvides tõstetakse ühistranspordi ja kergliikluse konkurentsivõimet.
- Saarte traditsioonilised elu- ja looduskeskkonna väärtused – maastikud, kooslused, pärandkultuur, rannad, roheline võrgustik ja veealad säilitatakse nende jätkuva kestliku majandamisega. Uue ruumilise keskkonna kujundamisel austatakse kultuuripärandit. Kultuurimälestiste säilimise tagab eelkõige mälestisele kohane ja omanikule huvipakkuv kasutamisiis.
- Kohalikke ressursse sh põhjavett, väärtuslikke põllumajandusmaid ja maavaravarusid kasutatakse säästlikult.

Saaremaa valla arengukava 2019–2030

Valla üldiste arengusuundadena on välja toodud jätkusuutliku arengu tagamine, elukeskkonna väärtustamine, ühtse ja turvalise valla kujundamine, piirkondliku pärandi, külaelu ja keele hoidmine, Saaremaa eripära arvestava konkurentsivõimelise majanduskeskkonna arendamine, Saaremaa kui külalishalke ja erinevaid puhkamisvõimalusi pakkuva sihtkoha arendamine ning turundamine, Kuressaare kui ajaloolise linna identiteedi hoidmine ja linnalise elukeskkonna arendamine.

Turismiga seotud punktid koonduvad valla arengukavas ettevõtluskeskkonna ja majanduse tegevusvaldkonna alla:

Saaremaa ettevõtluskeskkonda iseloomustavad saareline asukoht ja sellest tulenev positiivne kuvand, ettevõtlilikud inimesed, puhas loodus ja turvaline keskkond, head haridus- ja koolitusvõimalused ning kuulumine UNESCO Lääne-Eesti saarte biosfääri programmialasse. Kitsaskohaks on kvalifitseeritud tööjõu puudus, probleemsed ühendused (transport, internet, elekter), Eesti keskmisest madalam brutopalk, piiratud siseturg, puudus elamispindadest ning elanikkonna vähenemine ja vananemine.

Turismivaldkonna eesmärgina on välja toodud kogu Saare maakonna kui reisisihi tuntuse ja kohaliku turismitoote konkurentsivõime suurendamine ning koostöö tõhustamine. Potentsiaalseks arengusuunaks on tervise- ja loodusturismi edasiarendamine ning senisest suurem teadlikustamine.

Läbivalt käivad läbi säästva arengu põhimõtete järgmise ja kestliku majandamise alase teadlikkuse edendamise seotud teemad.

Muhu valla arengukava 2019-2030

Visioon 2030: Muhu on iseseisev ja haldussuutlik saarvald, kus on elujõuline, kasvav ja jätkusuutlik kogukond ning on tagatud kõik vajalikud teenused. Soodne ettevõtluskeskkond pakub võimalusi erinevate ettevõtete loomiseks ja töökohtade tekkeks. Muhus on jätkuvalt kaunis, turvaline, loodussõbralik ja pärandkultuuri väärtustav keskkond.

Saare maakonna kestliku turismi arengusuundadega ühtivad Muhu valla valdkondlikud eesmärgid:

Vabaaeg ja külaelu, visioon 2030: Muhu kultuuriruum säilib esteetilise ja omanäolisena ning areneb, põimides kokku pärimuse ja tänapäevase, hoides ja tugevdades Muhu identiteeti.

Eesmärgid

- Muhu identiteediga seotud väärtused on au sees ja kasutatakse aktiivselt nii kultuurielus kui ettevõtluses.
- Kirikud on heas korras ja pühapaigad hooldatud.
- Muhu Muuseum kui Muhu mälukeskus toimib ja areneb.

Planeerimine ja keskkond, visioon 2030: Puhas ja mitmekesine loodus eksisteerib kõrvuti inimtegevusega, pakkudes kogukonnale ja saare külalistele positiivseid emotsioone ja tervislikku elukorraldust.

Eesmärgid:

- Väärtuslike pärandkultuurimaastike säilimine on tagatud.
- Metsade majandamine toimub vastutustundlikult ja keskkonnasäästlikult.
- Tagatud on rohe- ja sinivõrgustiku sidusus.
- Kohaliku kaitse all olevad loodusobjektid on heas seisukorras.
- Taastuenergia osakaal lõpptarbimises suureneb.
- Muhu looduskeskkond on uuritud ja kaitstud.

Ettevõtluskeskkond, visioon 2030: Muhu vallas on soodsad tingimused erinevates valdkondades ja töövormides ettevõtlusega tegelemiseks, kõrge ettevõtlusaktiivsus, konkurentsivõimelised palgad.

Eesmärgid:

- Eetiline ettevõtja on kogukonnas au sees ja omavalitsuse poolt tunnustatud.
- Uudsed töö- ja ettevõtlusvormid on oodatud ning soodustatud.
- Vallaelanikele ja külalistele pakutavad teenused on mitmekesised.

Muhus on turismisektoris tegutsejatel vaja mitmekesistada turismitoodete ja -teenuste valikut ning parandada kvaliteeti, tõsta turismiettevõtjate teadmisi uute ärimudelite rakendamise võimalustest ja teenuste disainist, tagada põhjaliku ja huviväärse turismiinfo olemasolu ning turismiinfo kättesaadavus kogu külastaja teekonna vältel ning arendada piirkondlikke turismitooteid. Muhus peatumise pikendamiseks ja/või turismihooaja pikendamiseks on vaja arendada eeskätt aktiivse puhkuse võimalusi, pakkuda rohkem tegevusvõimalusi lastega peredele.

Ruhnu valla arengukava 2020-2030

Saare maakonna kestliku turismi arengusuundadega ühtivad Ruhnu valla strateegilised eesmärgid:

- Tasakaalustatud ja arukas kogukonna vajadusi arvestav ja keskkonnasäästlik majandamine, mis säilitab Ruhnu puhas looduskeskkonda ja ökoloogilist tasakaalu.

See hõlmab endas kohaliku ressursi kasutamise, loodusväärtuste kaitse, nutikate ja roheliste lahenduste kasutuse ning saare elanike ja külaliste keskkonnaalase teadlikkuse tegevusi.

- Ruhnus on soodsad tingimused ettevõtluse ja turismi arenguks.

Selle eesmärgi alla koonduvad pakutavate teenuste kvaliteedi, külastajate rahulolu ning info kättesaadavuse parendamise tegevused: Ruhnu kultuurielu ja külastusvõimalusi puudutava teabe parandamine meediakanalites ning turismiobjekte puudutava info kättesaadavaks tegemine. Lisaks huvialaturismi ja pereturismi laiendamise soodustamine, Ruhnu kui loodusturismi ja aktiivse puhkuse sihtkoha turundamine, sealhulgas ühisturundus teiste väikesaarte ja rannarootsi aladega koos.

- Elav ja mitmekülgne kultuurielu ning hoitud ja väärtustatud traditsioonid. Ruhnus on väga omanäoline pärandkultuurimaastik ning rannarootsi kultuurpärand, mida on vaja hoida, taastada ning soodustada.

Viimane arengukavas välja toodud eesmärk on seotud transpordivõimaluste arendamisega.

Turismistrateegia 2022-2025³²

Visioon: Eesti turismisektor on 2025. aastal elujõuline ja kohanemisvõimeline.

Eesmärk: Turismiteenuste eksport on 2025. aastal 2,07 mld eurot.

Tabel 1. Turismistrateegia 2022-2025 sisu kokkuvõte

TOOTE- JA SIHT-KOHA ARENDUS	NÕUDLUSE TAASTAMINE	ÜHENDUSTE TAGAMINE
<p>Eesti on kestlik turismisihtkoht, mis pakub külastajale vaheldusrikast ja ehedat reisielamust kõikidel aastaegadel</p> <p>TEGEVUSSUUNAD:</p> <ul style="list-style-type: none"> → Uuenduslike turismitoodete arendamine → Sihtkoha arendus → Digi-, innovatsiooni- ja rohepööre → Teadmiste ja oskuste arendamine 	<p>Eesti külastatavus ja turismiteenuste eksport on taastunud kriisieelsele tasemele</p> <p>TEGEVUSSUUNAD:</p> <ul style="list-style-type: none"> → Nutikas andmepõhine turundus → Äriturismi ja sündmuste turundus → Eristuv kultuuri-, toidu-, ja loodusturismi turundus 	<p>Eesti on hästi ühendatud peamiste sihtturgudega ning pakutavad turismitooted on mugavalt ligipääsetavad</p> <p>TEGEVUSSUUNAD:</p> <ul style="list-style-type: none"> → Rahvusvaheliste ühenduste tagamine → Tervikliku külastajateekonna arendamine → <i>Online</i> kättesaadavuse parandamine
<p>SOOVITUD TULEMUS 2025:</p> <ul style="list-style-type: none"> → Välisturistide Eestis viibimise kestus on keskmiselt 3,9 ööd → Turismiettevõtete lisandväärtus töötaja kohta on 4% kõrgem kui 2019. aastal 	<p>SOOVITUD TULEMUS 2025:</p> <ul style="list-style-type: none"> → Sise- ja välisturistide ööbimiste arv kokku 6,8 mln → Väliskülastaja keskmised kulutused 309 per reis 	<p>SOOVITUD TULEMUS 2025:</p> <ul style="list-style-type: none"> → Eesti lennujaamadel on vähemalt 31 alalist otselennuühendust → Külastajate rahulolu transpordiühendustega on 3,9 viiepallisüsteemis
<p>EELARVE: 41,4 MLN EUROT</p>	<p>EELARVE: 78,85 MLN EUROT</p>	<p>EELARVE: 6 MLN EUROT</p>
<p>SUURIMAD MUUTUSED: turismitoodete rahvusvahelise konkurentsivõime kasv, teenused on parema ligipääsetavusega, ettevõtete lisandväärtus on suurenenud</p>		

Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“³³

2005. aastal kiitis Riigikogu heaks Eesti riigi ja ühiskonna arendamise strateegia aastani 2030. Strateegia „Säästev Eesti 21“ eesmärk on ühendada globaalsest konkurentsist tulenevad edunõuded säästva arengu põhimõtete ja Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamisega, pakkudes välja eesmärgid ja tegevussuunad, mis aitavad kaasa Eesti jätkusuutlikule arengule. Eesti arengueesmärgid on sõnastatud järgmiselt:

1. Eesti kultuuriruumi elujõulisus.
2. Heaolu kasv.
3. Sidus ühiskond.
4. Ökoloogiline tasakaal.

Eesti keskkonnanstrateegia aastani 2030³⁴

Strateegia eesmärk on määratleda pikaajalised arengusuunad looduskeskkonna hea seisundi hoidmiseks, lähtudes samas keskkonnavaldkonna seostest majandus- ja sotsiaalvaldkonnaga ning nende mõjudest ümbritsevale looduskeskkonnale ja inimesele.

Lisa 2. Saare maakonna turismiressurss

Igal kohal on teatud looduslike eeliselemente (mäed, orud, meri, järved), kliimaatilisi, ajaloolisi ja majanduslike tegureid, mis võivad külastajale huvi pakkuda. Need on turismikoha üldmiljööd kujundavad tegurid. Neid käsitletakse turismiressurssidena, majanduslikus käsitluses on nad vabad, hinnata hüved. Turismiettevõtted pakuvad turismi sihtkohtades oma teenuseid, kasutades turismiressurssi või nende tausta. (Siimon, 1996)

Saaremaa on üks Eesti populaarsemaid turismiipiirkondi. Saare maakond on Eesti looduslikest turismiressurssidest hea potentsiaaliga – maalilised kadakatega ranna- ja külamaastikud, tuulikud, ajaloolised maalinnad ja linnused, mereharrastused ja rannapuhkus. Maakonnas leidub umbes 100 tähelepanuväärset turismiobjekti. Lisaks maakonna loodus- ja ajalooärandiga seotud ressurssidele on saarel suure turismiväärtusega ka kohalik söök ja jook.

Vaatamisväärsused

Kuressaare piiskopilinnus ning rahvasuus tuntud kui Kuressaare loss, on Eesti üks paremini säilinud kindlusrajatisi. Kindlusest on kujunenud 14.-19.sajandi ehituste käigus Põhja-Euroopa üks tähelepanuväärsemad ehitisi. Lossis on ajaloomuuseum, mis toob läbi püsiekspositsioonide ja rändnäituste külastajateni lood Saaremaast ja saarlastest nii kaugest minevikust kui lähiajaloo ja pakub tegevusi nii lastele kui täiskasvanutele. Kuressaare pole ainuke koht, kus on võimalik leida linnust. Maasil on võimalik külastada **Maasi ordulinnuse** varemeid ning ehituselt kõige võimsamat maalinna Saaremaal – **Kärla Lihulinna linnust** Kihelkonnas. Lisaks on hästi vaadeldavad Kaarma, Kahutsi (Pöide), Valjala ja Muhu maalinnad.

Angla Tuulikumägi on pärandkultuurikeskus, kus sajandivanusel tuulikumäel on viis tuulikut, millest üks jahvatab jahu tuule jõul. Viiest veskest neli on tüüpilised Saaremaa pukktuulikud ning üks on Hollanditüüpi veski. Seal on võimalik tutvuda ajalooliste põllutöömashinatega ning suvisel hooajal mitmete taluloomade ja -lindudega (Puhka Eestis). Peale Angla Tuulikumäe on võimalik leida tuulikuid Ninaselt. Ninasel asub kaks vana pukktuulikut, mis on ümber kujundatud Saaremaa müütilisteks kangelassteks ning on ühed omapärasemad vaatamisväärsused Saaremaal. Nende nimeks on **Eit ja Taat** ehk Mustjala rahvariites Piret ja Suur Tõll (Ranniku Matkarada).

Linnuse külas asuv **Eemu Tuulik** on Muhu Muuseumi üks objektidest, kus saab tutvuda tuuleveski konstruktsiooni ja tööpõhimõttega ning ise käsikiviga jahu jahvatada.

Eestis on 6 rahvusparki, millest üks asub Saaremaal ning milleks on **Vilsandi Rahvuspark**. Kaks kolmandikku Vilsandi rahvuspargist moodustab meri koos enam kui 150 saare, laiu ja rahuga. Rahvuspargis on võimalus näha hülgeid, veelinde ning orhideesid. Lisaks asub Vilsandi Rahvuspargis **Kiipsaare tuletorn**, mis on tuntud ka kui Saaremaa Pisa Torn. (Puhka Eestis)

Saare maakonnas on üle 20 tuletorni, millest kolm on külastajatele avatud. Tuntuim on nendest Sõrve tuletorn, mis oma 52 meetriga on Läänemere kõrgeim ning mille tippu jõudmiseks tuleb astuda täpselt 242 astet. Hea ilma korral on näha isegi Lätit (VisitSaaremaa). Peal Sõrve tuletorni on võimalik külastada veel Ruhnu ja Vilsandi tuletorne. Vaadelda saab veel Viirelaiu, Säätetuka, Abruca, Kaavi, Anseküla, Loode, Kùbassaare, Lõu, Laidunina ning nagu ka varasemalt mainitud Kiipsaare tuletorni.

Ruhnu Püha Magdaleena kirik on teadaolevalt Eesti vanim säilinud puithoone, mille ehitust alustati 1643 aastal. Hoone vanimateks osadeks on polügonaalise lõpmikuga kooriruum altariga ja ühelööviline pikihoone (Puhka Eestis). Muhumaal leidub **Muhu Katariina kirik**, mida peetakse üheks ilusaimaks Eesti maakirikuks ning millel puudub torn. Saaremaal saab avastada **Valjala Martini kirikut**, mis on vanim säilinud kivehitis Eestis; **Pöide Maarja kirik**, mis on mõõtmelt Lääne-Eesti suurim ühelööveline kindluskirik; **Kihelkonna Mihkli kirik**, mis on eriline oma kellatorni poolest, kuna see on

vanim säilinud kirikust eraldi asetseva kellatorn kogu Baltikumis; **Karja kirik**, mis on üks raidskulptuuririkamaid maakirikuid kogu Põhja-Euroopas; **Kaarma Peeter-Pauli kirik** ja **Püha kirik** (VisitSaaremaa). Lisaks asub Saare maakonnas 17 õigeusu kirikut, neist kolm varemets. Kivikirikute kõrval väärib tähelepanu puitkirik Metsküläs, mis valmis 1915. aastal, jäädes viimaseks Vene keisririigi ajal ehitatud õigeuskirikuks.

Muhu muuseum, mis asub Koguva küla Muhu saare läänerannikul on Eesti talurahvaarhitektuuri üks väljapaistvamaid näiteid. See omapärases maastikus paiknev küla on mõnevõrra erandliku ajalooga. Võimalik on vaadata taluarhitektuuri, Muhu rahvariideid, vana külakooli, mitmesuguseid näituseid Muhu ajaloost, lisaks kunstinäituseid ja muuseumipoodi. Muuseumist natuke eemal on võimalik näha **Eemu tuulikut**, kus on võimalik tutvuda tuuleveski konstruktsiooniga ja tööpõhimõttega, jahvatada ise käsikiviga jahu ning osta veskimehe poolt valmistatud suveniire (Puhka Eestis). Sarnase muuseumi leiab ka Saaremaalt, milleks on **Mihkli Talumuuseum**. Seal on täielikult säilinud hoonekompleks ning rikkalik tarbeesemete kogu. Ehituste poolest on Mihkli tüüpiline Lääne-Saaremaa talu, mis pakub huvi eeskätt oma mitmekesise hoonestuse poolest (Saaremaa Muuseum). Sõrves saab tutvuda **Sõrve Muuseumiga**, kus saab näha kohaliku elu-olu, kui ka sealsete paikadega seotud militaarset poolt tutvustavaid väljapanekuid.

Saare maakonnas on kokku 24 panka, nendest tuntuim ja kõrgeim on **Panga pank** (21,3 meetrit). Seal saab vaadelda linde, teha kauneid loodusfotosid ja kiikuda külakiigel. Pangal on dolomiidist päikesekell, matkarajad ning Eesti100 raames istutatud tammik. Lisaks Panga pangale asub Saaremaal veel Elda, Soegnina, Katri, Kaugatuma, Ohessaare, Undva, Suuriku, Kuriku, Abula, Merise, Ninase, Liiva, Pulli, Hülge, Anikaitse, Kübassaare ning Muhus Üügu, Kautliku, Püssina, Kiigari, Tupenurme, Peedu ja Kesse pangad.

Eesti haruldaseim loodusemälestis on **Kaali meteoriidikraatri väli** Saaremaal. Kaali meteoriidi kukkumise umbkaudne aeg on 7500-7600 aastat tagasi ja mille tagajärjel tekkis 110 meetri läbimõõduga kraater ja 8 väiksemat kraatrit.

Karujärv on Saaremaa vanim järv, milles on viis saart. Rahvamuistendi järgi saanud Karujärv oma nime sellest, et sellel kohal tülitsetud seitse karu. Nende lahutamiseks lasknud Jumal nii kõvasti vihma sadada, et tekkinud järv. Karud läinud ära, igaüks ise suunas, mistõttu järv on 7-sopiline. (Puhka Eestis)

Saare maakonna loodusega lähemaks tutvumiseks ootavad 33 matka- ja loodusrada. Neid on saartel mitmesuguseid. Populaarsemaks matkarajaks saab nimetada **Vilsandi rahvuspargi territooriumil** olevaid matkaradu (6 km, 8 km ja 11 km). Erinev vaatepilt Vilsandi rahvuspargist avaneb **Koigi raba** (5 km) matkarajal, kus on võimalik vaadelda soo erinevaid arengukäike ning legend räägib, et rabajärve on maetud aare, mida vaimud valvavad. Kuressaare külje all asub Loode Tammik (2,8 km), kus suve hakul on imelised orhideed ning ilus parkmets. Tõelistele matkasõpradele on olemas ka **260 km pikk matkarada**, mille rada küll pole looduses maha märgitud, aga annab näpunäiteid mitmepäevaseks pikaks jalgsimatmaks läbi Saaremaa looduskauniste kohtade. (VisitSaaremaa)

Majutus

Statistikaameti 2020 andmete järgi on Saare maakonnas 186 majutusasutust ning 5270 voodikohta, aga Turismiarenduskeskuse 2021. aasta majutus statistikaandmete järgi on maakonnas 196 majutusasutust. Erinevus tuleneb sellest, et kadus majandustegevuse register ning majutusasutustel ei ole enam nõuet end kuskil registreerida. Asustustel küll peab olema äriühing, aga paljud teevad seda ka mitteametlikult. Teiseks ei pea majutuskohad statistikat esitama kui on vähem kui viis voodikohta.

Tabel 1. Majutus kohtade liigid ja kohtade arv 2021. aastal Saare maakonnas

LIIK	ARV	VOODIKOHTI
SAAREMAA		
Küaliskorter	38	269
Küalistemaja	20	395
Puhkemaja	129	1519
Kodumajutus	45	515
Hostel	6	192
Hotell	15	1083
KOKKU	253	3973
MUHU		
Puhkemaja	22	242
Küalistemaja	7	99
Kodumajutus	5	48
Hotell	2	80
Küaliskorter	1	10
KOKKU	37	479
RUHNU		
Puhkemaja	10	147
Kodumajutus	1	24
KOKKU	11	171
KÕIK KOKKU	301	4623

Muhus on avatud 19 majutusk kohta aastaringelt ning 18 hooajaliselt. Madalhooajal on Muhu majutusasutuste keskmine täituvus 130 ning kõrghooajal 269 voodikohta. Ruhnus on aastaringelt avatud Nyboni puhkemaja, Liise talu ning Limo saun. Madalhooajal on keskmine voodikohtade täituvus Ruhnus 22 ning kõrghooajal 56. Saaremaal on madalhooajal keskmine täituvus 1060 ning kõrghooajal 1613 voodikohta.

Tabel 2. Kogu Eesti majutuskohad, voodikohad ja ööbimisega sisereiside arv maakonna järgi 2020. aastal. (Statistika andmebaas, 2021)

MAAKOND	MAJUTUSKOHAD	VOODIKOHAD	ÖÖBIMISEGA SISEREISIDE ARV (tuhat)
Harju maakond	223	20 759	447.6
Tallinn	128	16 994	271.6
Hiiu maakond	51	1175	89.4
Ida-Viru maakond	68	3947	187.3
Jõgeva maakond	38	980	Q
Järva maakond	36	1133	Q
Lääne maakond	80	2171	88.1
Lääne-Viru maakond	76	2828	93.6
Põlva maakond	41	1018	48
Pärnu maakond	182	8816	304.2
Pärnu linn	84	4977	
Rapla maakond	21	695	Q
Saare maakond	186	5270	226
Tartu maakond	112	4342	268.8
Tartu linn	43	2722	
Valga maakond	82	2591	88.2

Viljandi maakond	60	1866	59.2
Võru maakond	71	2049	141
Kogu Eesti	1327	59 640	2 135.6

*Legend: q- konfidentsiaalne

Statistika andmebaasi järgi (vt tabel 2) on Saare maakond teisel kohal majutuskohtade arvu poolest, aga voodikohtade poolest on kolmandal kohal. Saaremaa valla 2030. aasta visiooniks on saavutada esimene koht siseturismi sihtkohana. 2020. aastal külastas Saare maakonda 226 000 ööbimisega siseturisti, mis jätab Saare maakonna neljandale kohale. Esimese koha saavutamiseks tuleb leida viise, kuidas vähendada sesoonsust. Turismi hooajalisuse vähendamiseks on vaja pakkuda uusi tooteid, mis pakub uut külaliselamust, pikendab turismihooaega ja seeläbi tõstab maakonna konkurentsivõimet.

Toitlustus

Saaremaa söögikohad on läbi aegade olnud tuntud oma suitsukala, koduõlle ja tumeda leiva poolest. Kõiki neid hõrgutisi saab nautida tänapäevalgi. Saare suitsevatest ahjustest tuleb suve jooksul välja mitusada kilo räimesid, tuulehaige ja lestasid. Eriti heal päeval võib juhtuda isegi mõne suitsuangerja peale. Koduõllu on taluhoovidele lisaks leidnud viimastel aegadel tee ka peenemate restoranide menüüdesse. Samuti on au sees enda küpsetatud koduleib. (VisitSaaremaa)

Saaremaa visioon on asendada Saaremaa toitlustussektoris võimalikult palju välismaist toorainet kohalike toodete vastu aastaks 2024. Seeläbi kasvatada kohalike toidutootjate müügi- ja tösta lõpptarbija jaoks kvaliteeti. Missiooniks on suunata kogukondlik tarbimistrend vastutustundliku ettevõtluse ja eheda kohaliku tooraine väärtustamisele. (HeiVäl OÜ, 2019)

Ilmekas tõestus sellele, et saarlased ei ela tänapäeval mitte ainult kartulist ja kastmest on konkurs „The White Guide Baltic-Estonia“. White Guide on Põhjamaade juhtiv teenäitaja toitlustuse maastikul. White Guide meeskond käib anonüümselt aasta jooksul sadades erinevates restoranides ja reastab need iga aasta lõpus vastavalt toidu kvaliteedile, teenindusele, innovaatilistele lähenemistele ja üldisele atmosfäärile pingeritta. Olenevalt saadud punktide arvust jaotatakse restoranid kategooriatesse. 2022. aastal pälvisid üheksa Saaremaal ja Muhumaal tegutsevat restorani **White Guide Award** tunnustuse. Tutvu restoranidega <https://visitsaaremaa.ee/planeeri/toitlustus/>. Silverspoon on Eesti gastronoomias tipptaseme kvaliteedimärk, mille eesmärk on väärtustada ja arendada toidukultuuri Eestis (Silverspoon). Saaremaal on üks Silverspoon kvaliteedimärgisega restoran.

2012. aasta lõpust on Saaremaa toidutootjad kasutanud oma toodetel sinist märki tekstiga **“Saaremaa ehtne toode”**. “Saaremaa Ehtne toode” märgis kinnitab, et toode on valmistatud Saare maakonnas. Saaremaa külalistele mõeldes märgistavad ka Saaremaa toitlustusettevõtted oma menüüs saaremaistest toiduainetest valmistatud roogasid sama märgiga. Restoranid on sättinud saaremaist päritolu rõhutava märgi oma menüüs nende roogade nimede kõrvale, mille valmistamisel on kasutatud enamalt jaolt kohalikke toiduaineid. Nõnda saavad soovijad neis restoranides proovida toite, millest võib aimuda seda õiget Saaremaa maitset. (Saarte Koostöökogu)

Aktiivne puhkus

Saare maakonnas on võimalik tegeleda hülgevaatlusega, sukeldumisega, kalastamisega, mere- ja paadireisidega, vesiharrastustega (surfamine, SUP laua rent), paintballi, vibulaskmise ning golfiga. Toimib jalgrattalaenuus ning pakutakse safaride, ratsa- ja jahiretkede ning lasketiiru teenust. Lisaks on mitmeid seiklusparke ning ka discgolfipargid.

Rohkem infot aktiivse puhkuse võimaluste veetmise kohta on võimalik leida: Visitsaaremaa.ee lehelt [SIIT](#)

Puhkaeestis.ee andmebaasist [Saaremaa](#), [Muhu](#) ja [Ruhnu](#) teenusepakkujate kohta.

Giidid on valmis Saaremaad tutvustama nii eesti keeles kui ka võõrkeeltes. Tutvu võimalustega [SIIN](#)

Sündmused

Saare maakonnas toimuvad erinevad kontserdid, festivalid ning üritused. Saaremaa Vallavalitsuse arendatud sündmuste kalender [saare.events](#) annab hea ülevaate Saaremaal, Muhumaal ja Ruhnus toimuvatest sündmustest ja huvitegevustest.

Igal aastal toimuvatest sündmustest on olulisemad järgmised:

- Kuressaare Tänavafestival mais, korraldab MTÜ Kuresaar
- Ultima Thule maraton mais, korraldab MTÜ Karujärve Tervisespordi Keskus.
- Mustjala festival juunis-juuli, korraldab MTÜ Mustjala muusikafestival
- Saaremaa Ooperipäevad juulis, korraldab SA Eesti kontsert
- „Juu jääb“ nüüdismuusikafestival Muhu Muusikatalus juulis, korraldab Eesti Saarte Kultuuriühendus MTÜ
- I Land Sound elamusfestival Illikul juulis, korraldab Piidivabrik MTÜ
- Abruka Etnomöll ÄLIVE juulis, korraldab Wabariigi Purjelaevaühing
- Merepäevad Kuressaares augustis, korraldab Kuressaare Kultuurivara
- Ruhnu Rahu festival augustis
- Saaremaa Toidufestival, korraldab SA Saaremaa Turism
- Kuressaare Tänavapiknik septembris
- Saaremaa Ralli oktoobris, korraldab MTÜ Saaremaa ralli
- Kolme päeva jooks oktoobris, korraldab Saaremaa Kolme Päeva Jooks MTÜ

Loodusressursid

Kui räägitakse Saare maakonna loodusest, siis mõeldakse eeskätt ilusatele rannamaastikele, poolsaartest liigestatud linnurikastele lahtedele, väikestele laidudele, kadastikele. Järgmisena meenuvad paesed pangad, liivaluited ja Kaali meteoriidikraater, sügavama loodushuviga inimestele loomulikult ka liigirikas ja sageli värvikirev taimestik.

Pehme merelise kliima ja lubjarikka pinnase tõttu on Saaremaa taimestik liigirohke. Seda kinnitab tõsiasi, et siin leidub 80% kõigist Eestimaal leitud taimeliikidest. Nad kasvavad liigirikastel loopealsetel, ranna- ja puisniitudel ning laialehistes metsades.

Kuigi meri tõkestab paljude loomaliikide levikut saartele, on Saaremaale siiski jõudnud suur osa Eesti faunast. Mõnegi liigi on siia aidanud inimene. Et meie läänesaared jäävad veelindude suurele rännuteele Aafrikast üle Euroopa Arktikasse, rändab siit igal sügisel ja kevadel läbi sadu tuhandeid linde (Kiristaja ja Timm, *s.a.*). Saaremaa kaks suurimat imetajat on punahirv ja põder. Lääneranniku loomännikutes elutseb üks Eesti loodusharuldusi – merikotkas. Seda Eesti üht suurimat kotkaliiki pesitseb Saaremaal enam kui mujal Eestimaal.

Järvi on Saaremaal üle 80, eriti palju saare loodesopis. **Soodest** on Saaremaale kõige rohkem kuulsust toonud Viidumäe allikasoo, mis jääb praeguse Viidumäe Looduskaitseala koosseisu. (Saaremaa Muuseum)

Puudest on kõige jämedam 6,7-meetrise übermõõduga Kägi-Jaani tamm. Kõrgeimad puud on Laugu jalakas ja Tuiu haab, mis küünivad 30 meetrini. Maakonna suurimad **kivid** (übermõõduga ligi 30 meetrit) asuvad Vahase saarel. Hästi teatakse kaht legendidega seotud kivi: Kuressaare–Kihelkonna tee ääres olevat Oo kivi (saare murdes tähendab see hobuse kivi) ja Kõiguste maantee ääres seisvat Suure Tõllu kaasa Pireti kivi. (Kiristaja ja Timm, *s.a.*).

Kaitsvate alade ja objektide eesmärgiks on hoida kõige iseloomulikumat ja väärtuslikumat Eestimaa looduses. Tänapäevane loodushoid on elupaigapõhine. Elupaiku kaitstes kaitseme seal esinevaid ohustatud liike. Samas hoolitseme selle eest, et püsiks ka elupaigatüüpide endi mitmekesisus. Kaitstavad loodusobjektid moodustavad Saare maakonna pindalast peaaegu viiendiku.

Saare maakonnas on:

- 1 rahvuspark;
- 28 looduskaitseala;
- 15 maastikukaitseala;
- 70 hoiuala;
- 17 kaitsealust parki, puistut, arboretumit;
- 82 üksikobjekti;
- 111 püsielupaika.

Saaremaa kaitsealad iseloomustavad sellised märksõnad nagu merelinnud, haruldased taimeliigid, pangad, kurisud, loolad, allikasood, puisniidud.

Natura 2000 alade võrgustiku tarvis loodi Saare maakonnas 73 ajutise piiranguga ala, kogupindalaga 317 700 ha, millest suurem osa on rannikumeri. Need alad hõlmavad ligikaudu 13% maakonna maismaast. Võrgustikku haarati näiteks Mullutu ja Suurlaht ning selle ümbrus (umbes 6300 ha) linnustiku ja märgala koosluste kaitseks, Koigi raba (2300 ha) hoidmaks Saaremaa suurimat raba, Karujärv (400 ha), Tagamõisa poolsaare põhjaosa koos merealaga (8300 ha) liigirikaste koosluste kaitseks, suurem osa Ruhnu saarest (800 ha) hoidmaks sealseid niitusid ning luite- ja metsakooslusi. (Kirstaja ja Timm, s.a.).

Tänapäeval on **Muhu** peamine loodusvara sealsed maastikud – nii külamiljööd kui rannad ja poollooduslikud maastikud, kus loodus ja ajalooline pärand on ühte põimunud, omades esteetilist, kultuuriajaloolist, ökoloogilist kui ka identiteediväärtust. Eriti kõrge maastikuväärtusega alasid on Eestis hakatud eristama nn väärtuslike maastikena. Väärtuslik maastik on mitmekesise maakasutuse ja taimestikuga ilus maastik, kus leidub nii kohalikku identiteeti loovaid ajaloolisi elemente kui sobivaid elupaiku erinevatele taimedele, loomadele ning teistele elusolenditele. (Muhu Valla Arengukava 2019-2030)

Ruhnu on klindisaar, mis kuulub Balti klindi aluspõhja kivimitesse murrutatud astangute süsteemi ja on üks väheseid selle klindi äratuntavaist, silmaga nähtavaist moodustistest. Saare suurimaks siseveekoguks on Haubjerre soos suurvee aegu tekkiv järv. Ruhnu loodust on kujundanud erilised kliimaatilised ja hüdroloogilised tingimused. Tuultel on Ruhnu saarele väga suur mõju, palju on tormipäevi, mis on Ruhnut aegade jooksul laastanud. Kliima on mereline ja mandri-Eestist mõnevõrra pehmem.

Ruhnus on registreeritud üle 180 linnuliigi ja umbes 540 kõrgema taime liiki. Kahepaikseist ja roomajaist on Ruhnul tähnikvesilik, rohukonn, juttself-kärnkonn ehk kõre ja nastik. Imetajatest on esindatud põhja-nahkhiir, rebane, metskits (asustatud 1970. algusaastail), koduhiir, rändrott, meres hall- ja viigerhüljes. (Ruhnu Valla Arengukava 2020-2030)

Teed ja liikumisvõimalused

Avalikult kasutatavaid teid on **Saaremaa** vallas 2018. aasta seisuga kokku umbes 1550 km, sellest mustkattega ca 350 km ning tänavaid on kokku 135,6 km. Vallas on avalikult teedel kokku 20 silda (Saaremaa Valla Arengukava 2019-2030).

Muhu valla territooriumil on 2021. a alguse seisuga 80,446 km riigimaanteed. Teestiku peateljeks on valda läbiv Risti-Virtsu-Kuivastu-Kuressaare põhimaantee nr 10. Ülejäänud riigimaanteed on kõrvalmaanteed. Mustkattega on 76,036 km riigiteid. Kohalike teede kogupikkus Muhu vallas on 133,6

km, vallale kuuluvaid teid 91,5 km. Kohalikud teed on valdavalt kruusakattega, mustkattega teid on 24,4 km (Muhu vald).

Ruhnu teedevõrk koosneb peamiselt kruusakattega teedest, millest 4 km on tolmuvaba kattega riigiteid, avalikke teid on 21,27 km (Ruhnu Valla Arengukava 2020-2030).

Saare maakonnas on kokku 43 **sadamat**, neist 8 on reisi- ja kaubasadamad: Kuivastu, Veere, Roomassaare, Triigi, Saaremaa sadam, Abruca, Mõntu ja Ringsu. Lisaks on kaks rahvusvahelist **lennuvälja** Kuressaares ja Ruhnus, Roomassaare **vesilennuväli** ning **kopteriväljak** Salmel. (Saare maakonnaplaneering)

Saare maakonnal puudub püsiühendus mandriga. Saaremaad ja Muhu saart ühendab Väikese väina tamm. Mandri ja saarte vaheline liiklus on korraldatud parvlaevade ja lennukitega. Saaremaa valda ja maakonda läbivad mitmed kaug- ehk kommertsliinid, mis ühendavad Kuressaaret mandril asuvate linnadega. Valla siseselt on laevaühendused Abruca, Ruhnu ja Vilsandiga. (Saaremaa vald)

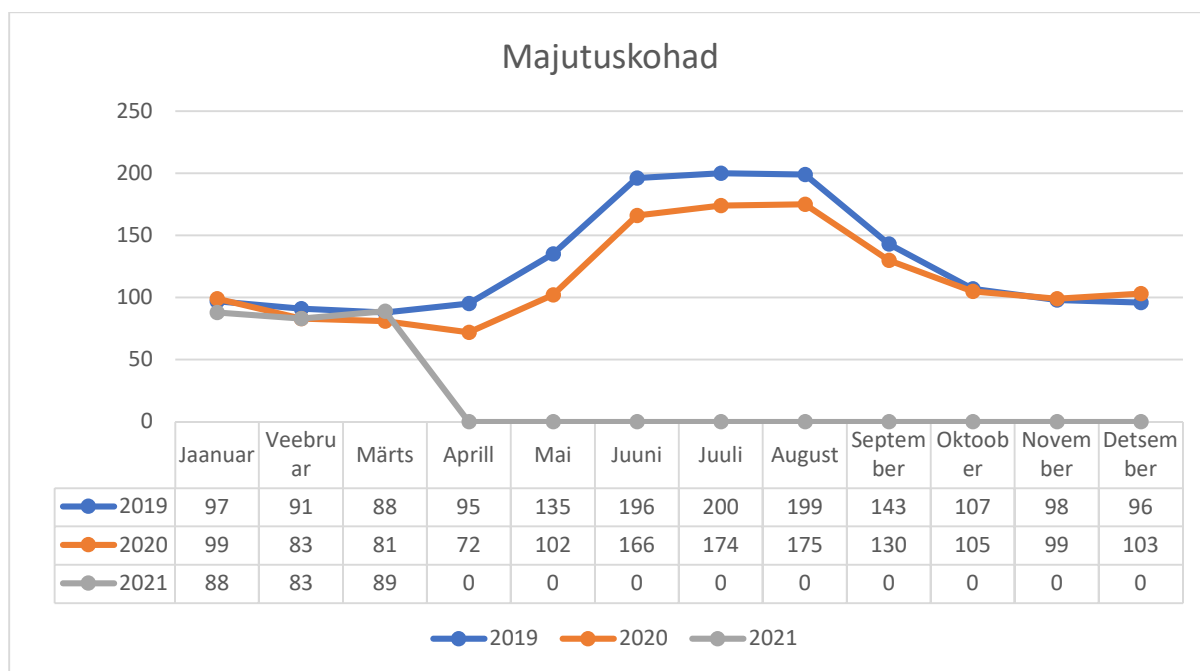
VIIDATUD ALLIKAD

- HeiVäl OÜ. (2019). Saaremaa kohaliku toidu tarnimise tegevusplaan. Loetud aadressilt <https://www.balticseaculinary.com/estonia-operational-plan>
- Kiristaja, P. ja Timm, U. (s.a.). Saaremaa looduses on, mida vaadata ja hoida. Loetud aadressilt http://vana.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/artikkel735_728.html
- Muhu Vald. (s.a.). Muhu valla teedevõrk. Loetud aadressilt <https://www.muhu.ee/teehoole>
- Muhu Valla Arengukava 2019-2030. (2019). Loetud aadressilt https://www.muhu.ee/documents/22617526/23047473/MUHU+AK+2019-2030_mai.pdf/86097d39-f37b-4f3c-93fc-8977ed7dff3
- Puhka Eestis. (s.a.). Loetud aadressilt <https://www.puhkaeestis.ee/et/>
- Ranniku Matkarada. (s.a.). Ninase pukktuulikud Eit ja Taat. Loetud aadressilt <https://baltictrails.eu/et/coastal/poi/1165?0>
- Ruhnu Valla Arengukava 2020-2030. (2020). Loetud aadressilt <http://ruhnu.ee/documents/9698026/26515197/Ruhnu+arengukava+2020-2030.pdf/54252e54-ea75-4a88-ac5f-aabc3d2093c8>
- Saaremaa Muuseum. (s.a.). Loetud aadressilt <http://www.saaremaamuuseum.ee/>
- Saaremaa Vald. (s.a.). Ühistransport ja ühendused väljapoole. Loetud aadressilt <https://www.saaremaavald.ee/39histransport>
- Saarte Koostöökogu. (s.a.). Tehtud Saaremaal – Made in Saaremaa. Loetud aadressilt <https://skk.ee/saaremaa-ehitne-toode>
- Sepp, M. (2012). Saare maakonna loodusväärtused. Keskkonnaamet.
- Siimon, I. (1996). Turisminduse alused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Silverspoon. (2019). Eesti parimad restoranid 2019. Loetud aadressilt <http://silverspoon.ee/parimad-eesti-restoranid-2018/>
- Statistika andmebaas. (19 juuli 2021). Majutuskohtade mahutatavus, majutatud ja majutatute ööbimised maakonna järgi. Loetud aadressilt <http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=TU61>
- Verš, V., Ehapalu, K., Pajula, R. ja Rahno, E. (9 november 2016). Saare maakonnaplaneering. VisitSaaremaa. (s.a.). Loetud aadressilt <https://visitsaaremaa.ee/>

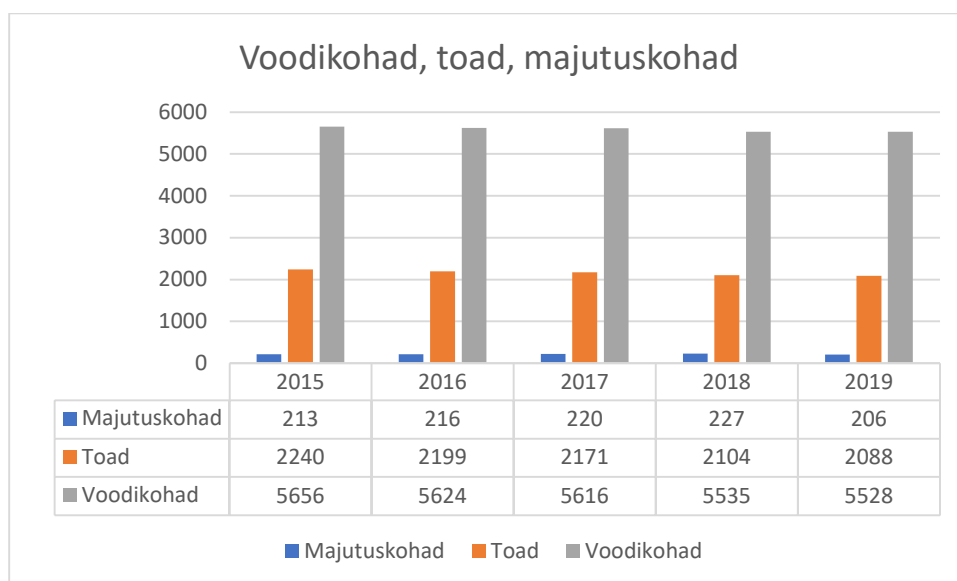
Lisa 3. Saare maakonna turismistatistika

1. Majutusteenuse pakkujad

Statistikaameti andmetel osutas 2019 aastal Saare maakonnas majutusteenust madalhooajal 96 ning kõrghooajal 200 teenusepakkujat. 2020 aastal teenusepakkujate hulk langes ca 25 võrra.

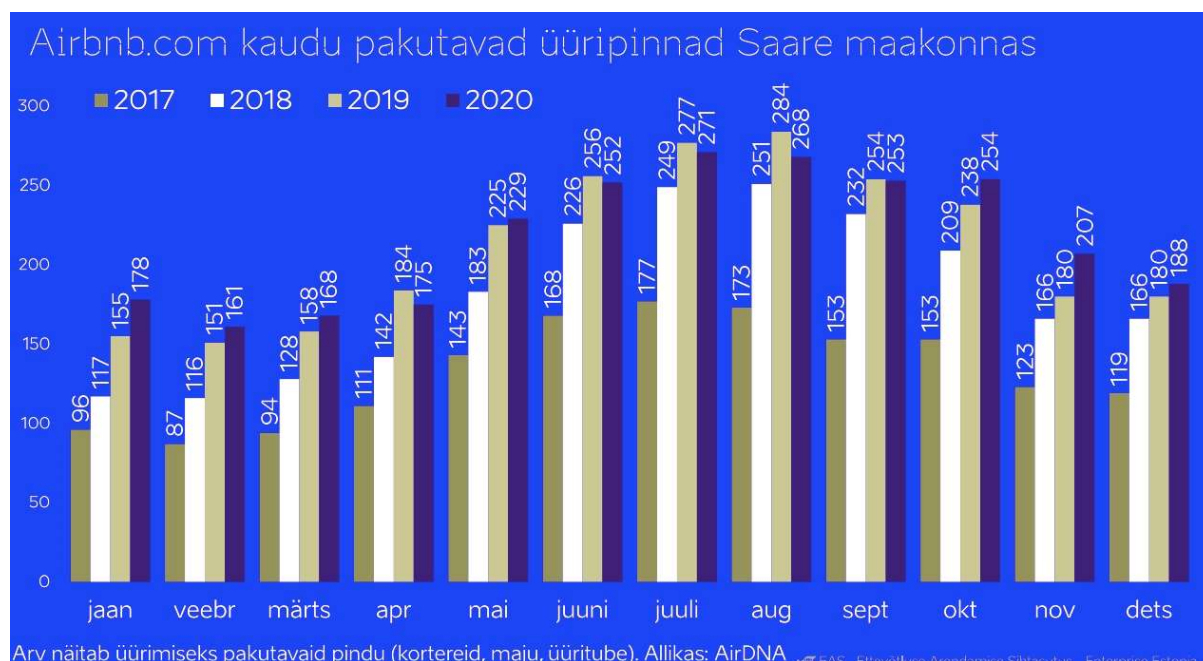

Statistikaameti andmetel oli 2019 aastal Saare maakonna ametlikes majutusasutustes ööbimiseks pakutavaid tubasid 2088 ning voodikohti 5 528. Tubade keskmine täituvus oli 32% ja voodikohtadel 26%. Majutuse keskmine maksumus ööpäevas oli 31 eurot.

Turismiarenduskeskuse poolt hallatav riiklik turismiinfo andmebaas visitestonia.com/puhkaeestis.ee andmetel on Saare maakonnas 289 majutusteenusepakkujat.

Airbnb platvormi vahendusel pakutavaid ööbimiskohti oli 2020. aasta suvel 271 ning talvel 188. Kui Eestis valdavalt näitas trend Covid19 tervisekriisi saabudes Airbnb ööbimiskohtade pakkumise langust, siis Saare maakonnas oli väike langus vaid suvekuudel ning madalhooaja algusest majutuskohtade pakkumine Airbnb platvormil taas suurenes, ületades aasta lõpus ka 2019. aasta taset.

Majutusteenust vahendav on-line reisiportaal Booking.com vahendab 142 majutusettevõtte andmeid Saare maakonnas. Booking.com portaali vahendusel pakuvad valdavalt teenust ametlikud majutusettevõtted, kes kajastuvad ka Statistikaamet andmetes ning vistestonia.com turismiinfo andmebaasis.

Allikas	Madalhooaeg	Kõrghooaeg
Statistikaamet	96	200
Visitestonia.com/puhkaeestis.ee		289
Airbnb	178	271
Booking.com		142

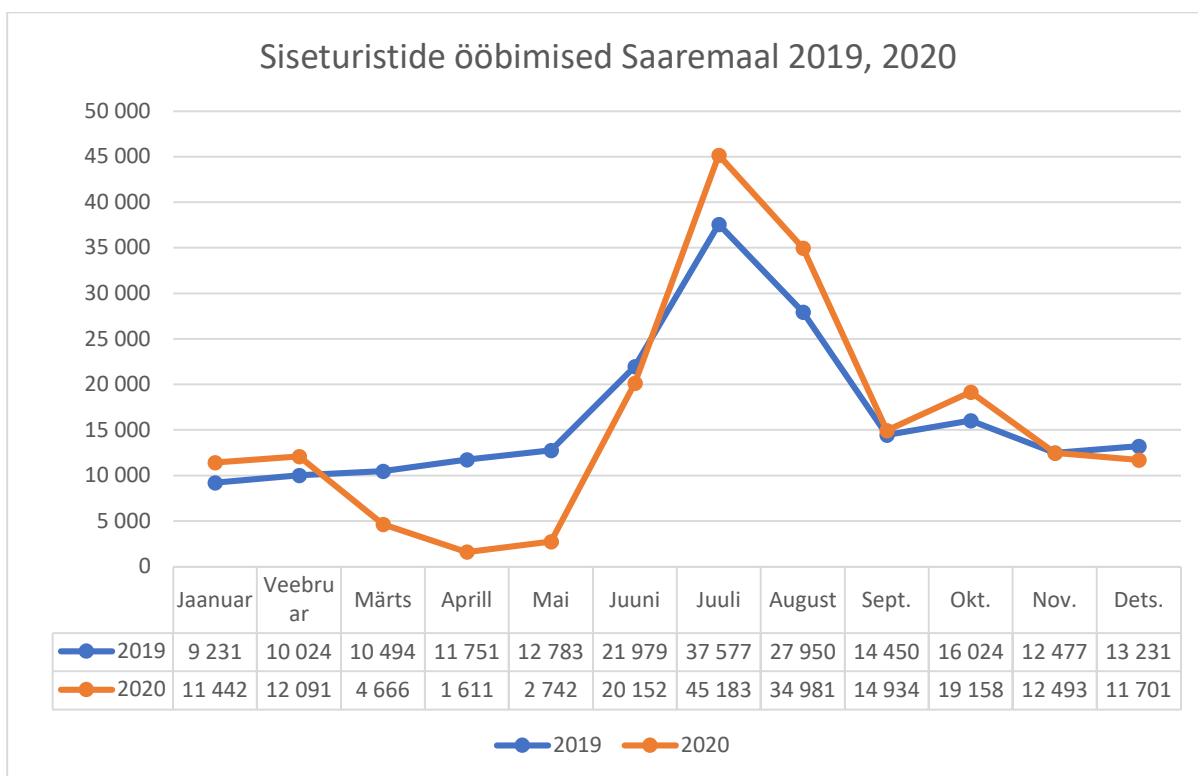
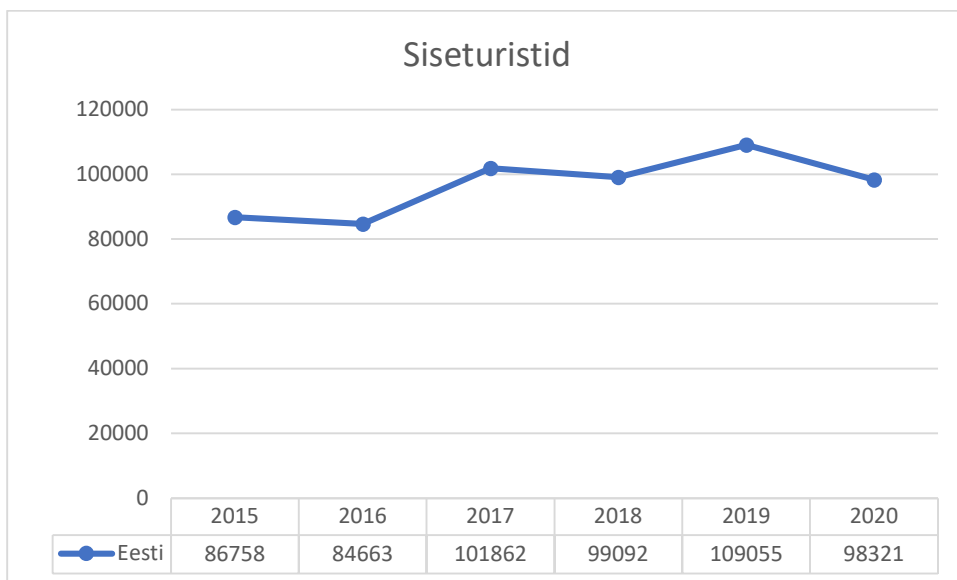
2. Majutatud turistid Saare maakonnas ja nende ööbimiste arv

Tuginedes Statistikaameti andmetele olid 2019 aastal, enne Covid tervisekriisi Saare maakonna turistidest 63% siseturistid ja 37% välituristid. 2020 aastal langes välituristide osakaal 20%-le.

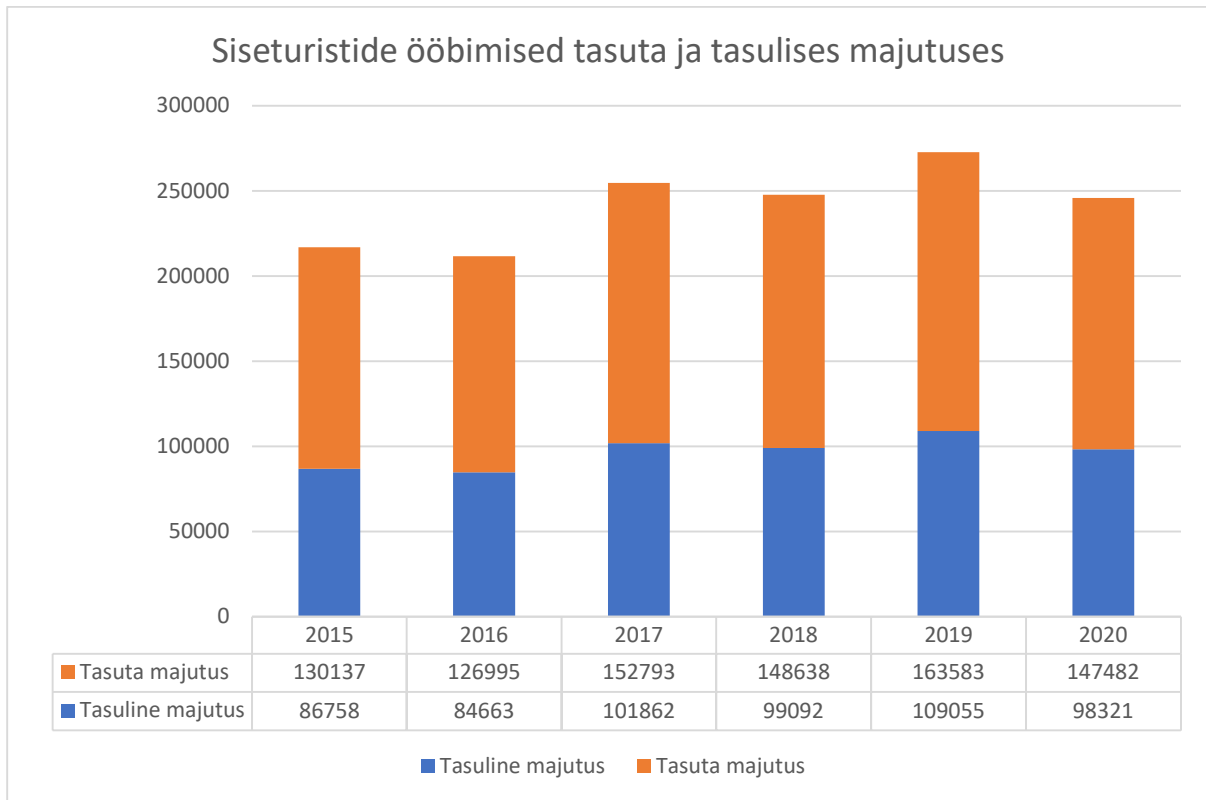

2.1 Siseturistid

Aastatel 2015-2019 oli Statistikaameti poolt kajastatav siseturistide arv Saare maakonnas stabiilselt 100 000 piirimail, 2019. aastal jõudis siia rekordiliselt 109 055 ametlikus majutusettevõttes ööbivat siseturisti. Covid19 tervisekriisist põhjustatud langus oli 2020 aastal oli 3% ning siseturiste jõudis Saare maakonda 98 321, kokku ööbisid nad 191 154 ööd, mis teeb ühe turisti kohta keskmiselt 1,9 ööd.

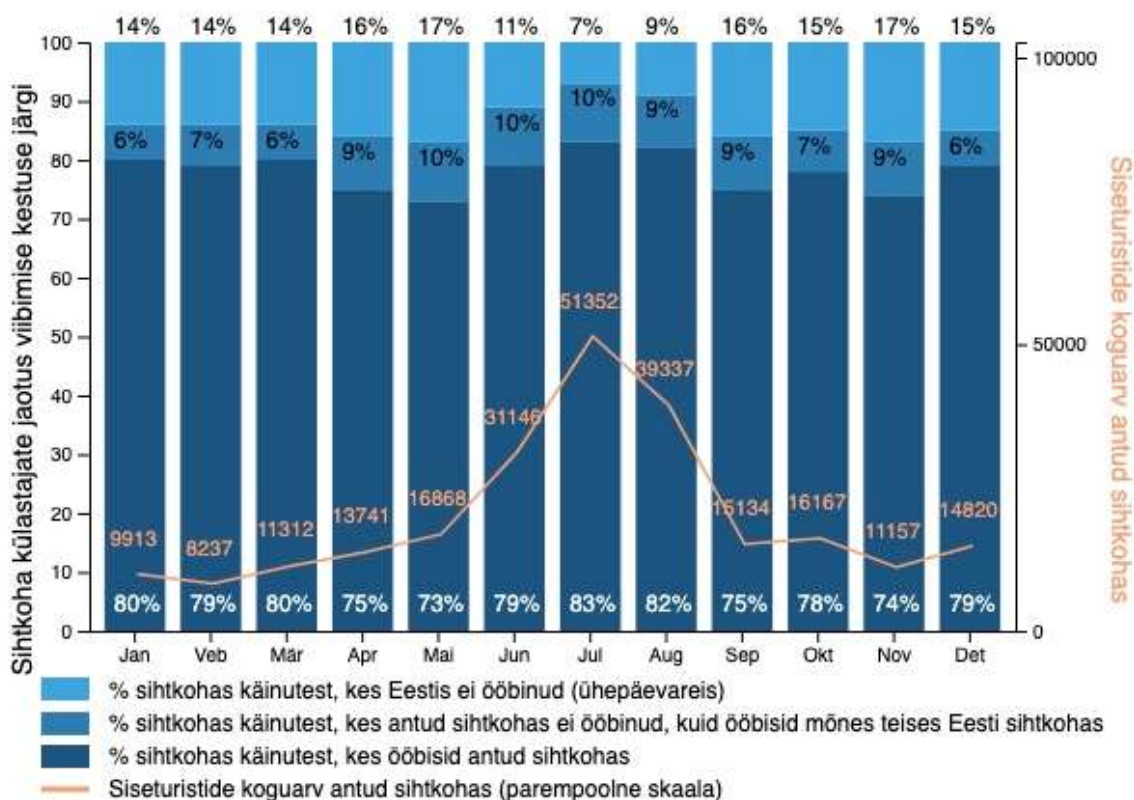
Tuginedes Statistikaameti turistide majutusliigi uuringu andmetele, ööbib ca 60% siseturistidest tasuta majutuses. Tasuta majutuseks loetakse endale kuuluvat puhkeotstarbelist eluruumi, majutatut tuttavate/sugulaste juures ja muud tasuta majutust. Seega ööbis 2019 aastal Saaremaal tasuta majutuses 163 583 ning 2020 aastal 147 482 siseturisti. **Summeerides nii tasuta kui ka tasulist majutust kasutanud siseturistide koondarvud, saame 2019 aastal tulemuseks 272 637 ning 2020 aastal 245 802 siseturisti.**

Siseturistide reisirid Saaremaale mobiilpositsioneerimise andmetel

Tuginedes 2018 aasta mobiilpositsioneerimise andmetele külastas Saaremaad 227 884 külastajat. 78% ehk 177 749 turisti ööbis Saaremaal, 9% ehk 20 509 olid läbisõidul ja ööbisid mõnes teises maakonnas ning 13% ehk 29 624 oli ühepäevasel reisiril ning pöördus samal päeval koju tagasi. Mobiilpositsioneerimise tulemusel saadud ööbijate andmed on Statistikaameti andmetest väiksemad põhjusel, et need kajastavad iga reisija kohta Saaremaale ühes kuus vaid ühte reisi. Kui siseturist reisir Saaremaal ühes kuus mitu korda, siis teiste reisirde info andmetes ei kajastu. Statistikaameti hinnangus aga kajastuvad kõik reisirid mida siseturistid Saaremaale on võrreldaval perioodil teinud.

Siseturism: Saaremaa vald 2018

Siseturisti kulutused

Statistikaamet andmetel kulutasid siseturistid 2019 aastal keskmiselt reisi jooksul 132 eurot. Kõige enam kulutati puhkusereisidel 166 eurot, tööreisidel 143 eurot, muul isiklikul reisil 100 eurot ning tuttavate või sugulaste külastamisel 92 eurot. 2020 aastal kõikide reisiliikide kulutused kasvasid. Keskmise kulutuste tase tõusis 2020 aastal 153 euronit, puhkusereisidel 180 euronit, tööreisidel 165 euronit, muudel isiklikel reisidel 168 euronit ning tuttavate ja sugulaste külastamisel 104 euro tasemele.

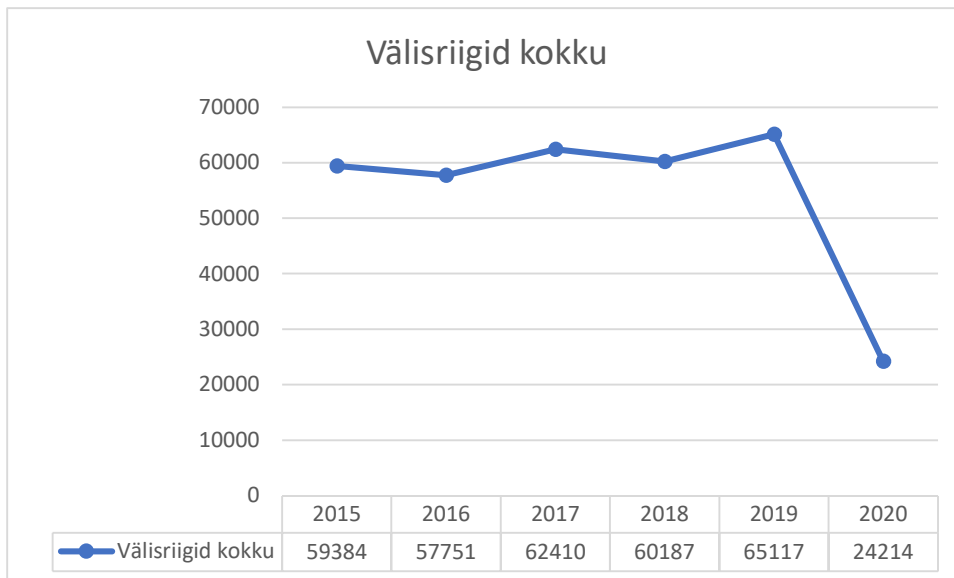
Võttes aluseks puhkusereiside kulutused, kulutasid tasulist majutusteenust tarbinud siseturistid Saare maakonnas 2019 aastal 18 103 130 eurot ning tuttavate või sugulaste juures ööbinud turistid 15 049 636 eurot.

2020 aastal kulutasid tasulises majutuses ööbinud siseturistid 17 697 780 ja tasuta majutust kasutanud turistid, rohkem kui eelneval aastal, kokku 15 338 128 eurot.

Seega saame väita, et siseturistide arv küll vähenes kuid kulutused kokku Covid19 tervisekriisi tingimuses võrreldes 2019 aastaga hoopis kasvasid summaarselt.

2.2 Välisturistid

Saare maakonna välisturistide arv on olnud viimastel aastatel stabiilselt 60 tuhande ringis, Covid tervisekriisist põhjustatud langus oli summaarselt 65 %. Kui 2019 aastal külastas Saare maakonda 65 117 välisturisti, siis 2020 aastal langes see 24 214-le. Välisturistid ööbisid 2020 aastal saartel 44 238 ööd, keskmiselt ööbis üks välisturist 1,8 ööd.

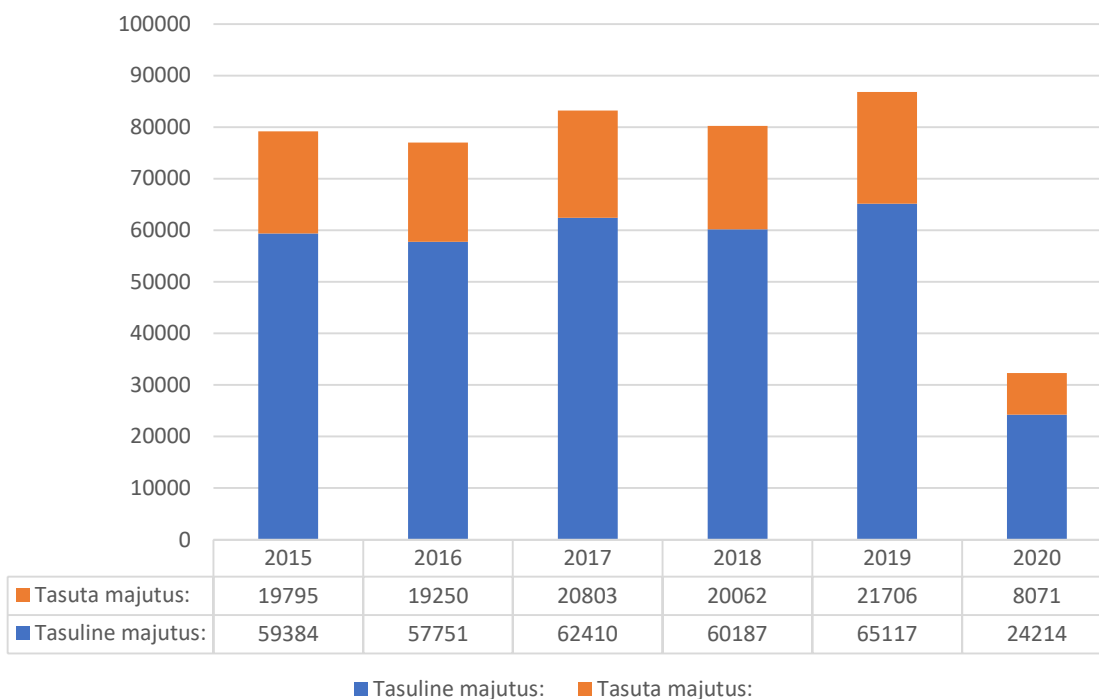
Tuginedes Turismiarenduskeskuse poolt 2016-2017 aastal läbiviidud väliskülastajate uuringule ööbis talvel 18% välisturistidest tasuta majutuses (nt. tuttavate juures) ning 8% isiklikul või tööandja elamispinnal, suvel reisil käinutest ööbis 20% tasuta majutuses (nt. tuttavate juures) ning 8% isiklikul või tööandja elamispinnal. Seega saame väita, et keskmisel 26% välisturistidest ööbib tasuta majutuses.

Kuna tasuta majutuses või oma elamispinnal viibitakse enamasti pikemalt, moodustasid seal veedetud ööd Eestis veedetud öödest märkimisväärse osa. Talvel veedeti tasuta majutuses või oma elamispinnal 44% Eestis veedetud öödest, suvel veedeti tasuta majutuses või oma elamispinnal koguni 49% Eestis veedetud öödest.

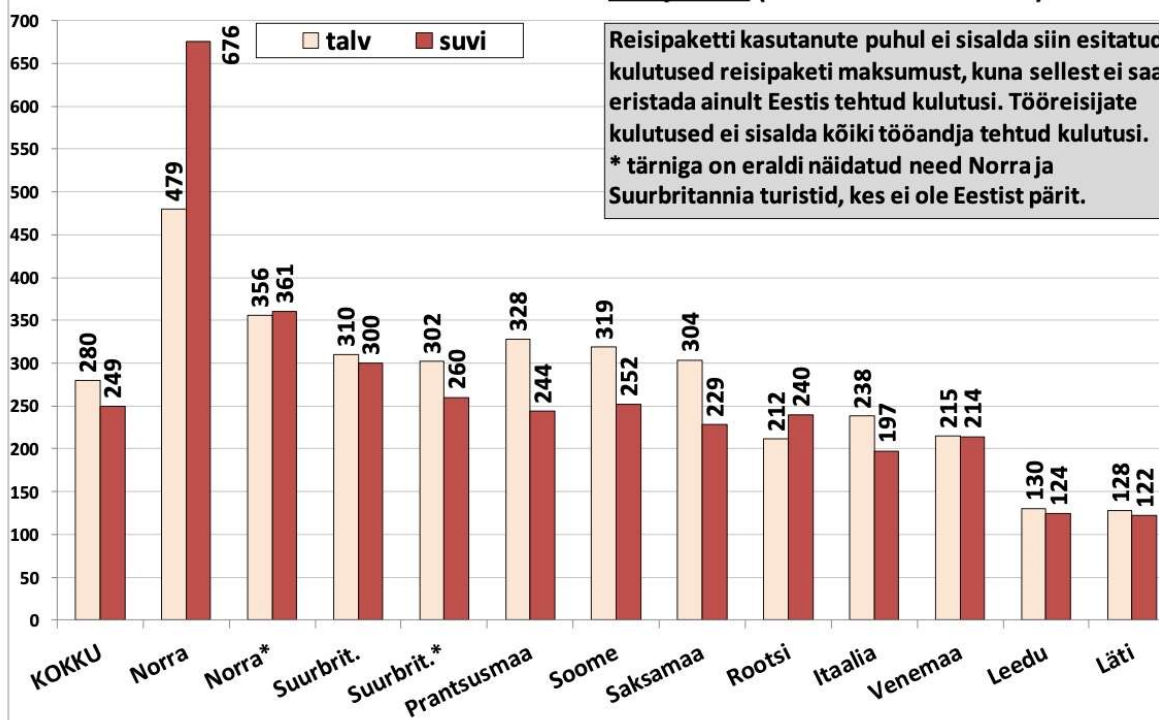
Välisturistide kulutused

Turismiarenduskeskuse poolt tellitud 2016-2017 aasta väliskülastajate uuringu põhjal kulutas **talvel** Eestis ööbinud välisturist tarbitud kaupade ja teenuste eest reisi jooksul keskmiselt 280 eurot ja ööpäeva jooksul 117 eurot. **Suvel** aga reisi kohta 249 eurot ja ööpäeva kohta 89 eurot. Keskmisel teeb see reisi kohta 264 eurot. Kuna välisturistide keskmine majutuse hind reisi kohta on 61 eurot, siis saame hinnangulist tasuta majutust kasutavate välisturistide reisi keskmise kulu suuruseks 203 eurot. Eeldades, et välisturistide kulutuste tase on jäänud vähemalt 2016/2017 aasta tasemele, saame väita, et 2019 aastal kulutasid välisturistid Saare maakonnas kokku 17 190 888 eurot (tasuline majutus) + 4 406 318 eurot (tasuta majutus) ning 2020 aastal 6 392 496 eurot (tasuline majutus) + 1 638 413 eurot (tasuta majutus).

Välituristide ööbimised tasuta ja tasulises majutuses

Välituristi keskmised kulutused Eestis reisi jooksul (eurodes inimese kohta)

Väliturismi taastumise prognoos

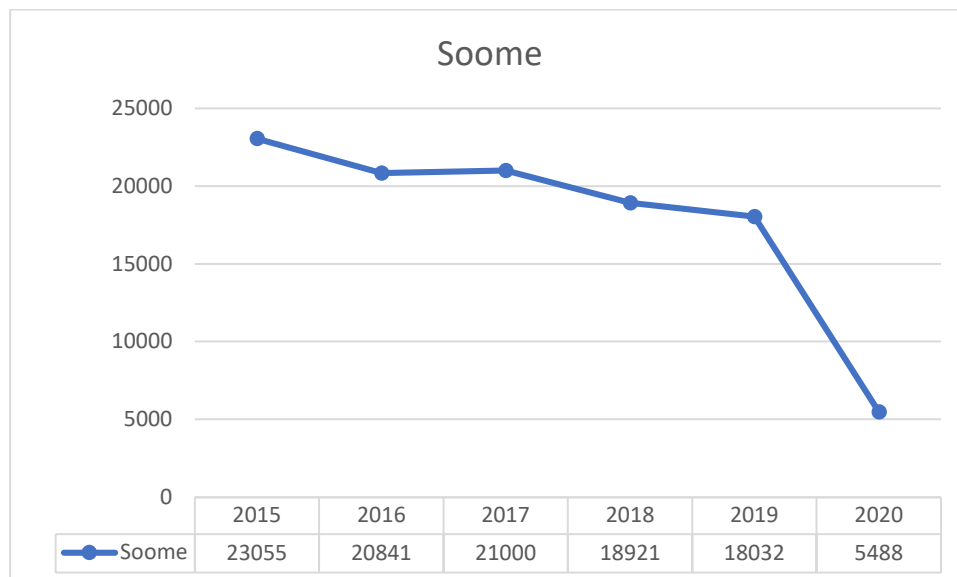
UNWTO prognoosib väliturismi taastumist kahe võimaliku stsenaariumi põhjal. Esimese stsenaariumi põhjal algab taastumine 2021 aasta juulis ja jõuab 2019 aasta tasemele detsembriks. Teise stsenaariumi põhjal algab taastumine septembris ning jõuab 2019 aasta tasemele 2022 esimeses kvartalis.

ETC prognooside kohaselt algab taastumine samuti Kesk-Euroopa ja Balti riikides 2021 aastal. 2021 aastal 87% , 2022 aastal 40%, 2023 aastal 24% ja 2024 aastal 14%.

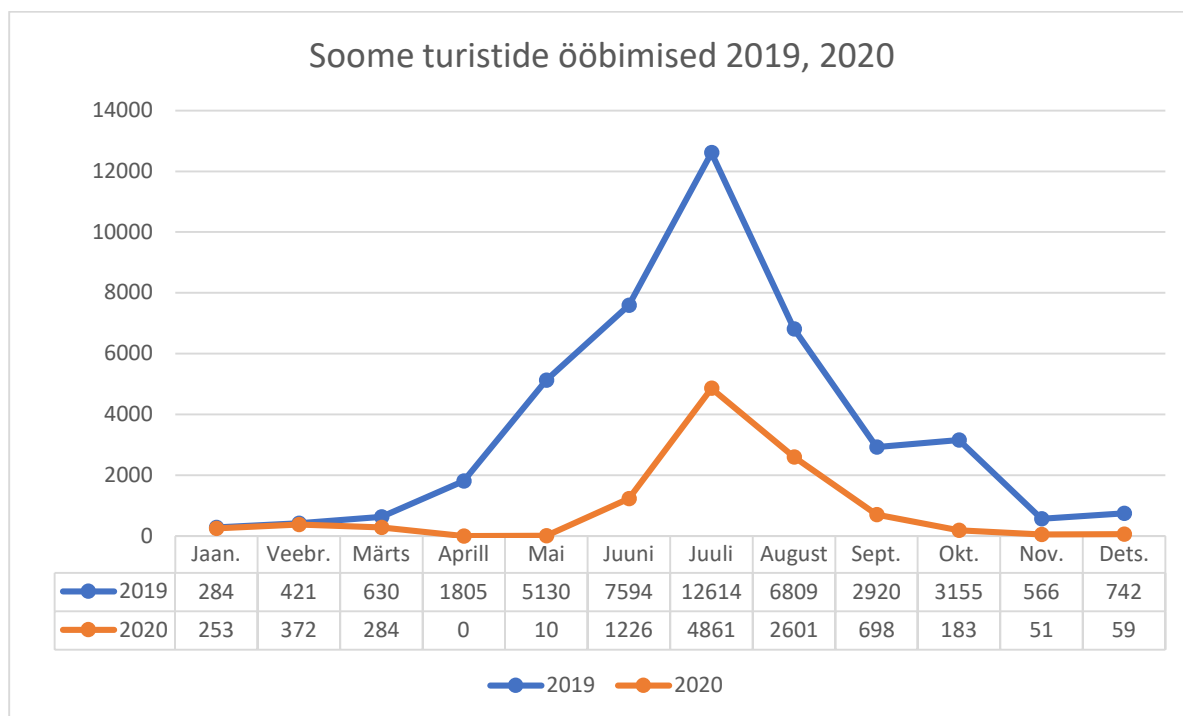
Turisminõudluse taastumine kriisieelsele tasemele võtab McKinsey prognooside järgi aega neli kuni seitse aastat. Samas on turismisektor Eestile oluline majandusvaldkond, mille osakaal sisemajanduse kogutoodangust oli kriisi eel ligi 8%. Eesmärke seades tuleb arvestada, et ülemaailmne koroonaeepideemia ei ole 2022. aasta alguseks veel läbi ning rahvusvahelist turismiäri takistavad endiselt liikumispiirangud ja isolatsiooninõuded. Eesmärkide seadmisel tuleb arvestada ka maailmas kujunevaid üldisi trende, mis mõjutavad külastaja käitumist ning otsuste tegemist. (Turismistrateegia 2022-2025).

2.3 Soome

Soome turistide külastuste langustrend Saare maakonnas oli nähtav juba enne Covid19 tervisekriisi. Külastajate arv oli langenud viimastel aastatel alla 20 000. Covid19 kriisi saabudes võimendus langus veelgi ning 2020. aastal jõudis Saare maakonda vaid 5 488 Soome turisti, mis oli 75% vähem kui 2019 aastal. Soome turistid veetsid saartel keskmiselt 1,9 ööd, kokku 10 598 ööbimist.

Soome turistide madalhooaja langustrend on püsinud juba mitmeid aastaid. Novembrist kuni märtsini ei ole Saare maakonna poolt pakutav Soome turisti jaoks enam piisavalt atraktiivne ja konkurentsivõimeline võrreldes teiste sihtkohtadega. Väärtuspakkumine Soome turisti jaoks tuleb kaasajastada, võttes arvesse Covid19 tervisekriisist tulenevaid turvalisuse nõudeid ning Soome turistide tänaseid eelistusi puhkuse veetmisele.

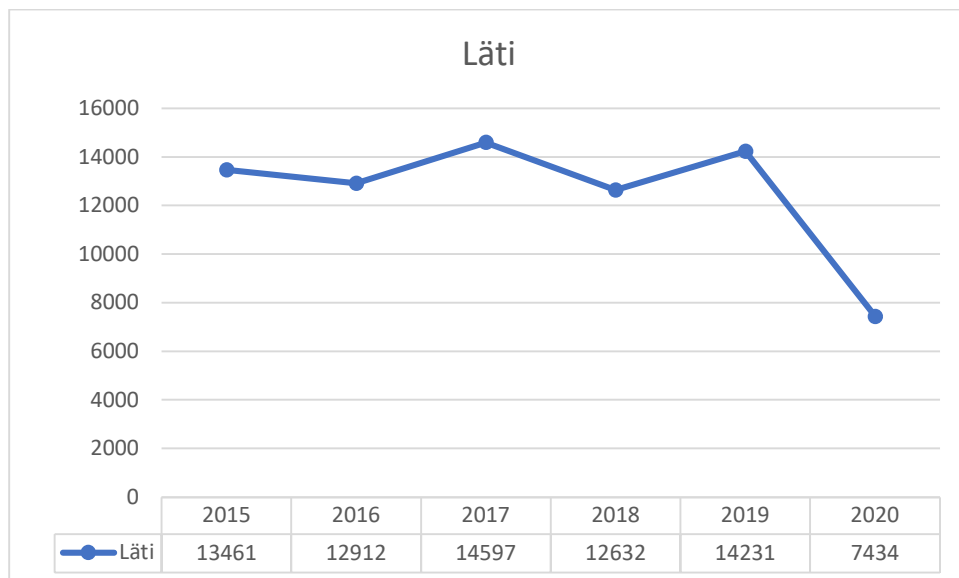
Soome turistide kulutused

Turismiarenduskeskuse poolt tellitud 2016-2017 aasta välisküllastajate uuringu põhjal kulutas **talvel** Eestis ööbinud Soome turist tarbitud kaupade ja teenuste eest reisi jooksul keskmiselt 319 eurot ja ööpäeva jooksul 152 eurot. **Suvel** aga reisi kohta 252 eurot ja ööpäeva kohta 107 eurot. Keskmisel teeb see reisi kohta 285 eurot.

Eeldades, et kulutuste tase oli vähemalt 2016/2017 aasta keskmise tasemel, saame väita, et 2019 aastal kulutasid Soome turistid Saare maakonnas kokku 5 139 120 eurot ning 2020 aastal 1 564 080 eurot.

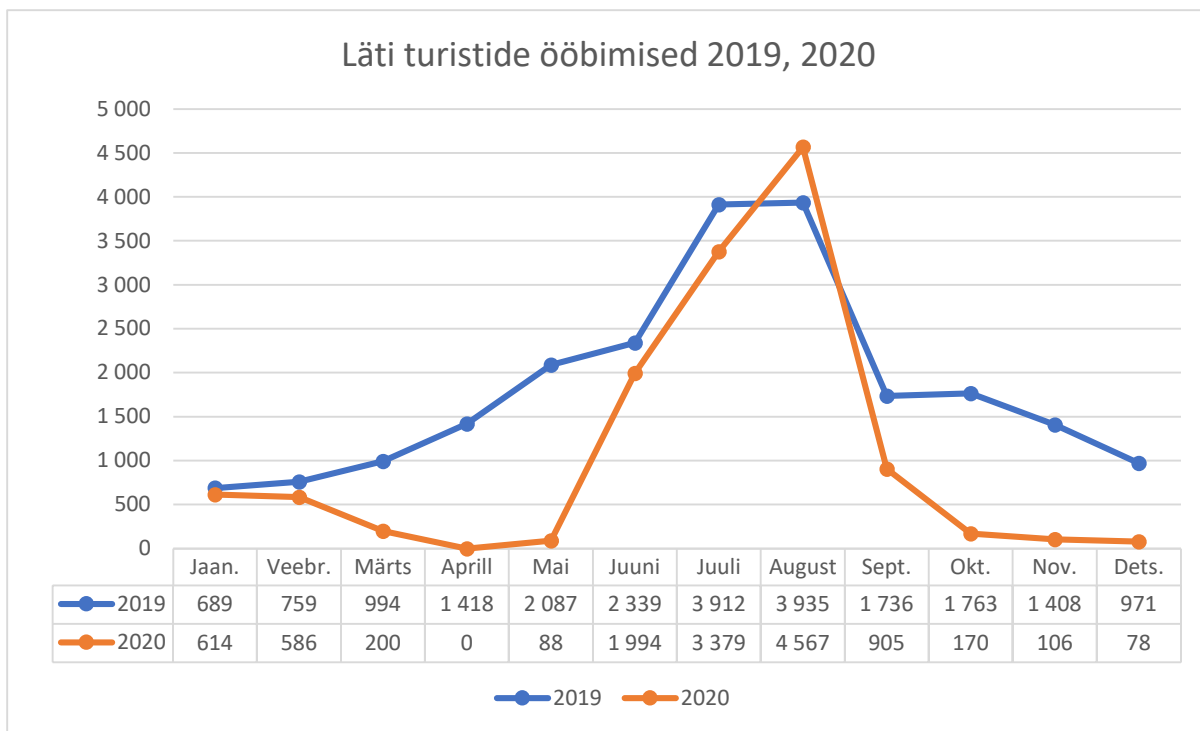
2.4 Läti

Lätlaste jaoks on olnud Saare maakond stabiilselt populaarne sihtkoht viimasel kümnel aastal. Kui 2019 aastal jõudis saartele 14 231 turisti Lätist, siis 2020 aastal oli neid 45% vähem jäädes 7 434-ni. Lätlased veetsid 2020 aastal Saare maakonnas 14 707 ööd, üks turist ööbis keskmiselt 1,9 ööd.

Positiivsena võib välja tuua lätlaste suvekuude reisirand - ööbimiste arv 2020. aasta augustis ületas ka 2019 aasta taset. 2020 aasta madalhooajal oli turistide arv Covid 19 piirangute tõttu varasemate aastate võrdluses oluliselt madalam.

Läti turistide reisirand Saare maakonda taastuvad eeldatavalt kohe peale piirangute leevenemist. Eelduseks on riikide vahelised kokkulepped vaktsineerimise ning sellega seotud reisipiirangute osas.

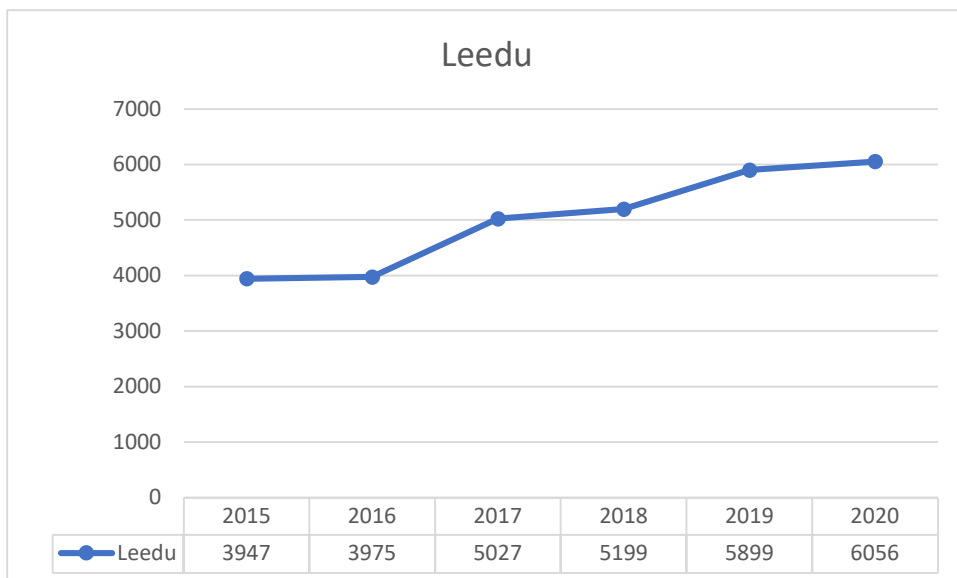
Läti turistide kulutused

Turismiarenduskeskuse poolt tellitud 2016-2017 aasta väliskülastajate uuringu põhjal kulutas **talvel** Eestis ööbinud Läti turist tarbitud kaupade ja teenuste eest reisi jooksul keskmiselt 128 eurot ja ööpäeva jooksul 65 eurot. **Suvel** aga reisi kohta 122 eurot ja ööpäeva kohta 55 eurot. Keskmisel teel see reisi kohta 125 eurot.

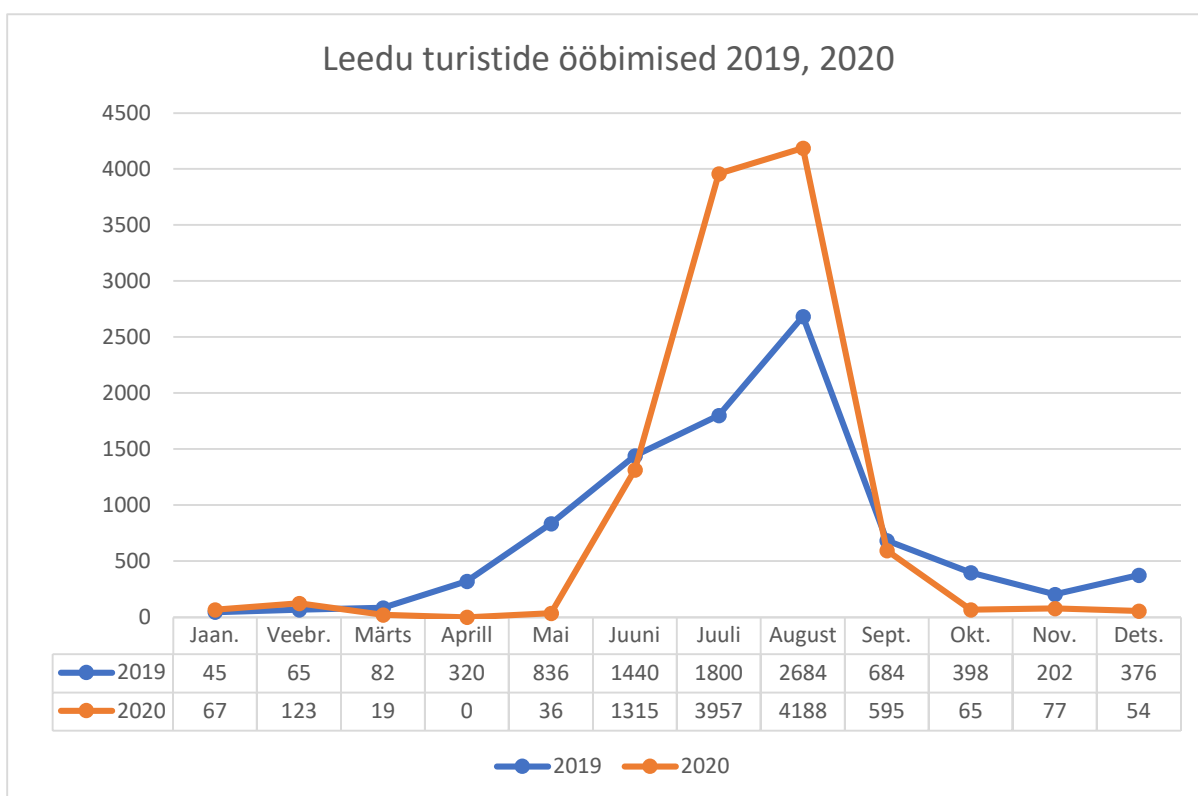
Eeldades, et kulutuste tase oli vähemalt 2016/2017 aasta keskmise tasemel, saame väita, et 2019 aastal kulutasid Läti turistid Saare maakonnas kokku 1 778 875 eurot ning 2020 aastal 929 250 eurot.

2.5 Leedu

Leedu turistide jaoks on Saare maakond sihtkohana olnud kasvavalt populaarne. Erinevalt teistest riikidest jätkus Leedu turistide kasv siin ka Covid tervisekriisi järgselt. Turistide arv Leedust kasvas 2020. aastal 18% ning saavutas rekordilise 6 056 turisti taseme. Leedu turistid ööbisid Saare maakonnas kokku 12 516 ööd. Keskmiselt ööbis Leedu turist siin 2 ööd.

2021 aasta eeldatavasti uut Leedu turistide rekordtaset Saare maakonnas ei saavuta. Reisimise eelduseks on stabiilne ja piisavalt madal Covid19 nakatunute tase riigis ning riikide vahelised kokkulepped vaksineerimise küsimuses.

Leedu turistide kulutused

Turismiarenduskeskuse poolt tellitud 2016-2017 aasta väliskülastajate uuringu põhjal kulutas **talvel** Eestis ööbinud Leedu turist tarbitud kaupade ja teenuste eest reisi jooksul keskmiselt 130 eurot ja ööpäeva jooksul 76 eurot. **Suvel** aga reisi kohta 124 eurot ja ööpäeva kohta 56 eurot. Keskmisel teel see reisi kohta 127 eurot.

Eeldades, et kulutuste tase oli vähemalt 2016/2017 aasta keskmise tasemel, saame väita, et 2019 aastal kulutasid Leedu turistid Saare maakonnas kokku 749 173 eurot ning 2020 aastal 769 112 eurot.

3. Turistide ööbimised Airbnb poolt vahendatavatel üüripindadel

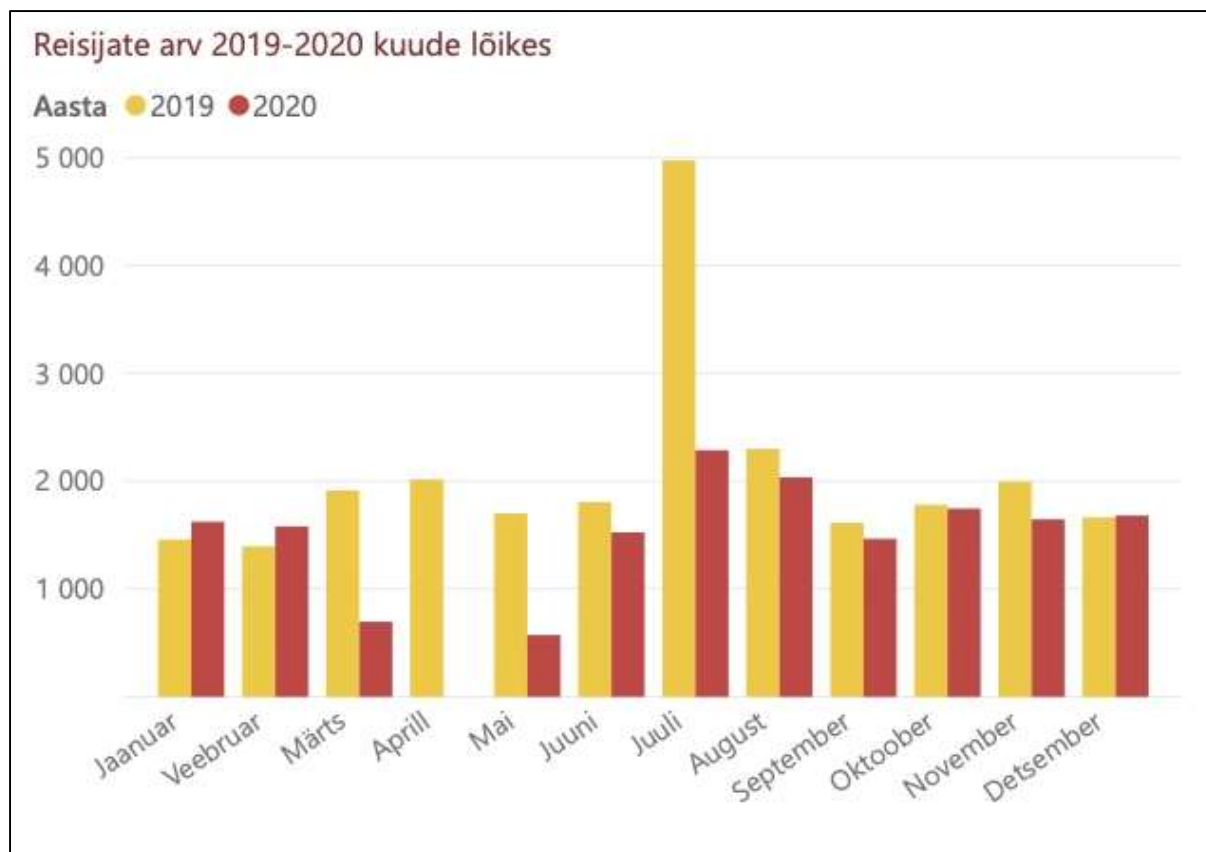
Airbnb (vahendaja Turismiarenduskeskus) andmetel ööbis ca 8-9% Saare maakonda külastanud turistidest Airbnb poolt vahendatavatel üüripindadel. Nende andmetel külastas Saare maakonda 2019. aastal 15 675 ja 2020. aastal 11 028 turisti, kes ööbisid Airbnb vahendusel üüritud majutuskohas. Eestis keskmiselt ööbis ühel broneeritud pinnal 2,6 inimest.

4. Praami- ja lennuliikluse statistika

Tuginedes TS Laevade baasandmetele kasutas Saare maakonda jõudmiseks praamiühendust 2019. aastal hinnanguliselt 698 000 reisijat, kes ei ole Saare maakonna püsielanikud (ei oma sissekirjutust). 2020 aastal oli reisijaid 546 033. Praamiliikluse andmetes kajastuvad ka reisijad, kes elavad Saare maakonnas kuid ei ole elanike registris maakonna püsielanikud. Samuti kajastuvad praamiliikluse andmetes ka töörandega seotud isikud, kes tegelevad kaubaveo jm liikuvate teenustega, samad turismistatistikas nende korduvliikumised ei kajastu. Need asjaolud on peamisteks põhjusteks, miks praamiliikluse reisijate statistika ületab turismi andmekogude statistilisi näitajaid turistide ja külastuste kohta Saare maakonnas.

Kuressaare jahisadama kaudu jõudis 2019 aastal Saaremaale 1096 külastajat ning 2020 aastal 805 külastajat. Enim külastajaid väike veesõidukitega jõuab Saaremaale Soomest, Eestist, Saksamaalt, Rootsist ja Lätist.

Kuressaare Lennujaama andmetel kasutas Tallinn-Kuressaare-Tallinn lennuliini 2019 aastal 24 617 reisijat ning 2020 aastal 16 856 reisijat. Keskmiselt lendab liinil 1500 -2000 reisijat kuus, suvekuudel rohkem. Kuna Tallinn-Kuressaare liinil ei ole võimalik eristada reisivaid saare püsielanikke ja turiste, samuti puudub info reisijate reisisuuna kohta, siis ei ole võimalik andmete põhjal täiendavalt järeldusi teha.

5. Turismitulud

		Turistide arv 2018	Turistide arv 2019	Turistide arv 2020	Kulutus reisi kohta 2019	Kulutus reisi kohta 2020	Kulutused 2019 kokku	Kulutused 2020 kokku
Siseturist	Tasuline majutus		109055	98321	166	180	18 103 130,00	17 697 780,00
	Tasuta majutus		163583	147482	92	104	15 049 636,00	15 338 128,00
Väliturist	Tasuline majutus		65117	24214	264	264	17 190 888,00	6 392 496,00
	Tasuta majutus		21706	8071	203	203	4 406 318,00	1 638 413,00
Mobiil	Majutus	177749						
	Läbisõit	20509	20509	20509	30	30	615 270,00	615 270,00
	Easi-tagasi	29624	29624	29624	30	30	888 720,00	888 720,00
Airbnb			15 675	11028				
sh: siseturist			9875,25	8822,4	166	180	1 639 291,50	1 588 032,00
sh: väliturist			5799,75	2205,6	264	264	1 531 134,00	582 278,40
KOKKU:			425 269	339 249			59 424 387,50	44 741 117,40

Lisa 4. Saare maakonna kestliku turismi arengustrateegia tegevusplaan

1. KESTLIKU TURISMI ARENDAMINE

Eesmärk 2030: Saare maakonna kui roheliste saarte kestliku turismi kontseptsiooni arendamine ning rakendamine					
Alaesmärk: Kestliku turismi arengu koordineerimine Saare maakonnas					
Tegevus	Täitja	Partner	Aeg	Tulemus	Ideekorje
Hiiumaa ja Saare maakonna kestliku turismi arengu koordinaatori ametikoha loomine	Hiiumaa Arenduskeskus	Visit Saaremaa	2021	Aastal 2021 on tööle asunud kestliku arengu koordinaator	
Hiiumaa ja Saare maakonna kestliku turismi arengu koordinaatori ametikoht on täiskohaga põhipalgal	Hiiumaa Arenduskeskus/ Saaremaa vallavalitsus		2024	2024 on Hiiumaa ja Saare maakonna kestliku turismi arengu koordinaator on täiskohaga põhipalgal	
Maakonnaülese rohesaarte projektijuhi palkamine	Saaremaa vallavalitsus		2027	2027 Saare maakonna rohesaarte projektijuht on täiskohaga põhipalgal	
Kestliku arengu põhimõtete ja märgiste kaardistamine, analüüs – samm sammuline veebipõhine infomaterjal ettevõtetele rohelisemate valikute suunas liikumiseks.	Kestliku arengu koordinaator	Saaremaa vallavalitsus, Muhu vallavalitsus, Ruhnu vallavalitsus, Hiiumaa vallavalitsus.	2022	2022 aasta lõpuks on valminud rohelisemate valikute suunas liikumise veebipõhine infomaterjal ettevõtetele.	
Ettevõtete koolitamine (kestliku arengu võimalused)	Kestliku arengu koordinaator	SA Saare Arenduskeskus (Saarte Ettevõtlusakadeemia)	kestev	2023 aasta lõpuks on toimunud 5 kestliku	* <i>Teenuspakkujad informeerivad oma kliente/külastajaid,</i>

				arengu teemalist koolitust ettevõtetele.	<i>kuidas endast jätta väiksem jalajälg.</i>
Online koolitussüsteemi loomine	Kestliku arengu koordinaator (projektijuht)		2030	Aastaks 2030 on valminud online koolitussüsteem ettevõtetele (kestliku arengu teemal)	
Kohalike märgiste (Hiiumaa roheline märk, Saaremaa Ehtne Toode) "rohelisemaks" muutmise toetamine	Kestliku arengu koordinaator	MTÜ Saarte Koostöökogu, Hiiumaa Arenduskeskus	2027	Välja on töötatud piirkonna märgist kandvate toodete ja teenuste kvaliteedinõuded	Luu "Ehtne" lehel kaart, kus on ära märgitud tootjad ja tooraine piirkonnad. Lisaks anda edasi sõnum – puhas toit kasvab üle kogu Saaremaa
Kestliku arengu põhimõtete järgimine/ esiletõstmine kommunikatsioonis, turunduses ja müügis	Kestliku arengu koordinaator	Visit Saaremaa	kestev	Säästva arengu põhimõtted on kommunikatsioonis esile tõstetud	
Külastajate teadlikkuse tõstmine läbi kommunikatsiooni, turundustegevuste ja koostööde kaudu.	Visit Saaremaa		kestev	2030 aastaks on valminud Visitsaaremaa.ee kodulehele "Roheliste valikute" alamleht	paremini välja tuua ja rõhutada neid, kes juba midagi teevad rohelisemalt – tooted, tootmine, tarbimine – talust taldrükule.
Säästva arengu põhimõtteid järgivate ettevõtete arvu suurendamine.	Kestliku arengu koordinaator		2023	Aastal 2024 on säästva arengu põhimõtteid järgivate ettevõtete arv 7.	

Alaeesmärk: Green Destination hõbetaseme säilitamine/kuldtaseme saavutamine					
Alushindamise läbiviimine, milles analüüsitakse turismimõjusid looduslikule, kultuurilisele ja sotsiaalsele keskkonnale.	Saaremaa Vallavalitsus	Kestliku arengu koordinaator	2023	Aastaks 2023 on läbi viidud alushindamine	
Turismi mõju jälgimine ökosüsteemidele, looduslikele aladele, liikidele ja nende elupaikadele, nagu on määratletud Green Destinations alushindamises (TIA – tourist impact assessment)	Saaremaa Vallavalitsus	Kestliku arengu koordinaator	Kestev	Välja on töötatud turismi mõju jälgimise süsteem ja seda rakendatakse regulaarselt.	
Green Destinations kuldtasemeni jõudmise tegevuskava koostamine ja elluviimine	Kestliku arengu koordinaator	MTÜ Saarte Koostöökogu, Hiiumaa Arenduskeskus, Saaremaa vallavalitsus, Muhu vallavalitsus, Ruhnu vallavalitsus, Hiiumaa vallavalitsus. SA Saare Arenduskeskus	2022	Green Destinations kuldtaseme saavutamine	
Külastajaid teavitatakse piisavalt sihtkoha olulistest säästvusküsimustest, sealhulgas loodus-, keskkonna-, kultuurilistest ja sotsiaalsetest kitsaskohtadest,	Saaremaa Vallavalitsus	Kestliku arengu koordinaator	Kestev	Pakutav looduse ja eluslooduse kogemus on ehe ja vastutustundlik	

ning ka külastaja rollist nendes küsimustes.					
Ettevõtted ja sihtkohad arendavad turismi(tooteid) koostöös kestlike põhimõtetega	Ettevõtted	Visit Saaremaa (Hiiumaa Arenduskeskus)	2023	Koolituste ning tootearendustsüklite tulemusena on valminud 7 kohalikule eripärale ning koostöövõrgustikul põhinevat kestlikku piirkonnaspetsiifilist toodet või teenust.	Giidituurid üle terve Saare maakonna, mitte ainult Kuressaares
Iga-aastane alushindamise monitooring	Saaremaa Vallavalitsus	Kestliku arengu koordinaator	Iga-aastane	Igal aastal viiakse läbi alushindamise monitooring.	
Alaeesmärk: UNESCO biosfääri programmiala parem kuvamine/tutvustamine					
Kohalik inimene/ ettevõtja on biosfääriala saadik (võtab arvesse teenuste/toodete arendamisel)	Kohalik inimene/ ettevõtja	Visit Saaremaa	kestev	Kohalik mõistab UNESCO biosfääri programmiala tähendust ja on ise selle parim saadik.	*Eesmärk peab kõnetama; seda peab pooldama ka kohalik. *Koostöös tooraine väärimine (nt tudraõli, munad) – parem turundus/ kommunikatsioon
Biosfääriala keskuse loomise toetamine	Saaremaa Vallavalitsus	Visit Saaremaa			
Teadlikkuse tõstmine kommunikatsiooni, turundustegevuste ja koostööde kaudu	Visit Saaremaa		kestev	Läbiviidud meediakampaaniad on tõstnud nii kohalike kui sihtkoha külaliste teadlikkust UNESCO biosfääri programmialast	Meediasõnum: tootmine puhtas piirkonnas, muu maailma mõistes eksklusiivne. Eesmärk on inimene loodusesse tagasi

					tuua ja rõhutada arusaama, et loodukaitse toimib koos inimesega.
Omaavalitsuste keskkonnahoidlike poliitikate toetamine ja nende võimendamine koos biosfääriala programmiga.	Saaremaa, Muhu ja Ruhnu Vallavalitsused	Visit Saaremaa, ettevõtjad	kestev	Keskkonnahoidlik poliitika on kõige aluseks	märksõnadeks on ringmajandus, jäätmekäitlus, taaskasutatav, „plastivaba“, „pakendivaba“
ÜRO kestliku arengu eesmärkidesse panustamine	Visit Saaremaa		kestev	ÜRO kestliku arengu eesmärgid on sujuvalt tegevustesse/plaanidesse integreeritud	

2. SUJUVA KÜLALISTEEKONNA EDENDAMINE

Eesmärk 2030: Külastajatele on tagatud terviklik külastajateekond, kus info on lihtsasti leitav ja kättesaadav, teenused/ tooted vastavad ootustele ning tagatud on ligipääsetavus.					
Alaesmärk 1: Külastajateekonna (p)arendamine					
Tegevus	Täitja	Partner	Aeg	Tulemus	Ideekorje
Visitsaaremaa.ee veebiansalüüs	Visit Saaremaa		2022	2022. a on läbi viidud visitsaaremaa.ee veebiansalüüs	
visitsaaremaa.ee kodulehe arendustööd	Visit Saaremaa		2023	Visitsaaremaa.ee kodulehekülg on kasutajasõbralikum ja erinevate Saare	(sh Ruhnu, Muhu, Abruka, Vilsandi jne lihtsalt leitavad,

				maakonna info selgelt leitav	lingitavad, struktuuri parandamine).
Sihtturupõhise külastajateekonna uuringu ettevalmistamine ja läbiviimine (Soome, Läti, Leedu)	Visit Saaremaa	Hiiumaa Arenduskeskus	2023	2022. a lõpuks on valminud Saare maakonna klienditeekonna uuring, kaardistatud on klienditeekond koos kitsaskohtadega; esitatud lahenduseettepanekud ja kaardistatud koolitusvajadused.	
Siseturu külastajateekonna uuringu ettevalmistamine ja läbiviimine	Visit Saaremaa		2023	Aastaks 2023 on läbi viidud siseturu külastajateekonna uuring	
Uuringu tulemuste analüüsimine, kitsaskohtade kaardistamine ja järelduste tegemine; uuringu tulemustest lähtuvalt edasiste tegevuste planeerimine.	Visit Saaremaa	Hiiumaa Arenduskeskus	2023	Uuringu tulemused on analüüsitud ning nende põhjal on planeeritud jätkutegevused	
Uuringu tulemustest lähtuvalt ettevõtjatele koolituste korraldamine külaliste ootustele vastavate toodete arendamiseks.	Saaremaa vallavalitsus	Saarte Ettevõtlusakadeemiaga, Hiiumaa Arenduskeskus,	2023	Toimunud on 5 koolitust ettevõtjatele	
Koos ettevõtjatega külastajateekonna parendamise võimaluste leidmine (koolituse järel)	Ettevõtjad, Visit Saaremaa		2026	Ettevõtjad on kaardistanud kitsaskohad ja leidnud võimalused külastajateekonna parendustegevusteks.	

Erivajadustega inimeste ligipääsuvõimaluste parandamine (füüsiline/ digitaalne keskkond); kommunikatsioon, tähelepanu tõstmine	Visit Saaremaa,	Puuetega Inimeste Koda; ettevõtjad; Saaremaa vallavalitsus, Muhu Vallavalitsus	kestev	Visit Saaremaa kodulehel on kohandatud mugavaks kasutajakogemuseks erivajadustega inimestele. Uute toodete arendamisel on arvestatud erivajadustega inimeste vajadustega.	Ratastooliga randadesse pääsu võimaluste arendamine
Viidastatuse arendamine/ lisamine (matkarajad, jalgrattarajad, Kuressaare linnamatkad + inglise keeles)	Saaremaa vallavalitsus	RMK; Muhu ja Ruhnu Vallavalitsused	kestev	Viidastust vajavad kohad on kaardistatud ning sellest tulenevalt on leitud võimalused füüsilise/ digitaalse viidastusse teostamiseks.	Giidiõpilastel lasta viidastust vajavad kohad ära kaardistada. Muhu saarele paigaldada suur QR kood, mis viib turismiinfoni.
Teema-trajektooride väljatöötamine ja võimalusel viidastamine	Visit Saaremaa	Saaremaa vallavalitsus (viidastamine)	kestev	Aastaks 2024 on loodud ja viidastatud vähemalt 3 teema- teekonda.	Nt ilusate vaadetega teedele suunamine Muhus/ Orissaare-Leisi mnt Toidutee marsruudi arendamine (inimene tahab näha, kus asju tehakse)
Soovituslike marsruutide arendus kodulehele (ajalugu/ kultuur, loodus, pere, 1-2-3 päeva reisirid jne)	Visit Saaremaa		2030	2030 on visitsaaremaa.ee vastavale alamlehele loodud vähemalt 7 iseseisvalt läbitavat inspiratsiooni-tuuri.	Visitsaaremaa.ee alamlehe loomine, mis pakub külastajale ideid saarte erinevate paikade külastusvõimalusteks

					ning hõlbustab turisti jaoks külastuse planeerimist.
Tagasiside kogumine peale reisi	Visit saaremaa	Ettevõtjad, transpordi ettevõtted, Hiiumaa Arenduskeskus	2026	2026 aastaks on välja töötatud digitaalne tagasiside kogumise süsteem.	Süsteemi väljatöötamine, koostöös praamidega?; soovitusindeks
Elanike ja külastajate rahulolu-uuring	Visit saaremaa	Saaremaa Vallavalitsus, Muhu Vallavalitsus	2023, 2025, 2027, 2030	Külastajate rahulolu uuring viiakse läbi iga 2 aasta järel. Elanike rahulolu uuring on teostatud aastaks 2030.	
Avalike tualettide, parklate, kohvikute jne rajamine turismiobjektide lähedale	Vallavalitsused, eraettevõtjad		Kestev	Mugav klienditeekond on külastajatele loodud	Loona mõisa juures, Kihelkonna pool olevas sadamas arendustööd: parkla umbes 150 autole, kohvik, wc, infopunkt jne
Alaeesmärk 2: Info kättesaadavuse parendamine - kasutajasõbralikkus, funktsionaalsus, lihtsus.					
Oleme aktiivne ja konstruktiivne partner Turismarenduskeskusele lihtsa ja loogilise otsingusüsteemi arendamisel, et vastavast andmebaasist oleks lõpptarbijal lihtne leida infot saarte lõikes (majutus, toitlustus, teenused).	Visit Saaremaa	Turismarenduskeskus	kestev	Välminud on lihtne ja loogiline turismi andmebaas/ otsingusüsteem, kus on võimalik päringuid teha ühe saare kaupa.	
Saare maakonna turismiteenuse pakkujate andmebaasi võimalikult värske ja asjakohase hoidmine (visitsaaremaa.ee).	Visit Saaremaa		Kestev	Saare maakonna turismiteenuse pakkujate andmebaas on värske ja asjakohane.	

Turismiteenuste haldamise- ja broneerimissüsteemi arendamise toetamine		Visit Saaremaa	2030	2030 aastaks on valminud toimiv teenuste broneerimissüsteem	
Teenusepakujate nõustamine digikanalite ajakohastamisel.	Visit Saaremaa		Kestev	Ettevõtjate digikanalite kvaliteet on paranenud	

Eesmärk 2030: Saarelt saarele reisimise toode Abruca, Muhu, Ruhnu, Saaremaa ja Hiiumaa vahel.

Alaesmärk 1: Liikumisvõimaluste/ transpordi arendamine

Tegevus	Täitja	Partner	Aeg	Tulemus	Ideekorje
Saartevaheliste ühenduste graafikute korrigeerimise ettepanekute esitamine (turistidele sobivamaks)	Visit Saaremaa	Saaremaa vallavalitsus, Hiiumaa vallavalitsus	kestev	Saartevaheliste ühenduste graafikud vastavad nii kohalike kui külastajate vajadustele	Transpordiühenduste vajadusteks sisendi andmine; probleemi esile tõstmine (madalhooajal väga problemaatiline + Saaremaa ja Hiiumaa vahel)
Ühistranspordi info kättesaadavuse parandamine (eriline tähelepanu väikesaarte ühenduse infol + inglise keelne info).	Visit Saaremaa		2027	Ühistranspordi info on lihtsalt leitav ning selgelt arusaadav: ajakohane ja kõiki ühistranspordiliike hõlmav info valla ja visitsaaremaa.ee lehel.	
Alternatiivsete keskkonnasõbralike transpordilahenduste loomisele kaasaaitamine (nt nõudepõhine transport)	Visit Saaremaa		kestev	Alternatiivsete keskkonnasõbralikud	

				transpordilahendused on kättesaadavad.	
Külastajatele sobilikult, eri transpordiliike ühendades, saarte mitmekülgsele avastamisele kaasaaitamine	Visit Saaremaa		kestev	Transpordi planeerimine saartel liikumiseks on lihtne ja loogiline.	Nõudepõhine transport.
(Saarteülese) Jalgrattateede võrgustiku arendamine maanteede ääres	Saaremaa vallavalitsus, Muhu Vallavalitsus	Visit Saaremaa, Transpordiamet	kestev	Kaardistatud (ja võimalusel viidastatud) on potentsiaalsed jalgrattateed	sh suunamine nn alternatiivsetele kõrvalteedele Transpordiamet „Riigiteede teehoiukava 2021–2030“ meede „Säästlikumaid liikumisviise soodustava taristu rajamine“
Rattaringluse arendamine (sh Hiiumaaga)	Visit Saaremaa		2030	Aastal 2030 on Saare ja Hiiu maakonna vahel toimiv rattaringluse süsteem.	
Avalike puhkekohtade ja matkaradade rajamine	Vallavalitsused, RMK, ereaettevõtjad		Kestev	Loodud on külastaja vajadusi arvestades uusi puhkekohti ja matkaradasid.	Kuressaare matkarada
Uute rahvusvaheliste lennu- ja laeva otseühenduste lobistamine ja turundamine	Visit Saaremaa		Kestev	Aastaks 2030 on avatud 1 uus rahvusvaheline lennuliin ja 1 uus laevaliin.	
Alaeesmärk 2: saartespetsiifiliste toodete loomine vt järgmist alaeesmärki					

3. KÜLASTAJATE HULGA JA NENDE ÖÖBIMISTE ARVU KASVATAMINE

Eesmärk 2030: Majutatute keskmine ööbimine sihtkohas on tõusnud (+15%).					
Alaesmärk 1: Uute koostöövõrgustikul põhinevate piirkonnaspetsiifiliste turismitoodete (paketid, sündmused, teenused, atraktsioonid, marsruudid, turismiteed) arendamine.					
Tegevus	Täitja	Partner	Aeg	Tulemus	Ideekorje
Turismiteenuste paindlikuma kättesaadavuse toetamine (et poleks võimalik osaleda ainult gruppidel/ ettetellimisel)	Visit Saaremaa	Ettevõtjad	kestev	Turismiteenuste paindlik kättesaadavus	vaja muuta teenusepakkujate mõttemaailma
Autentsete 'elamused kohalikega' teenuste arendamine	Visit Saaremaa, ettevõtjad		2026	Aastaks 2026 on 10 uut autentse „kohaliku elamuse“ turismitoote pakkujat	*ettevõtjatelt info kogumine: mis on teenuse koha pealt järgmine samm, mis nad on nõus tegema (midagi koos teha, töötuba, tuur)? *leida toidutootjatest elamusteenuse pakkujad
Kõikide saarte eripärade väljatoomine ja selge kommunikeerimine (eesmärgiga muuta iga saar külastajale atraktiivseks sihtkohaks ning motiveerida lisakülastusi).	Visit Saaremaa		kestev	Visit Saaremaa turunduskanalites on kõikide saarte eripärad selgelt välja toodud	
Sihtkohal on oma väärtuste ja vaatamisväärsuste, sealhulgas looduslike ja	Visit Saaremaa		2023	Visitsaaremaa.ee lehel on ajakohane info	

kultuuriliste vaatamisväärsuste, avalikult kättesaadav ja regulaarselt ajakohastatav nimestik – visitsaaremaa.ee lehel info iga-aastane ülevaatamine, korrastamine.				sihtkoha väärtuste ja vaatamisväärsuste nimestik	
Turismi panust sihtkoha majandusesse analüüsitakse igal aastal ja sellest antakse avalikult teada. See hõlmab külastajakulutusi, tulusid vaba ruumi kohta, tööhõivet ja investeeringute andmeid.	Visit Saaremaa		2023	Turismi panust sihtkoha majandusse kontrollitakse iga-aastaselt.	
Külastajate mõju kohalikule kogukonnale ja teistele külastajatele jälgitakse asjakohaselt ning võetakse meetmeid, et optimeerida nende panust kohaliku majandusse.	Visit Saaremaa		2023	Külastajate mõju kohalikule kogukonnale ja teistele külastajatele hinnatakse regulaarselt	
Jalakäijate tänava/ promenaadi sihikindel arendamine/ lobistamine	Visit Saaremaa		2028	Idee on läbi töötatud ja positiivset kõlapinda leidnud.	Promenaad mere ääres ning kunstiteosed meres.
Kunsti näol vaatamisväärsuste loomise toetamine (üle maakonna)	Visit Saaremaa	Ettevõtjad, aktivistid	kestev	Üle maakonna on loodud uusi vaatamisväärsusi kunsti näol.	
Kuussaare kuulsuste allee arenduse toetamine (sh Bellingshausen, Louis Kahn jne).	Visit Saaremaa	Saaremaa vallavalitsus	kestev	Kuulsuste allee on välja arendatud, see on külalistele atraktiivne ajaveetmise koht ning toimub allee järjepidev arendamine	
Eesmärk 2030: Hooajalisuse tasandamine: suvehooaja pikendamine mai ja septembrikuu võrra.					
Alaesmärk 1: Teematurismi arendus toetab madalhooaega					
Tegevus	Täitja	Partner	Aeg	Tulemus	Ideekorje

Teematurismi arendamine	Visit Saaremaa	Ettevõtjad	2030	Loodud on 10 uut teematurismi toodet, millest vähemalt 5 on kasutatavad ka madalhooajal.	Teematurismi pakettide loomine – enda tööriistaks (nt ajakirjanike, reisikorraldajate tarbeks)
Loodusturismi arendamine:	Visit Saaremaa		kestev		Võimalused: orhideed, linnuvaatlus – koos giidiga
Loodusgiidide arvu ja võimekuse tõstmise toetamine	Visit Saaremaa		kestev	Aastaks 2030 on Saare maakonnas vähemalt 10 aktiivselt töötavat loodusgiidi.	
Loodusvaatlustaristu ja -teenuste audit, strateegia ja tegevuskava koostamine.	Saaremaa Vallavalitsuse keskkonnaosakond	Visit Saaremaa, RMK	2030	Aastaks 2030 on läbi viidud loodusvaatlustaristu ja -teenuste audit ning koostatud tegevuskava	
Kuressaare looduse eksponeerimine külalistele	Saaremaa Vallavalitsuse keskkonnaosakond, Visit Saaremaa	Ettevõtjad	Kestev	Kuressaare loodus on küllastajale ligipääsetav (viidastus, info, kommunikatsioon)	Valla maal on Tuule tn äärne rannakarjamaa, hästi ligipääsetav, kergliiklustee on servas ja linnutorn ka. Veidi kehvemini ligipääsetav on Kelluka 26 rannakarjamaa. Mõlemad on silmapaistvad alad, aga eksponeerimata. Pole ühtegi stendi, ilmselt pole neid välja toodud

					ka turistile suunatud infokanalites. Võibolla Põduste laudtee ja linnutornid on materjalides, tuleks mõelda kuidas neid alasisid atraktiivsemaks muuta.
Spordi- ja kultuuriturismi arendamine:	Visit Saaremaa		kestev		
Koostöö kultuuri ja spordiürituste korraldajatega, et tagada Saare maakonna saarte aastaringne atraktiivsus	Visit Saaremaa		kestev	Toimub efektiivne koostöö kultuuri ja spordisündmuste korraldajatega.	Igas kuus võiks toimuda üks suursündmus.
Toetame Saare maakonna ülese sündmuste kalendri saare.events arendamist ja turundame loodud kanalit, tõstame eraldi esile suursündmusi	Saaremaa Vallavalitsuse kultuuri-ja spordiosakond ja IT teenistus.	Visit Saaremaa	kestev	Saare.events koondab kõik Saare maakonna üritused ja on külastajatele kergesti kasutatav.	
Filmiturismi arendamine: Filmifond, (motivatsioonipaketi loomine)	Visit Saaremaa, SAK		2023	Valminud on Saarte Filmifondi andmebaas Saare ja Hiiu maakonna andmetega (objektid, ettevõtted, võttepaikad jms), olemas valmidus andmebaasi sidumiseks riigi vastava andmebaasiga. Saartel on toimunud vähemalt kahed filmivõtted.	Tuurid, navicup mäng, filmilinnak

Citycation – nädalavahetuse paketi arendamise toetamine	Visit Saaremaa	Ettevõtjad	2025	Visitsaaremaa.ee lehele on tootestatud <i>citycationi</i> võimalused Kuressaares.	
Talviste tegevuste arendamise toetamine (uisuväli, lumelinnak, jääpurjetamine, matkad – kompleksus)	Visit Saaremaa	Ettevõtjad	kestev	Talvisel hooajal on külalistel Saare maakonnas võimalik valida mitmete talviste tegevuste vahel.	
Maalinnade arendamise toetamine (sh Visit Saaremaa infokanalites kajastamine)	Visit Saaremaa	Ettevõtjad	kestev	Maalinnad on lisatud teematuuridesse (nt palverändurite marsruut).	Maasilinn soovib oma tähtsust Saaremaa kui turismisihtkoha osas suurendada (Silvi Teesalu).
Mereturismi arendamine:					
Mereturismiga seotud turismitoodete arendamise toetamine	Ettevõtjad	Visit Saaremaa	2030	Rajatud on rannaäärsed turismikohad ja ettevõtted ning arenev turismiteenuste võrgustik.	
Pereturismi arendamine:					
Viikingite temaatika edasiarenduse toetamine (turismitooted)	Visit Saaremaa	Ettevõtjad	kestev	Saare maakonnas on mitmeid viikingite temaatilisi turismitooted igas vanuses külastajale	
Salme Viikingikeskuse rajamise ja piirkonna viikingi-temaatika arendamise toetamine	Visit Saaremaa	Ettevõtjad	2029	Aastaks 2029 on Salmel avatud muinas/viikingi kompetentsikeskus.	Keskus meelitab turiste, filmitööstust, kui ka teadlasi, pakub haridus- ja vabaaja

					veetmise võimalusi noortele.
Vaba aja veetmise keskuse loomise toetamine	Visit Saaremaa	Ettevõtjad	2030	Aastaks 2030 on Saare maakonnas avatud multifunktsionaalne vaba aja veetmise keskus	
Äriturismi arendamine:	Visit Saaremaa		kestev		
Multifunktsionaalse Konverentsikeskuse arendamise toetamine	Visit Saaremaa		2030	Aastaks 2030 on Saare maakonnas avatud multifunktsionaalne konverentsikeskus	
Seminariruumide kaardistamine	Visit Saaremaa		2026	Visitsaaremaa kodulehel on lihtsasti leitavad Saare maakonna seminariruumid	
Paremini on välja toodud <i>meeting and incentives</i> teenused	Visit Saaremaa		2026	Teenused on Visitsaaremaa kodulehel lihtsasti leitavad	
Elamusturismi arendamine:	Visit Saaremaa		kestev		Ettevõtjate-poolse paindlikkuse motiveerimine olla avatud sügis-talv hooajal (nt kui mingi sündmus, jäätee või nädalavahetuseti). Kui põhiatraktsioon paneb end talvehooajaks kinni, ei jää ka lähedalasuvatel väikestel

					teenusepakkujatel midagi muud üle.
Kohalike kogukondade sotsiaalne kaasamine turismi kaudu	Visit Saaremaa	Kohalikud elanikud	kestev	Kohalikud kogukonnad on turismi kaudu efektiivselt kaasatud	
Külastajate sidumine kohalikega (ajaloo, gastronoomia, looduskaitse jne jagamine).	Visit Saaremaa	Kohalikud elanikud	kestev	Välja on arendatud turismitooted külastajate sidumiseks kohalikega	
Spaa-turismi arendamine	Visit Saaremaa		kestev		
Kohaliku niši leidmine, eristumine, uuendamine jne			2030	Saare maakonna spaa-turism on leidnud oma niši ning eristumisnurga.	

Eesmärk 2030: Kasutades kangelt kut kadakad kaasaegseid turundusvahendeid jätame valitud sihtrühmadele Saare maakonnast atraktiivse sihtkoha kuvandi ja mälestuse, mis võimas kut viiking, seda nii koduturul kui ka rahvusvaheliselt.					
Alaesmärk 1: Kohalikud ja külastajad mõistavad ja tunnetavad üksteise väärtust.					
Saadikute programm välja töötatud	Visit Saaremaa	Kohalikud elanikud	2022	Saadikute programm on välja töötatud.	
Õhutame õigetel inimestel (mõjuliidrid) ja koostööpartneritel jagada saarelisi kogemusi ning elamusi, mis tähendab ka kohalike ja külastajate omavahelise senisest enamate kontaktpunktide loomist.	Visit Saaremaa		kestev	Visit Saaremaa aktiivsele turundustegevusele lisaks on kerkinud esile brändipõhised kohalike ja külastajate vahetud elamused sihtkohast.	
Korraldatud on sisuloojate unelmate reis	Visit Saaremaa		2022	Projekt sisuloojate unelmate reis on leidnud laialdast	

				kõlapinda ja saanud positiivset tagasisidet.	
Viime läbi külastajate ja kohalike seas küsitlusi, mille analüüsi põhjal planeerime enda turundustegevusi.	Visit Saaremaa	Kohalikud elanikud, külastajad	kestev	Turundustegevused baseeruvad uuringute tulemustel.	
Alaesmärk 2: Visit Saaremaa on tugev bränd, mida toetab tuntav visuaalne identiteet					
Brändiaudit ellu viidud kaasates kohalikke, audit toetab brändi jätkuvat arengut (visuaalse identiteedi laiendamine, vajadusel uuendamine)	Visit Saaremaa	Kohalikud, ettevõtjad	2023	Brändiaudit on ellu viidud.	
Turundustööriistade funktsionaalsuse ja kasutatavuse hetkeseisu parendamine <i>Toolboxi</i> loomine, rõhk saarte unikaalsusel	Visit Saaremaa		2024	Avalik ühistel alustel kasutatav <i>Toolbox</i> loodud.	
Foto- ja videopanga täiendamine	Visit Saaremaa		kestev	Kõigile huvilistele on võimaldatud kvaliteetsete Saare maakonda puudutavate fotode ja videote kättesaadavus.	
Järjepidev töö meedia ja reisikorraldajatega	Visit Saaremaa	Turismiarenduskeskus, Kohalikud ettevõtjad	kestev	Aastas vähemalt kolme reisi korraldamine Saare maakonda.	
Turundustegevuste keskmes on saarte murrak ja saare meel	Visit Saaremaa	Kohalikud, ettevõtjad	kestev	Välja on töötatud ühtsed alused, kuidas seda mõista ning turundustegevused kasutada.	
Alaesmärk 3: Visit Saaremaa turundustegevused on nutikad ja andmepõhised ning tagatud on hea <i>online</i> kättesaadavus.					

Turundustegevused digitaliseeritud ja automatiseeritud	Visit Saaremaa		kestev	Turunduses on oskuslikult ära kasutatud tehnoloogia viimase aja võimalusi.	
Info koondatud <i>online</i> kanalitesse	Visit Saaremaa		kestev	Trükimaterjali tootmine on väga vajaduspõhine ja erandlik.	
Visit Saaremaa infokanalites kvalitatiivse sisu loomine ja presenteerimine	Visit Saaremaa		kestev	Jälgijad hindavad Visit Saaremaa infokanalite sisu kõrgelt.	
Visitsaaremaa.ee säilitab peamise infokanali rolli külastajate jaoks	Visit Saaremaa		kestev	Külastajauuringust ilmneb, et Visitsaaremaa.ee on jätkuvalt peamine infokanal ja sellest tulenevalt analüüsime ja arendame pidevalt lehte.	
PuhkaEestis.ee on tagatud aja- ning asjakohasus	Visit Saaremaa	Turismiarenduskeskus, ettevõtjad	kestev	Infokanal on presenteeritud enamik Saare maakonna ettevõtjaid ja nende kuvatav info on ajakohane.	
Visit Saaremaa sotsiaalmeediakanalites on tagatud aja- ning asjakohasus	Visit Saaremaa		kestev	Sotsiaalmeedia kanalite sisu on reisivalikute tegemisel tähtsal kohal, mida kinnitab külastajauuring.	
Alaesmärk 4: Iga saare unikaalsus ja eripära tõuseb esile ja piirkonda turundatakse ühiselt.					

Jutustame Saare maakonna kõigi saarte lugusid, kaasates kohalikke.	Visit Saaremaa	Muhu vald, Ruhnu vald, Hiiumaa Arenduskeskus	kestev	Kõik saared on nähtavamad kui varem seda nii meie kõigi turunduskanalitest ning see on tuntav külastaja ning kohaliku jaoks, mida toetavad läbiviidavate uuringute tulemused.	
Saarte piirkond on Eesti riigi väravates on esitletud	Visit Saaremaa	Muhu vald, Ruhnu vald, Hiiumaa Arenduskeskus	kestev	Riiki sisenejad saavad info saartel puhkamise kohta	
Arendame ja turundame piirkonna ühist kestliku kuvandit – rohelised saared	Visit Saaremaa	Muhu vald, Ruhnu vald, Hiiumaa Arenduskeskus	kestev	Kõik teavad, et me oleme kestlik sihtkoht ja inimesed hindavad seda mainet kõrgelt uuringute järgi.	
Alaesmärk 5: Saare maakonna turundus on teema-põhine, mis eristub ja tõuseb esile.					
Korraldame teema-aastaid, mis aitavad välja tuua saarelisuse aspekte, tähtpäevi jne.	Visit Saaremaa	Saaremaa vallavalituse teised osakonnad, kohalikud elanikud, ettevõtjad	kestev	Aastaks 2030 on ellu viidud vähemalt kaks teema-aastat Saare maakonnas	
Kestlik ja jätkusuutlik on turundussõnumites läbiv.	Visit Saaremaa	Muhu vald, Ruhnu vald, Hiiumaa Arenduskeskus	kestev	Kõik teematurismi sõnumid ja tegevused kätkevad endas kestlike põhimõtteid.	
Saare maakonna teematurism põhineb olemasolevatel tugevustel ja üritades võimalike kitsaskohti leevendada. Turundustegevuste kaudu toetame	Visit Saaremaa		kestev	Saare maakonna teematurism on eristuv ja kõitev, mida toetavad	

teematurismi arenguid ja nende kommunikatsiooni.				külastajanimbrid ning saadav tagasiside.	
Saare maakonna filmiturismi sihtkoha turundamine	Filmifond	Visit Saaremaa	kestev	Saare maakond on atraktiivne filmivõttepaik ning maakonnas ellu viidud projektid on oskuslikult turundatud.	

4. KOOSTÖÖ JA SIHTKOHA STRATEEGILINE JUHTIMINE

Eesmärk 2030: Saare ja Hiiu maakonnal on üks toimiv sihtkoha turismiorganisatsioon (DMO), mille strateegiline juhtimismudel on toimiv ja tõhus. Toimub sisuline koostöö turismiasjaliste ja erinevate osapoolte vahel. Lääne-Eesti saared on ühtne kestlik turismisihtkoht, mis pakub külastajale vaheldusrikast ja ehedat reisielamust kõikidel aastaegadel.					
Alaesmärk 1: Saarteülese (sh Hiiumaa) arendus- ja juhtimise kontseptsiooni koostamine					
Tegevus	Täitja	Partner	Aeg	Tulemus	Ideekorje
Koostöölabirääkimised potentsiaalsete organisatsioonide ja ettevõtjatega sihtkohtade juhtimise organisatsiooni (DMO) loomiseks.	Visit Saaremaa	Hiiumaa Arenduskeskus	2023-2024	On toimunud edukad koostöölabirääkimised ja saadud nõusolekud DMO loomiseks.	
Koostööpiirkonna kõige sobivama DMO ärimudeli (sh DMO rollid, olulised tegevussuunad ja teenused), arendus- ja juhtimise kontseptsiooni väljatöötamine.	Visit Saaremaa	Turismiarenduskeskus, Ettevõtlu ja Innovatsiooni SA), Hiiumaa Arenduskeskus	2023-2024	on välja on töötatud saarteülene arendus- ja juhtimise kontseptsioon. Aastaks 2030 on loodud Saare ja Hiiu maakondade turismi strateegiline juhtorganisatsioon(DMO),	

				mis toimib efektiivselt ja eesmärgipäraselt.	
Saare maakonna ja Hiiumaa koos turundamine – turundusplaanis kirjas kuidas ning millised saared				Kõik saared on turunduses pildis.	Võimalusel ka Vormsi saarelt saarele reisimise tootesse liita.
Alaesmärk 2: Sihtkohtade kolme-etapilise arenguplaani elluviimine (Turismiarenduskeskus)					
Saare ja Hiiu maakondade kui turismi sihtkohtade koostööprojekt on edukalt ellu viidud 2021-2023	Visit Saaremaa	Hiiumaa Arenduskeskus, Sihtasutus Saare Arenduskeskus, MTÜ Saarte Koostöökogu, Ruhnu vald, Muhu vald,	2021-2023	Alljärgnevad arendus tegevused on ellu viidud: - Säästva turismi - Turvalisuse ja kriisijuhtimise - Klienditeekonna - Piirkonnaspetsiifiliste toodete ja vastavate võrgustike arendus - Koostöökontseptsiooni loomine	

Lisa 5. Ligipääsetavuse ja küllastajateekonna 6 põhietappi³⁵

- 1. Etapp - Huvi tekkimine: võtmeteguriteks on turundusmaterjalid ja info veebis**
 - a. Esmatähtis on tagada selge ja ajakohane informatsioon turundusmaterjalidel ja veebis.
 - b. Nt kodulehel eraldi ligipääsetavuse alamleht, kuhu on koondatud kogu ligipääsetavuse info (kohalesaamine, ligipääsetavad tooted, asukoha skeemid või plaanid liikumisteede, liftide ja invatualettide asukohaga, hinnad, toad jne.)
 - c. Vaata, kas teistel kodulehtedel on Sinu ettevõtte kohta õige info, hoolitse selle eest, et teiste ettevõtete kodulehel oleks Sinu ettevõtte info värsked ja ajakohane.
- 2. Etapp – Broneerimine: võtmeteguriks on lihtne ja selge hinnakujundus**
 - a. Paku erinevaid võimalusi broneerimiseks (telefon, kodulehel, e-kiri, partnerid ja vahendajad, faks).
 - b. Tee hinnad veebis kergesti leitavaks, koosta läbipaistev ja selge hinnakiri. Too selgelt välja, mis on hinna sees ja mille eest on lisatasu.
 - c. Ole fikseeritud hindade tõlgendamisel paindlik (nt. perepiletiga võib siseneda samast soost täiskasvanuid või traditsioonilisest 2 lapsest suurem laste arv).
- 3. Etapp - Kohalesõit sihtkohta: Võtmeteguriks on täpne kohalejõudmise juhend**
 - a. Koonda oma kodulehele informatsioon kuidas on kõige mugavam pääseda Sinu piirkonda, linna, külasse. Kasuta kohalikku teavet (lingid vastavate sõiduplaanide kohta).
 - b. Too välja kaugused ja kohale jõudmise ajad Sinu ettevõteteni suurematest linnadest, bussi ja rongijaamast jne.
 - c. Välisküllastajale lisa kindlasti info erinevate transpordiliikide hindade ja maksmisvõimaluste kohta.
- 4. Etapp - Reisisihtkoha külastus: Võtmeteguriteks on personali külalislahkus ja paindlike lahenduste leidmine.**
 - a. Sundimatult suhtlev, kuid samas professionaalselt tegutsev personal, tagab küllastajale ootustele vastava teeninduse ja meeldiva puhkuse.
- 5. Etapp – Kojumine: Võtmeteguriks on külastusprotsessi meeldiv lõpetamine ja küllastaja tagasiside**
 - a. Hoolimatu hüvastijätt võib nurjata kogu teenindava personali eelnevad pingutused.
 - b. Küllastajaga seotud lahkumisküsimusi arutades on parim võimalus tagasisidet küsida. Tihtilugu ei tule inimesed vabatahtlikult puudustest rääkima, kuid see on hindamatu väärtusega info, kuna külastades erinevaid turismiobjekte oskavad erivajadusega inimesed anda väärtuslikke nõuandeid, mida saaks ettevõttes ligipääsetavuse parandamiseks teha.
 - c. Mõttele välja põnevaid lahendusi tagasiside kogumiseks; postkaardid, pildid, sedelid, loosid ja auhinnad tagasiside täitjate vahel jne. Julgusta töötajaid külalistelt tagasisidet küsima ja küllastajate mõtteid üles tähendama.
- 6. Etapp - Meenutamine ja kogemuste jagamine: Võtmeteguriks on küllastajate andmebaas.**
 - a. Sinu ettevõtet juba külastanud inimesed on parimad eksperdid uuenuduse vajalikkuse hindamiseks. Arvesta küllastajate ettepanekutega ja vii ettepanekud võimalusel ka ellu
 - b. Hoia külastanud klientidega ühendust, anna neile endast teada oma parendustest, üritustest ja tulevikuplaanidest. See on võimalus luua küllastajate andmebaas.

Lisa 6. Saare maakonna turismistrateegia koostamisel osalejad

Juhtgrupp (kuni 25.01.2022):

- 1.1. Kristiina Maripuu, Saaremaa valla abivallavanem, juhtgrupi juht;
- 1.2. Helina Andruškevitšus, Saaremaa Vallavalitsuse turismi- ja turundusteenistuse juhataja;
- 1.3. Margus Mölder, Eesti Reformierakonna esindaja;
- 1.4. Jaanis Prii, Sotsiaaldemokraatliku Erakonna esindaja;
- 1.5. Aivar Aru, Eesti Keskerakonna esindaja;
- 1.6. Vello Runthal, Valimisliidu Saarlane esindaja;
- 1.7. Rauno Rahnel, Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna esindaja;
- 1.8. Annika Auväärt, Muhu Vallavalitsuse arendusnõunik;
- 1.9. Anu Altmets, Ruhnu Vallavalitsuse arendustöötaja;
- 1.10. Rainer Paenurk, SA Saare Arenduskeskus juhataja;
- 1.11. Terje Nepper, Saaremaa Ettevõtjate Liidu esindaja;
- 1.12. Angela Nairis, SA Saaremaa Turism esindaja;
- 1.13. Susan Reinholm, MTÜ Saarte Koostöökogu esindaja;
- 1.14. Bert Holm, Saaremaa Vallavalitsuse keskkonnaosakonna juhataja;
- 1.15. Egle Puhk, Saaremaa Vallavalitsuse turismi- ja turundusteenistuse arendusspetsialist.

Juhtgrupp (alates 25.01.2022):

- 1.1. Koit Voojärvi, Saaremaa valla abivallavanem, juhtgrupi juht;
- 1.2. Helina Andruškevitšus, Saaremaa Vallavalitsuse turismi- ja turundusteenistuse juhataja;
- 1.3. Margus Mölder, Eesti Reformierakonna esindaja;
- 1.4. Kristiina Maripuu, Valimisliidu Terve Saaremaa esindaja ;
- 1.5. Aivar Aru, Eesti Keskerakonna esindaja;
- 1.6. Terje Nepper, Isamaa erakonna esindaja;
- 1.7. Rauno Rahnel, Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna esindaja;
- 1.8. Annika Auväärt, Muhu Vallavalitsuse arendusnõunik;
- 1.9. Anu Altmets, Ruhnu Vallavalitsuse arendustöötaja;
- 1.10. Rainer Paenurk, SA Saare Arenduskeskus juhataja;
- 1.11. Angela Nairis, SA Saaremaa Turism esindaja;
- 1.12. Koit Kelder, MTÜ Saarte Koostöökogu esindaja;
- 1.13. Bert Holm, Saaremaa Vallavalitsuse keskkonnaosakonna juhataja;
- 1.14. Grete Pastak, Saaremaa Ettevõtjate Liidu esindaja;
- 1.15. Egle Puhk, Saaremaa Vallavalitsuse turismi- ja turundusteenistuse arendusspetsialist.

Teemagrupid:

I. Teemagrupp - Kestliku turismi arendamine, kohtumine 17.06.2021:

Osalesid kohapeal: Helina Andruškevitšus, Susan Reinholm, Annabel Aer, Reine Uspenski, Hannes Valdna, Kristiine Naska, Airiin Ling, Lisette Metsniit

Osalesid veebis: Bert Holm, Koit Kelder, Annika Auväärt, Malle Mägi, Saaremaa Lihatoöstus
Protokollis: Egle Puhk

II. Teemagrupp - parem ligipääsetavus; madalhooaja toetamine; küllastajate ja nende ööbimiste arvu kasvatamine, kohtumine 15.06.2021:

Osalesid: Angela Nairis, Rauno Rahnel, Rita Valge, Kristina Mägi, Helina Andruškevitšus, Annabel Aer

Protokollis: Egle Puhk

III. Teemagrupp - Koostöö ja juhtimine, kohtumine 16.06.2021:
Osalesid: Angela Nairis, Maria Ruubas, Helina Andruškevitšus
Protokollis: Egle Puhk

IV. Teemagrupp – Muhu turism (kohtumine ettevõtjatega)

Kohtumine 14.06.2021, osalejad:

Aasa Aavik, Maie Schmuul, Tiia Pregel, Margit Saar, Timo Pärn, Annika Anton, Helena Erik, Rein Vaske, Maarja-Liisa Pilli, Piret Lang, Triin Vokk, Kadri Tali, Annika Auväärt, Helina Andruškevitšus

Protokollis: Egle Puhk

Kohtumine 28.10.2021, osalejad:

Raido Liitmäele, Velli Saabas, Rein Vaske, Annika Auväärt, Helina Andruškevitšus.

Protokollis: Egle Puhk

V. Teemagrupp – Ruhnu turism (kohtumine ettevõtjatega)

Kohtumine 08.06.2021, osalejad:

Silver Roostik, Marten Riisenberg, Ruth Keskpaik, Riina Kaljulaid, Kaarel Lauk, Andrus Rebane, Clemet Kollom, Jaanus Torrim, Luise Maria Jõers, Andre Nõu

Protokollis: Egle Puhk

Kohtumine 30.09.2021, osalejad:

Triinu Lamp, Mati Raal, Anu Altmets, Kaido Areda, Teele Nöps, Ülle Jõgi, Marika Reintam, Jaanus Torrim, Kristel Lauk, Maret Kaljulaid, Andrus Rebane, Tiina Allik, Andre Nõu, Luise Maria Jõers

Protokollis: Egle Puhk

Konsultatsioonid eksperdiga: Birgit Brikk (AdviseLab OÜ)

Kasutatud kirjandus

- ¹ Sihime tulevikku: Turismi programm 2021-2024. Annika Anton. Loetud aadressil: https://static.visitestonia.com/docs/3475775_annika-antonsihime-tulevikku.%20Turismi%20programm%202021%20kuni%202024
- ² Turismistrateegia 2022-2025
- ³ Turismistrateegia 2022-2025
- ⁴ Vabariigi Valitsus. (2012). Üleriigiline planeering „Eesti 2030+“. Loetud aadressil www.valitsus.ee/sites/default/files/contenteditors/arengukavad/eesti_2030.pdf
- ⁵ Euroopa turismi näitajate süsteem: abivahend jätkusuutlikele sihtkohtadele
- ⁶ Kestlikult arenev Eesti. Loetud aadressil: <https://www.terveilm.ee/leht/kestliku-arengu-koalitsioon/kestlikult-arenev-eesti/>
- ⁷ Turism kõigile - lihtsalt ligipääsetavaks. Turismiarenduskeskus, Eesti Puuetega Inimeste Koda.
- ⁸ Sihime tulevikku: Turismi programm 2021-2024. Annika Anton
- ⁹ <https://riigikantselei.ee/ligipaasetavus>.
- ¹⁰ <https://kompetentsikeskus.sm.ee/vordsed-voimalused/mis-on-ligipaasetavus/>
- ¹¹ Külastaja sihtkoha valikut mõjutavad tegurid madalhooajal Pärnu linna näitel. Gerda Reeder.
- ¹² Eesti riiklik turismiarendukava 2014-2020.
- ¹³ <https://et.wikipedia.org/wiki/Turismoode>
- ¹⁴ <https://visitsaaremaa.ee/saaremaa-2020-turismihooaja-kokkuvote/>
- ¹⁵ Sihime tulevikku: Turismi programm 2021-2024. Annika Anton
- ¹⁶ Euroopa turismi näitajate süsteem: abivahend jätkusuutlikele sihtkohtadele
- ¹⁷ Eesti Keskkonnaministeerium (EKM). (2005). Eesti säästva arengu riiklik strateegia Säästev Eesti 21. Loetud aadressil <https://www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/saastev-areng>
- ¹⁸ Saare Maakonna Arengustrateegia 2019-2030. Loetud aadressil: <https://www.riigiteataja.ee/aktiisa/4050/1201/9080/Arengustrat.pdf#>
- ¹⁹ EFF Tourism. Koolitaja juhend. Loetud aadressil: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/424e0e94-e595-4230-86cc-fcf180cd1c92/EFFT-O6-Trainers%20Guide%20ESTONIAN.pdf>
- ²⁰ Külastaja sihtkoha valikut mõjutavad tegurid madalhooajal Pärnu linna näitel. Gerda Reeder. Loetud aadressil: <https://core.ac.uk/download/pdf/224836648.pdf>
- ²¹ Turism kõigile - lihtsalt ligipääsetavaks. Turismiarenduskeskus, Eesti Puuetega Inimeste Koda. https://static2.visitestonia.com/docs/3015869_turism-koigile-pdf.pdf
- ²² Läänemaa turismi arengukava 2021-2025

-
- ²³ Saaremaa valla spordi arengukava 2020-2030. Loetud aadressil:
<https://www.saaremaavald.ee/documents/17113760/17728332/Spordi+arengukava+2020-2030+final.pdf/8f4680cc-2f87-4732-b5d1-10abbfcdf2fd>
- ²⁴ Saaremaa valla kultuuri arengukava 2020-2030. Loetud aadressil:
<https://www.saaremaavald.ee/documents/17113760/17728332/Kultuuri+arengukava+2020+final.pdf/e40e17e3-3453-43a5-bb8c-bb72aae777e0>
- ²⁵ <https://www.mkm.ee/sites/default/files/merenduspoliitika.pdf>
- ²⁶ <https://www.riigiteataja.ee/akt/101072016006>
- ²⁷ Pereturismi valdkonna ülevaade 2016. Tartu Ülikooli Pärnu kolledži Turismikompetentsikeskus. Loetud aadressil: https://static.visitestonia.com/docs/3621889_perepuhkuse-valdkonna-ulevaade-2016.pdf
- ²⁸ <https://www.visittallinn.ee/est/professionaal/konverentsiturism/lisaks/m%C3%B5isted>
- ²⁹ Külastaja sihtkoha valikut mõjutavad tegurid madalhooajal Pärnu linna näitel. Gerda Reeder.
- ³⁰ Eesti riiklik turismiarengukava 2014-2020. Loetud aadressil:
<https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/3191/1201/3015/lisa.pdf>
- ³¹ Sihime tulevikku: Turismi programm 2021-2024. Annika Anton
- ³² Turismistrateegia 2022-2025
- ³³ Eesti säästva arengu riikliku strateegia "Säästev Eesti 21" heakskiitmine. Loetud aadressil:
<https://www.riigiteataja.ee/akt/940717>
- ³⁴ Eesti Keskkonnanstrateegia aastani 2030. Loetud aadressil:
<https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/0000/1279/3848/12793882.pdf>
- ³⁵ Turism kõigile - lihtsalt ligipääsetavaks. Turismiarenduskeskus, Eesti Puuetega Inimeste Koda.